

В.Савченко

**Держава і регіон : регулювання
соціально-економічного розвитку.**

Книга II.

Частина I

1999

Книга II.

Регіон.

Частина I

У другій книзі монографії В.Савченка “Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку” мова йде про ситуацію в народногосподарському комплексі та соціальній сфері на рівні регіону. В центрі уваги - соціально-економічний стан Чернігівської області у дев’яності роки - наша з вами страшна і незатишна сучасність. Автор на високому науковому і професійному рівні проводить аналіз економічної ситуації в регіоні, надає пропозиції по виходу з кризи, виносить на суд читачів розроблену ним концепцію розвитку області на довготривалий період.

Наукові рецензенти - доктор економічних наук, професор Л.Мінін, професор В.Науменко.

Монографія.

Рекомендована до друку Вченою Радою Науково-дослідного економічного інституту Мінекономіки України.

Редактор О. Савченко

Технічний редактор В. Михеєнко.

Зміст

Основні принципи регулювання соціально-економічного розвитку регіону	3
1. Чернігівська область: соціально-економічний стан та перспективи розвитку	11
2. Демографічна ситуація	94
3. Чорнобиль	108
4. Пріоритетні галузі	124
5. Зовнішньоекономічна діяльність	206

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Стан народногосподарського комплексу України характеризується падінням обсягів виробництва та поглибленням економічної кризи. Особливість управління у кризовій ситуації в державі і регіоні полягає в тому, що рішення в обов'язковому порядку повинні бути оперативними та такими, що стосуються всіх адміністративних закладів і заходів, дії яких вони координують. В цей період влада перестає бути формальною, представницькою. Для прийняття рішень необхідні поглиблений і своєчасний аналіз, більш кваліфіковані експертні оцінки. Визначені в цій ситуації підходи вагомі і повинні підкріплюватись управлінською волею по їх втіленню в життя, оскільки рівень законопослушності населення та суб'єктів підприємницької діяльності в даний час різко знижуються. Крім того, влада не має права на помилку при вирішенні важливих проблем і поточних питань - економічна та соціальна ями і так достатньо глибокі, робити їх бездонними нераціонально, нерозумно та небезпечно.

Розглянемо схему управління економікою в стані кризи на рівні держави. Її основні складові можна сформулювати таким чином:

1. Пріоритет кадрової політики. Для впровадження ефективної економіки, чи хоча б її стабілізації, потрібна сильна і стабільна влада. Необроблені постійні кадрові переміщення по принципу особистої відданості (одна команда) тільки шкодять справі. Ефективність економічного керівництва повинна проявлятися не на словах, а у конкретних діях та показниках. Як приклад, в п'ятидесяти європейських та латиноамериканських країнах були проведені дослідження з метою з'ясування питання чи пов'язаний рівень розвитку економіки з політичною владою суспільства. Бралися наступні показники економічного розвитку: рівень добробуту, урбанізація, індустріалізація та освіта. Були отримані однозначні результати - економічно розвинені держави мають врівноважений ступінь демократії і стабільні керівні органи, в той час як формації із слабкорозвиненою економікою схильні до часто змінюваних половинчастих демократій, а також диктатур і авторитарних режимів.

2. Політична нейтральність керівників та спеціалістів у вищих органах влади. Зміна функціоналів по політичних мотивах не відповідає загальнонародним, загальнодержавним інтересам. Маховик державної влади дає холості оберти, перебої. Це підтверджують приклади невиконання законів, указів, розпоряджень, неодноразова їх заміна і відміна. Неформальні, а в деяких випадках тіньові структури користуються такою ситуацією, набирають силу, лобіюють свої інтереси, на всіх рівнях роблять спроби підмінити офіційну владу.

3. Посилення законодавчого забезпечення життєдіяльності держави та рівня соціального контролю через силові структури - суд, органи внутрішніх справ, податкову адміністрацію з податковою міліцією, службу безпеки, армію. Вони повинні не допустити як системи відхилення від норм суспільства, здійснити обов'язкове покарання за злочин, сприяти стабілізації ситуації.

У загальному вигляді управління - це застосування певних важелів та виконання дій, які призводять до зміни стану об'єкта, системи чи процесу і направлені на досягнення поставленої мети. Говорячи про організацію управління народним господарством, як мету, потрібно розглядати створення, підтримку і розвиток рівня матеріального та духовного комфорту членів суспільства шляхом вирішення завдань розвитку його економіки. Це повністю стосується і функції управління відповідною територією.

Вирішення економічних проблем сучасності в Україні, що характеризуються кризою, яка повсякчас поглиблюється, найбільш ефективно у випадку створення оптимальної структури народногосподарського комп-лексу, впровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу, що забезпечить інтенсивний розвиток суспільного виробництва, стабільне наростання його обсягів та конкурентоспроможності. Але цей шлях пов'язаний з великими капітальними вкладеннями, потребує значного відтинку часу для реалізації і отримання видимих позитивних результатів.

Тому, виходячи з реальної ситуації, в сучасних умовах важливо в повну силу використовувати організаційно-економічні фактори, які можуть бути задіяні оперативно і без істотних затрат. Серед них найбільш важливим є удосконалення системи планування та управління народним господарством.

Відомі і застосовуються дві основні системи управління - галузева та територіальна, а також їх сполучення у різних варіантах. До недавнього часу управління економікою здійснювалось переважно по галузевому принципу, у відання регіонів передавались в основному тільки питання соціальної сфери. Але на практиці перелік завдань, які були вимушені вирішувати територіальні органи влади і управління, був значно ширшим. Серед них доцільно виділити:

1. Організація функціонування та розвитку соціальної сфери (як і передбачалось в розподілі функцій між державою та регіоном), необхідної для життєдіяльності населення даної території і його подальшого відтворення.

2. Управління народногосподарським комплексом регіону (нова функція). Відповідальність території за вирішення цих питань обумовлюється тим, що нормальне функціонування народного господарства:

- * надає населенню території засоби для існування у вигляді заробітної плати та інших доходів;
- * формує фінансові ресурси через бюджет та позабюджетні фонди для реалізації функцій держави і державних територіальних формувань;
- * забезпечує населення регіону необхідними продуктами, товарами та послугами.

3. Охорона навколишнього середовища, вирішення екологічних питань (також нова функція).

Всі ці завдання взаємопов'язані і не можуть вирішуватись у відриві одне від іншого. Їх реалізація нереальна без ефективної системи управління на територіальному рівні. Звідси випливає, що територіальна система повинна здійснювати керівництво народним господарством, соціальною сферою та питаннями екології, мати для цього необхідні повноваження, методичку і важелі управління, а також відповідні структурні підрозділи.

Звичайно, розробка широкого кола проблем території можлива і через галузеві органи - міністерства та відомства. Але питання розвитку регіону не є їх основною функцією, а значить вони, як правило, вирішуватимуться складно і повільно. Крім того, в умовах все більш широкого розповсюдження різноманітних форм власності галузева система, яка розрахована на організацію в основному державного сектору, стає неефективною. При подальшому розвитку ринкових економічних відносин можливості діяльності галузевого органу управління звужуються. Це веде до втрати керованості народним господарством, як наслідок, до диференціації суб'єктів господарської діяльності, їх хаотичності та безпорадності, послідуєчого зруйнування економіки.

Ситуацію об'єктивно ускладнює ще один фактор. Сучасні тенденції в розвитку економіки направлені на все більш масове розповсюдження виробництв і технологій, що виникають на стиці галузей, та тих, які характерні своїм міжгалузевим характером. Споживчий ринок диктує умови господарської діяльності, визначає її доцільність і ефективність, примушує виробників випускати продукцію, виконувати роботи та послуги, визначені не галузевою належністю підприємства, а виключно питаннями кон'юктури. До того ж необхідно враховувати значні відмінності регіонів щодо їх демографічних, природних, геополітичних та соціально-економічних умов, рівня розвитку продуктивних сил тощо. Все це свідчить, що при впровадженні складових ринкової економіки здійснення галузевого управління народним господарством як визначальний фактор об'єктивно неможливе. Потрібний невідкладний і енергійний перехід до територіальної системи державного управління. Він потребує передусім чіткого розмежування функцій держави і регіону, про що автором наголошувалось у попередній частині дослідження. Основними напрямками територіального управління мають бути:

1. У соціальній сфері (розпочнемо з неї, враховуючи особливу важливість для людини та суспільства в цілому):

- * забезпечення розвитку інфраструктури;
- * регулювання якісних і кількісних характеристик розміщення населення;
- * повне задіяння людей у праці, ефективне використання трудових ресурсів, здійснення комплексу заходів для їх відтворення;
- * підтримка сприятливого для проживання, роботи та рекреації природного середовища;
- * задоволення потреб у продуктах харчування, товарах і послугах.

2. У сфері виробництва та нематеріальної діяльності населення:

- * раціональне використання виробничого, науково-технічного і ресурсного потенціалу;
- * участь у вирішенні державних завдань з врахуванням місця регіону в загальнодержавному розподілі праці та специфічних інтересів території;
- * створення сприятливих умов для розміщення і ефективного функціонування виробничих об'єктів - розвиток територіальної виробничої інфраструктури та міжгалузевих проектів, виконання робіт загально-будівельного профілю тощо;
- * розширення територіальних виробничо-господарських комплексів;
- * відлагодження спільної діяльності підприємств, внутрірегіональний розподіл праці, спеціалізація і кооперування;
- * керівництво підприємствами місцевої промисловості, координування випуску продукції і надання послуг внутрірегіонального характеру;
- * сприяння всім формам негосподарської діяльності (освіта, охорона здоров'я, спорт, мистецтво і так далі).

Оскільки перехід до ринкових відносин в економіці та територіальній схемі управління народногосподарським комплексом регіону здійснюється в процесі роботи на всіх рівнях і в усіх ланках без будь-якої зупинки функціонування суб'єктів господарської діяльності та життя суспільства в цілому (вірогідність такої зупинки взагалі виключена - це смерть для економіки і суспільства), формування нових структур повинно відбуватися природним шляхом, залишаючи все, що себе характеризує та підтверджує позитивно. У перехідний кризовий період діють традиційні командно-адміністративні і нові ринкові відносини, а також змішані їх форми та поєднання. Тому в процесі створення територіальної системи управління потрібно максимально використовувати існуючий адміністративний апарат, оскільки цілі, завдання та інші елементи системи управління володіють значною інерційністю. До речі, якщо підходити до справи формально, то більшість завдань, які треба вирішувати, залишаються практично незмінними, що робить логічним використання досвіду відповідних спеціалістів. Інша справа - професійний рівень управлінців-регіональників та їх ініціатива відносно праці в нових умовах залишають бажати набагато кращого. Тому потрібні навчання, перепідготовка і відбір з врахуванням наступних завдань територіального методу управління при виході з кризи.

Враховуючи недоліки існуючої структури управління регіоном, яка складається з двох різномірних систем - виборної у вигляді Рад народних депутатів, а також їх виконавчих комітетів в областях, містах, селищах та селах, і призначеної Президентом у вигляді державних адміністрацій (на рівні областей і районів), - автор наголошує на необхідності встановлення на всіх рівнях (області, міста, району) єдиної системи управління, що виключала б двовладдя при керуванні економічним розвитком територіальних одиниць держави. Звичайно, для цього потрібні зміни в законодавстві.

Регулювання соціально-економічного розвитку області повинно проводитись з допомогою вперше запропонованого автором чотирирівневого планування перспективного та поточного характеру, яке включало б у себе такі складові у вигляді розроблених та затверджених документів:

- * концепція розвитку регіону;
- * довгострокова програма по реалізації цілей і завдань концепції;
- * річний план соціально-економічного розвитку;
- * організаційно-управлінські заходи по реалізації планових показників.

Такий підхід дозволяє достатньо ефективно проводити регулювання економічних процесів, що відбуваються в народногосподарському комплексі регіону.

Стан соціально-економічного розвитку території, таких її складових, як промислове виробництво і сільськогосподарський сектор, ситуація в соціальній сфері, ефективність використання природних ресурсів та інше в даній частині дослідження буде неупереджено показано автором на прикладі поліської Чернігівської області. Увага надається також слідуєчим напрямкам життєдіяльності: демографічна ситуація, вільні економічні зони, зовнішньоекономічна діяльність, сільська служба побуту. Програмний підхід при умові комплексного вирішення питань визначає суть частин книги, де йдеться про Державну програму соціально-економічного розвитку Полісся та регулювання соціально-економічного розвитку області. При вивченні ситуації нікуди не подітися від страшного лиха Чорнобиля - воно теж присутнє і незагойною раною нагадує про себе. Завершує дослідження "Концепція соціально-економічного розвитку Чернігівського регіону", розроблена автором.

Вказується на загальнодержавні складнощі, включаючи боротьбу між гілками влади, недостатнє законодавче забезпечення, помилки вищих управлінських структур, які тим чи іншим чином впливають на ситуацію в області. На базі аналітичних досліджень великого щодо обсягів та розташованого на значному відтинку часу матеріалу відносно економіки і соціальної сфери надаються висновки та пропозиції щодо виходу з кризи і важкої ситуації сьогодення.

Досліджуючи статистичні матеріали щодо соціально-економічного розвитку регіону за останній період, ми отримуємо два абсолютно незаперечних і водночас дуже неприємних висновки:

- * виробництво, торгівля і споживання населення значно знизилась;
- * економічні реформи, а під ними мається на увазі в основному зміна форми власності на засоби виробництва, а також вільні ціни, відкрита зовнішньоекономічна діяльність та інше, бажаного ефекту в житті території не здійснили. Всі невдачі, провали і так далі стосуються підприємств всіх форм власності і всіх галузей виробництва.

Серед причин, які надані в першій книзі чи будуть характерними в подальшому, можна назвати:

1. Загальна економічна політика держави, несприятлива для товаровиробника. Захоплення монетаристськими теоріями, непередбачуваність дій керівних органів влади і їх непослідовність, різнонапрямленість гілок влади і їх суперництво за верховенство - все це не може не відобразитись на й без того слабкій економіці регіону.

2. Фінансування регіону по залишковому принципу, не включення його до першорядних стратегічних територій у державі. споконвічна впевненість державних мужів, що поліщуки люди спокійні та розважливі: багато не попросять, а тим, що дадуть, будуть задоволені в кожному випадку.

3. Сільськогосподарський характер області з тривалим технологічним циклом вирощування продукції тваринництва та рослинництва, що особливо боляче вдарило по економіці регіону в умовах інфляції.

4. Географічна особливість поліських регіонів, які мають низькобальні бідні землі, придатні в основному для вирощування картоплі та льону-довгунця.

5. Несподіване "прикордоння" області, ще зовсім недавно виключно "тилової" і, як наслідок, особливо болючий розрив економічних зв'язків, господарської та торговельної кооперації.

6. Тяжкі наслідки Чорнобильської катастрофи, а також надмірного осушення боліт.

7. Демографічна криза, коли працювати в регіоні, другому за обсягом території в державі, фактично нікому - на селі в ряді районів 50 відсотків жителів - пенсіонери та інші.

Більш ретельно дослідимо ситуацію щодо окремих складових економічного і соціального розвитку регіону. Розпочнемо з розташування та основних характеристик території. Чернігівська область створена 15 жовтня 1932 року на місці колишньої Чернігівської губернії. Її площа 31.9 тис. кв. км, що становить 5 відс. території держави. З півночі на південь область простягається майже на 220 км, із заходу на схід - на 180 км. На протязі 194 км вона межує з Російською Федерацією (Городнянський, Корюківський, Новгород-Сіверський, Семенівський та Щорський райони), 227 км становить кордон з Білоруссю (Городнянський, Ріпкинський і Чернігівський райони).

Область відносно невелика по чисельності населення, яке становить трохи більше 1.3 млн.чол., з них 57 відс. - міське і 43 відс. - сільське.

Регіон налічує 22 райони та 3 міста обласного підпорядкування, 12 міст, 31 селище міського типу, 1514 сільських населених пунктів.

Клімат території помірно континентальний, ландшафт носить лісостеповий та лісовий (20 відс.) характер.

Область має значний мінерально-сировинний потенціал. На її території є запаси будівельного вапна, силікатних матеріалів, торфу, крейди, цементної сировини, фосфоритів, бішофіту та інше. Найбільш залучені до промислового видобування родовища двох груп корисних копалин - паливно-хімічної сировини та складових для виробництва будівельних матеріалів. Державне значення мають запаси нафти та скляних пісків.

Народногосподарський комплекс регіону прийнято називати індустріально-аграрним, хоч, на думку автора, в ньому повинна переважати агропромислова складова. Такий був підхід у плановій соціалістичній економіці. Назвати територію аграрною було все одно, що принизити її, показати відсталість, нерівнозначність з іншими областями тощо. До речі, десь так воно і було не в продекларованому ступені розвитку та характері виробництва, а в жорсткій і неупередженій реальності.

Але повернемося до характеристики економічного потенціалу Чернігівщини. Вона має значні виробничі потужності. Промисловість забезпечує близько 55 відс. республіканського випуску вовняних тканин, 30 відс. хімічних волокон і ниток, 62 відс. шпалер. Область єдина в Україні випускає пожежні машини, білкову оболонку, кордну тканину, окремі види обладнання для галузей АПК.

В галузевій структурі промисловості області на кінець 80-х років найбільш пріоритетною галуззю стало машинобудування і металообробка. Темпи приросту тут були вищі темпів зростання промисловості у цілому в 4.1 рази, а щодо машинобудівних галузей - у 8.1. В деякій мірі зростали

харчова та легка промисловості. На долю цих трьох галузей в цілому припадало 84.2 відс. всього промислового виробництва регіону, в тому числі легка промисловість - 36.3 відс., решта обсягів розподілялись у приблизно однаковій пропорції. Така структура промислового виробництва вимальовувалась, як досить оптимальна. Тому коли пішли некеровані процеси в економіці і вже станом на 1994 рік обсяги легкої промисловості впали до 18.3 відс., а машинобудування і металообробки до 9.2 відс., це не могло не викликати тривоги. Зміни структури на користь харчової, хімічної, лісової, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості не радували хоча б тому, що їх загальні обсяги теж зменшувались, тільки в більш повільному темпі. Між тим гинули пріоритетні, а також нещодавно і з великими потугами впроваджені наукоємні високотехнологічні виробництва. Відбувалась шкідлива для регіону реструктуризація, яка в подальшому набула прискореного характеру. Про це - в інших матеріалах дослідження.

В сільськогосподарському відношенні область характеризується як район інтенсивного землеробства із значною питомою вагою технічних культур. Його спеціалізація - продукція тваринництва, виробництво картоплі, льону та зернових.

Земельний фонд суспільного сектору області складає 2241.1 тис. га, в тому числі сільськогосподарських угідь - 1765.1 тис. га, з них 1312.4 тис. га ріллі.

Область в цілому має сприятливе геополітичне положення, природні ресурси та в основному достатньо збалансовані продуктивні сили для подальшого розвитку економіки. Необхідне їх вдосконалення, підпорядкування цілям і завданням концепції розвитку регіону.

В подальшому передбачалось:

1. В галузі машинобудування область зберігає свої позиції по випуску машин для тваринництва, кормовиробництва, пожежної техніки, будівельно-дорожного обладнання, металообробних інструментів, запасних частин для автомобілів і сільськогосподарських машин, обладнання для переробки полімерних матеріалів. Найбільш швидкими темпами розвиватиметься виробництво електронно-обчислювальної техніки - за 15 років більш ніж у 4 рази. Увійде в дію завод спеціального технологічного обладнання. Доля продукції приладобудування та інших наукоємних галузей складе 30 відс. загальних обсягів продукції машинобудування.

2. Значні інвестиції в розвиток харчової промисловості.

3. Легка промисловість - випереджаючі темпи розвитку виробництва вовняних тканин, верхнього трикотажу та шкарпеткових виробів, її обсяги на найближчу перспективу зростуть в 1.8 рази.

4. Хімічна і нафтохімічна промисловість - розвиток галузі, підвищення обсягів виробництва на 30 відс. за рахунок технічного переозброєння діючих підприємств та впровадження нових потужностей. Мається на увазі збільшення випуску хімічних волокон з допомогою модернізації обладнання та впровадження нових потужностей по виробництву синтетичних текстильних ниток на ВО "Хімволокно". На Прилуцькому заводі пластмас - освоєння нових потужностей по випуску полімерних плівок та інше.

5. Лісовий комплекс - зростання продукції в 1.7 рази. Для підвищення ефективності виробництва передбачалось здійснити комплексну механізацію та автоматизацію трудомістких технологічних процесів, підвищити фондо - та енергоозброєність виробництва. Заплановано будівництво цеху по виробництву деревостружкових плит при Чернігівській меблевій фабриці, реконструкція і розширення Корюківської фабрики технічних паперів, технічне переозброєння інших меблевих фабрик та деревообробних дільниць лісгоспзавів.

Звичайно в "епоху застою" не все було б виконано з достатньою якістю та в заплановані терміни. Але перспектива для подальшого розвитку визначилась.

Такими були стартові можливості Чернігівської області на початку 90-х років, коли соціально-економічні механізми складових колишнього Радянського Союзу, в тому числі і досліджуваного регіону, отримали потрясіння великої сили як об'єктивного так і суб'єктивного характеру. Деякі з них (втрата ринків збуту, розрив народногосподарських зв'язків тощо) були наслідком створення самостійної держави, інші підсилювали вищеназвані проблеми чи створювали нові (прохолодні відносини з Російською Федерацією, продекларована орієнтація на країни Заходу, наміри будувати (невміло) ринкову модель економіки і так далі). Додалися незважена, непродумана і неефективна політика держави та намагання всидіти на двох стільцях відразу (адміністративному і ринковому) місцевих органів влади, їх низький професіоналізм та демагогія, не підкріплені конкретними справами. Тому на сьогодні ми маємо наступні результати.

Ситуація в промисловому комплексі .

№ п/п	Роки	1985	1990	1995	1996
-------	------	------	------	------	------

	Показники				
1.	Продукція промисловості (1985-100), відс.	100	115.0	54.5	45.1
2.	Капітальні вкладення (у порівнянних цінах: 1985-100), відс.	100	39	27	33
3.	Виробництво найважливіших видів продукції:				
3.1.	електроенергія, млн.квт.год	1455.6	1451.7	766.5	704.6
3.2..	нафта(включаючи газовий конденсат), тис.т	1340.5	935.0	661.5	620.0
3.3.	газ, млн. куб.м	295.8	202.1	160.6	159.4
3.4.	хімічні волокна і нитки, т	57203	57979	12336	12078
3.5.	синтетичні смоли і пластичні маси, т	1836	630	37	46
3.6.	ляняне волокно, т	24050	22121	18747	9500
3.7.	стінові матеріали, млн.шт. умовної цегли	406.0	484.5	186.3	106.1
3.8.	шпалери, тис.умовних кусків	-	32046	9861	23367
3.9.	лакофарбові матеріали, т	31041	39773	6595	5633
3.10.	тканини вовняні, тис.кв.м	29266	34331	8676	6506
3.11.	тканини бавовняні, тис.кв.м	4186	4729	724	263
4.	Витрати електроенергії в промисловості, млн.квт.год.	1470.5	1584,2	764.2	684.6
4.1.	в процентах до загальних витрат по області	43.0	40.4	28.2	26.4
5.	Середньорічна чисельність робітників та службовців у промисловості, тис. чоловік	147.6	139.7	98.9	93.3
6.	Середньомісячна заробітна плата робітників та службовців у промисловості, крб.(грн.)	170	238	74	133

За шість років ми отримали падіння капітальних вкладень, а також загальне зменшення обсягів виробленої продукції більш ніж у 2 рази, в тому числі по основних видах від 2 до 4 разів. Значно понизились витрати електроенергії. Проте вони пропорційні рівню падіння виробництва - енергозберігаючі технології в регіоні не впроваджуються. Із сфери матеріального виробництва в значних кількостях витісняється промислово-виробничий персонал, нарощуючи частку безробітних, сприяючи зниженню життєвого рівня та зростанню напруги в регіоні.

Але зменшення кількості працюючих відстає від темпів падіння виробництва продукції, що призводить до підвищення собівартості виробів та їх оптової ціни, зниження конкурентоспроможності, затоварювання складів готових виробів підприємств і їх наступного фактичного фінансового банкрутства, а з іншого боку - до прихованого безробіття в колективах. Про це свідчить різке падіння рівня заробітної плати, до якого потрібно додати її несвоєчасну виплату та постійну повзучу інфляцію гривні, що періодично перетворюється в галопуючу - 1992-1995 роки, а в подальшому вересень-жовтень 1998 року.

До речі, середньорічна кількість робітників і службовців в галузях економіки у 1996 році порівняно з 1990 роком, крім промисловості, складала: у галузі сільського господарства - 35.8 і 16.7 тис.чол.; лісового господарства - 3.5 і 2.9 тис.чол.; транспорту - 28.7 і 18.0 тис.чол.; будівництва - 40.4 і 22.8 тис.чол.; торгівлі - 27.3 і 20.6 тис.чол.; громадського харчування - 10.4 і 4.8 тис.чол.; інформаційно-обчислювального обслуговування - 1.7 і 0.5 тис.чол.; науки і наукового обслуговування - 2.9 і 1.1 тис.чол.; апарату органів державного та господарського управління, органів управління кооперативних і громадських організацій 10.0 і 18.8 тис.чол.

Дані цифри свідчать про наступне:

1. Відбувається падіння в значних обсягах чисельності населення, задіяного майже в усіх галузях народногосподарського комплексу регіону.

2. Система перепрофілювання звільненого виробничо-управлінського персоналу не відпрацьована і не дає результатів.

3. Паралізовані навіть такі пріоритетні для подальшого розвитку області галузі як наука та комп'ютерні технології.

4. Апарат органів державного та господарського управління за цей час виріс майже у 2 рази. Дана тенденція не мотивована і шкідлива, оскільки важелі державного впливу на економічні процеси з переходом до ринкових принципів господарювання значно послаблені, а реальні результати керівництва носять негативний характер - падіння обсягів виробництва, некерованість і спонтанність

в реструктуризації галузей промисловості, перевага імпорту над експортом, збитковість суб'єктів господарської діяльності, тінізація економіки та інше.

Важливим напрямком економічного розвитку, який потребував усунення викривлень часів командно-адміністративної економіки (перевага обсягів виробництва групи "А" над групою "Б"), було виробництво товарів народного споживання. Дійсно, з насиченням споживчого ринку товарами народного споживання продовольчої і непродовольчої групи на початку 90-х років область мала суттєві недоліки і проблеми. Як же змінилась ситуація в подальшому?

Індекси виробництва товарів народного споживання, відс.

№ п/п	Роки Показники	1985=100		
		1990	1995	1996
1.	Товари народного споживання	131,9	58,6	49,0
2.	з них:			
	товари народного споживання (без вартості вино-горілчаних виробів і пива)	129,2	54,6	45,0
	в тому числі:			
3.	продовольчі товари	124,1	64,0	50,3
4.	непродовольчі товари з них:	132,4	38,9	37,1
5.	товари легкої промисловості	120,8	35,7	23,1

З наведених показників доцільно зробити наступні висновки:

- товари народного споживання (група Б), що мали тенденцію до збільшення обсягів виробництва у другій половині 80-х років, в подальшому почали зменшуватись у наростаючому темпі;
- непродовольча група, якій в попередньому періоді була приділена велика увага, в наступні роки витримала особливо руйнівні процеси і виробництво за 6 років зменшилось майже у 4 рази. Реалізація та маркетингові дослідження не відповідали сучасним вимогам, регіональний ринок віддали закордонним з країн далекого зарубіжжя (в основному) та привезеним з інших областей (по окремому асортименту) товарам;
- паралізовані більшість підприємств легкої промисловості;
- виробництво вино-горілчаної продукції і пива розвивається випереджаючими темпами, має в регіоні потужну базу та достатньо сучасні технології. Водночас акцизні стреси в стилі методів "шокової терапії" заважають їм стабільно працювати, відстоювати свій ринок від іноземних товарів та завойовувати ринки інших областей і країн ближнього зарубіжжя;
- ігнорування випуску продукції групи "А" (виробництво засобів виробництва) в державі і регіоні призвело до фізичного і морального зносу технологічних ліній, обладнання і механізмів, що зменшує продуктивність галузей, ступінь їх модернізації та оновлення. В подальшому тенденція орієнтовно буде посилюватись і сприяти деградації підприємств та зникненню власної продукції із споживчого ринку області;
- товари народного споживання продовольчої групи в основному можуть витримати конкуренцію іноземного виробника. Бум красивих обіцянок і ярликів пройшов, якість продукції задовільна, менталітет населення сприяє попиту на вітчизняні, в тому числі чернігівські, харчові вироби. Але по цьому напрямку нам загрожує падіння виробництва сировини - продукції тваринництва (особливо) і рослинництва. Тенденція посилюється та наростає, погрожуючи мати своїм наслідком різке згорання обсягів виробництва харчової галузі.

Промислове виробництво зменшується в усіх напрямках. Приклади зворотнього характеру поодинокі і неохочі до поширення.

Збільшується рівень кримінальної злочинності. Так, в 1985 році по області було зареєстровано 4292 злочини, в 1990 - 7656, в 1995 - 11337, 1996 - 11727, а за 11 місяців 1998 року - вже 12100, в тому числі тяжких - 4.9 тис. (40.5 відс.). Проти аналогічного періоду 1997 року це більше, відповідно, на 7.8 і 6.5 відс.

Детальніше розглянемо ситуацію в 1998 році. Спад злочинності спостерігається у п'яти районах: Городнянському (на 19.2 відс.), Щорському (на 16.0 відс.), Куликівському (на 13.3 відс.), Семенівському (на 4.0 відс.) та Бобровицькому (на 2.5 відс.).

Проте у Варвинському, Носівському, Бахмацькому та Коропському районах злочинність зростає на 28.2 -35.9 відс., а у містах Ніжині, Прилуках та Корюківському, Сосницькому і Талалаївському районах - на 15.0-20.7 відс.

Зросли кількість навмисних вбивств та замахів на вбивство (на 13.7 відс.), крадіжок приватного майна громадян (на 13.8 відс.), випадків хуліганства (на 26 відс.), злочинів у фінансово-кредитній сфері (на 39.7 відс.), порушень правил про валютні операції (в 1.6 рази). Виявлено 6.2 тис. осіб, які

скоїли злочин, з них 85.5 відс. притягнуто до кримінальної відповідальності. З числа осіб, причетних до злочинів, більше половини (50.9 відс.) працездатних, які не працювали і не навчалися. Причому, якщо раніше стан непрацездатності говорив про негативні особисті якості громадянина, то на сьогодні ситуація значно складніша. Людина, знаходячись у невизначеному стані значний відбиток часу, здатна до непередбачуваних потягів та вчинків. Додається елементарне бажання поїсти і вдягнутися. Це визнано багатьма відомими психологами та психіатрами. Нестабільність і невизначеність в суспільстві призводить до зростання кримінальної злочинності, що, в свою чергу, збільшує напругу і протистояння в різних верствах населення.

Програмою соціально-економічного розвитку області на 1997 рік передбачалось нарощування виробленої продукції майже по всіх складових, в тому числі валового внутрішнього продукту (з 3142.1 до 4113.8 млн. грн.), обсягів промисловості (з 1199.7 до 1214.7 млн. грн.), прибутку у виробничій сфері (з 176.7 до 259.0 млн. грн.), сальдо торгового балансу (113 відс.) та інше. Виконання показників було зірване. Так, виробництво продукції знизилось на 8.2 відс., в тому числі хімічної та нафтохімічної промисловості - на 27.7 відс., будівельних матеріалів - на 40.1 відс., харчової - на 16.6 відс. тощо. Щодо решти показників - в інших розділах дослідження. Науково обґрунтоване економічне прогнозування залишилось на папері, бажане не здійснилось в силу чинників державного та регіонального характеру. Питання, які потрібно вирішувати в регіоні, відпрацьовуються недостатньо.

Разом з тим багато чого неможливо зробити без державної підтримки. Тому керівництвом у вищій владній структурі виноситься, з метою отримання допомоги, цілий ряд проблем і пропозицій. Назвемо деякі з них.

1. Надання пріоритетів з відповідними податковими та інвестиційними пільгами унікальним виробникам наукоємної, технічно складної, з високим рівнем обробки продукції, які значно впливають на розвиток економіки держави та формування її внутрішнього ринку і експортних можливостей:

- чернігівському концерну “Чексіл” - головному виробнику вовняних тканин в державі, потужності якого на сьогодні завантажені на третину, в той час як давальницьких тканин в Україну щороку ввозиться у 2 рази більше;

- ВАТ “Чернігівському підприємству “Хімволокно” - єдиному виробнику кордних тканин, щодо створення комплексу по виробництву українських шин, який був передбачений у “Програмі уряду” на 1996 рік;

- ніжинському заводу “Сільмаш” - єдиному підприємству по виробництву обладнання для птахівницької галузі;

- ніжинському науково-виробничому комплексу “Прогрес” - одному з провідних виробників спеціальної техніки в державі, про що свідчать результати міжнародних виставок;

- прилуцькому заводу “Пожмашина” - єдиному в Україні виробнику конкурентоспроможної пожежної техніки;

- підприємствам харчової і переробної галузі, які здатні працювати ефективно, але в умовах різкого зменшення обсягів місцевої сільськогосподарської сировини перебувають у складному становищі та іншим.

2. Підтримка вітчизняного товаровиробника через впровадження наступних механізмів:

- стимулювання нарощування обсягів виробництва та реалізації продукції за рахунок пільгового оподаткування приросту, що спонукатиме суб'єкти господарювання до збільшення частки прирощеної продукції у загальному обсязі реалізації;

- погашення заборгованості частини підприємств по заробітній платі державою у вигляді пільгових кредитів на зворотній основі (захищених від інфляції), оскільки самі вони не зможуть найближчим часом вирішити цю проблему (як виняток);

- протекціоністські заходи щодо підприємств легкої промисловості, в тому числі значне підвищення ставки ввізного мита на імпортовані вироби, які можуть вироблятися у державі і регіоні;

- обмеження ввезення продовольчих продуктів імпортного походження, що здатні виробляти вітчизняні підприємства;

- особливий режим підтримки вітчизняного виробництва продукції дитячого асортименту;

- спрощення механізму отримання митних документів, що буде сприяти розширенню співпраці підприємств із закордонними партнерами.

3. Реанімація агропромислового комплексу:

- надання переваги стабілізації зернового господарства, а також традиційним культурам - картоплі і льону (а куди поділося, наприклад, м'ясне тваринництво? - автор);

- здійснення інвестування індустріального комплексу по вирощуванню насіннєвої картоплі на базі НВП “Чернігівеліткартопля”;
- стабільна підтримка льонарства на рівні не нижче 1997 року;
- державне сприяння питанню відтворення родючості землі;
- розробка програми створення спеціалізованих масивів маточного поголів`я конкурентоздатної молочної і м`ясної худоби з бюджетним дотуванням, в якій передбачається питома вага м`ясних порід до 20 відс., а в Поліських областях, особливо в зонах, забруднених радіонуклідами - до 60 відс.;
- зниження ставки ввізного мита на імпорту сільськогосподарську техніку, добрива, засоби захисту рослин, інші матеріально-технічні ресурси, які надходять на адресу сільських товаровиробників по лінії співробітництва з іноземними фірмами;
- посилення рівня біржової торгівлі у забезпеченні товаровиробників матеріальними ресурсами, прискорення процесів створення обласних і районних торгових домів з попереднім відпрацюванням нормативно-правової бази.

Це і подібні звернення, підписані вищим керівництвом області за останні роки, в цілому носять конструктивний та реалістичний характер. Автор не зовсім згодний з деякими конкретними пунктами, але в цілому підтримує напрямки, запропоновані регіональною владою. Тільки от тривалий час залишаються невирішеними наступні етапи співпраці:

- центр не чує голосу території;
- регіон недостатньо активно пропонує центру;
- маючи невирішені центром питання , регіон, у свою чергу, не докладає максимальних зусиль щодо соціально-економічного розвитку області, виходячи з реалій сьогодення.

В 1998 році обсяги промислового виробництва відносно попереднього періоду скоротилися ще на 6.1 відс. Зменшили випуск продукції майже всі галузі, крім деревообробної і целюлозно-паперової промисловості. Особливо різке зниження обсягів припало на кінець року. Так, у грудні виробництво проти листопада зменшилось на 12.43 відс. Причому падіння зумовлене не економічною кризою в Російській Федерації, як це можна було спрогнозувати з певною долею вірогідності, а скороченням обсягів у харчовій галузі, де через передчасне закінчення сезону цукроваріння вироблено продукції на 14.9 млн.грн. менше, ніж у попередньому місяці.

В промисловості відбуваються непередбачувані і некеровані процеси. Про це свідчать темпи приросту чи зниження в окремих галузях у грудні 1998 року порівняно з попереднім періодом. Їх вектор направлений у протилежні напрямки, а цифри досягають значних розмірів. Так, обсяги виробництва в чорній металургії зменшились на 31.4 відс., деревообробній та целюлозно-паперовій промисловості - на 35.7 відс., промисловості будівельних матеріалів - на 20.2 відс., харчовій - на 37.7 відс., в непрофільних виробництвах - на 79.5 відс. Водночас вони збільшились в медичній промисловості у 3.1 рази, електроенергетиці - на 21 відс., машинобудуванні та металообробці - на 40.4 відс., поліграфії - на 25 відс., хімічній промисловості - на 28.2 відс., борошномельно-круп`яній і комбікормовій - на 22.7 відс.

Подібна нерозбериха, а водночас відсутність чіткого програмного підходу і відносно територіального планування. Так, темпи росту обсягів виробництва промислової продукції на 1998 рік були заплановані для різних територій від 100 відс. у Городнянському і до 106.7 в Корюківському та Срібнянському районах. По області в цілому це складало 100.7 відс. Фактично отримали 93.9 відс. Причому, в районах ніякої тенденції до хоча б в деякій мірі передбачуваних напрямків соціально-економічного розвитку не спостерігалось. У відношенні до попереднього періоду міста і райони працювали наступним чином: м.Чернігів - 92.3 (план 102.5), м.Ніжин - 87.2 (план 101.0), Борзнянський район - 74.7 (план 103.8), Городнянський - 81.9 (план 100), Ічнянський - 85.1 (план 103.0), Коропський - 71.2 (план 101.2), Менський - 76.7 (план 104.5), Прилуцький - 49.9 (план 100.3), Семенівський - 69.4 (план 100.5), Щорський - 77.4 (план 102.5). Водночас Бахмацький та Куликівський райони, яким взагалі не планувалось збільшення обсягів, досягли, відповідно, 125.7 відс. і 121.5 відс., Корюківський - 140.2 (план 106.7).

Звичайно, держава багато чого зробила для руйнації вітчизняного виробництва. Але її законодавчі чи управлінські кроки в основному стосуються всіх виробників. Тут ми маємо велику різницю запланованого та отриманого, в деяких випадках більш ніж у два рази. Це свідчить про ступінь прогнозування на рівні району, але і обласна ланка державного апарату не провела коригуючих, а потім управлінських дій щодо об`єктивного підходу при плануванні і виправлення ситуації в процесі виконання передбаченого та затвердженого на сесії обласної Ради.

Знову повернемося до показників за 1998 рік по промисловості в цілому. На кінець року в області не працювало 52 підприємства. Промисловими підприємствами реалізовано продукції на 1.1 млрд. грн., з неї 36 відс. - на бартерних умовах, в тому числі у медичній промисловості - 67.2 відс.,

паливній - 66.0 відс., промисловості будівельних матеріалів - 60.8 відс. Найбільше бартерних операцій здійснюється в Носівському - 79.6 відс., Бобровицькому - 60.6 відс. та Прилуцькому - 56.5 відс. районах.

Бартер - це тяжка і водночас необхідна реальність сьогодення. Спрощуючи і пожевлюючи систему реалізації продукції в умовах безгрошів'я юридичних і фізичних осіб, бюджетної та іншої картотеки більшості підприємств, він водночас безпосередньо сприяє паралічу фінансової і бюджетної системи регіону та держави, спонукає до фінансових махінацій, є одним з перших кроків підприємств і їх керівників у сферу тіньової економіки. Звичайно, головна роль у подоланні бартеризації економічних процесів належить державі. Шляхи переходу до "гривневих відносин" зрозумілі - оздоровлення фінансової системи, реальна податкова політика, підвищення купівельної спроможності населення, досягнення стабільної прибутковості підприємств. Але на рівні регіону це питання теж має бути під контролем. Наприклад, не може не насторожувати, що бартеризацією найбільш активно займаються в південних бурякосіючих та маючих цукропереробні заводи районах області. Ще нещодавно цукор був вигідним бартерообмінним товаром. Цієї якості він не повністю втратив і на сьогодні. До чого це призводить в умовах, коли держава залишила цукрову галузь напризволяще, і вона намагається вижити з допомогою напівпідпільного бізнесу, свідчить хоча б сумнівний досвід Бобровицького цукрового заводу, а також трагедія виробників, які виробили і здали на завод сировину. Детальніше про це - в третій книзі дослідження. Цукрова галузь в області взагалі "дихає на ладан", відтворити її хоча б у попередніх обсягах та при тій якості продукції дуже важко.

Грошові надходження за реалізовану продукцію склали 54.5 відс. від її загального обсягу. Найбільший грошовий внесок мали лісова, деревообробна і целюлозно-паперова промисловість (79.3 відс.) та чорна металургія (86.7 відс.).

Особливо тривожним, враховуючи, що вони виробляють імпортозамінну продукцію критичного імпорту, є стан підприємств паливної промисловості. Протягом року їх виробництво зменшилось у порівнянні з попереднім періодом на 7.4 відс., в тому числі нафти на 9.2 відс., газу натурального - 3.9 відс.

Запаси палива на 1 січня 1999 року в основних споживачів та постачальників області становлять: вугілля на 6.9 відс. менше попереднього періоду, мазуту топкового - на 21 відс. Чернігівська ТЕЦ та інші споживачі пального мають величезні борги перед видобувними галузями. Їм, у свою чергу, винні споживачі тепла та електроенергії. Піраміда неплатежів наростає в усіх сферах економічного і соціального життя держави. Шляхи її подолання аналогічні методам скорочення бартерних операцій.

Серед напрямків, де спад носить антигуманний характер, продукція дитячого харчування. Між тим обсяги виробництва тут скоротилися по молоку стерилізованому вітамінному для немовлят на 34.6 відс., сосисках - на 39.6 відс., варених ковбасах для дитячого харчування - на 26.9 відс.

Важкий стан промисловості області було проаналізовано виконавчою владою та постійними комісіями обласної Ради. Розроблені в цілому достатньо конкретні і правильні заходи щодо покращення ситуації. Тільки б ще компетентність та управлінську волю при їх виконанні. Зупинимось на сентенціях і намірах, що прозвучали на сесії обласної Ради при затвердженні "Програми соціально-економічного розвитку на 1999 рік", в деяких випадках надамо їм критичну оцінку.

Навіть при всіх об'єктивних причинах з боку обласних управлінь, райдержадміністрацій та міськвиконкомів, керівників підприємств зроблено недостатньо практичних кроків по виправленню становища. Була значна кількість обіцянок, хороших задумів і пропозицій відносно шляхів вирішення проблем, однак стабілізувати ситуацію не вдалося.

Нереалізована продукція, що лежить на складах підприємств, досягла вартості 120 млн.грн. Найбільшу її питому вагу в обсязі виробленої з початку року продукції мають Прилуцький, Борзнянський, Коропський райони та м.Ніжин. А це заморожені обігові кошти, не виплати в бюджет, заборгованість по заробітній платі, борги за енергоносії та інше.

На жаль, програмою на початку року передбачається подальше зниження виробництва в 17 районах та містах Чернігові, Ніжині і Прилуках. Найгірша ситуація прогнозується в Прилуцькому (- 51.5 відс.), Семенівському (- 30.8 відс.), Коропському (- 30.7 відс.), Ріпкинському (- 29.2 відс.), Сосницькому (- 28.9 відс.) та Борзнянському (- 27.3 відс.) районах.

У наступному році головну увагу планується приділити подальшому згортанню ресурсо - і енергозатратних технологій та відтворенню на сучасному рівні конкурентоспроможних виробників відносно попиту на товари і послуги. Без таких підходів ніяка протекціоністська політика держави бажаних результатів не дасть.

Автор не зовсім згоден з даним положенням. В умовах відсутності фінансових ресурсів переоснащення виробництва неможливе. Необхідно на цьому етапі створити вітчизняний закритий

ринок товарів, з допомогою даного заходу подолати кризу, а вже потім виходити на новітні енерго- та ресурсозберігаючі технології, як це у свій час зробила Японія і як радять наш правчитель український економіст Туган-Барановський та його численні послідовники.

Необхідно виробити принципово нові підходи до організації і діяльності маркетингових служб, які в більшості випадків виконують обов'язки відділів збуту. На підставі їх досліджень та висновків слід визначити номенклатуру і обсяги конкурентоспроможної продукції, випуск якої дозволить оздоровити фінансовий стан суб'єктів господарської діяльності та забезпечить стабільні надходження до бюджету.

Для покращення економічного становища підприємств необхідно використовувати реструктуризацію діючих виробництв та створення на їх базі невеликих мобільних господарських суб'єктів, які будуть здатні вижити в ринкових умовах, швидко орієнтуючись на зміни в ринках збуту.

До речі, у автора є застереження щодо роздріблення потужних промислових гігантів. Цей напрямок ще ніде не привів до успіху, а от лиха, розбрату та нерозберихи наробив чимало. Доля економіки держави і регіону в руках визначальних потужних об'єднань, і їх необхідно зміцнювати, а не розпорошувати. Водночас доцільно вести роботу в двох напрямках:

- створення мережі нових невеликих приватних підприємств у сферах виробництва, торгівлі та побуту;
- введення госпрозрахункових відносин в економічному механізмі діючих підприємств. Одним з варіантів такого підходу є досвід Чернігівського ВАТ "Виробничо-торгова фірма "Сіверянка".

Передбачається подальше залучення вітчизняних та іноземних інвесторів під конкретні детально відпрацьовані бізнес-плани і проекти, а також входження підприємств області до фінансово-промислових груп, холдингових компаній, консорціумів, концернів та інше.

В основу формування програми розвитку промисловості покладені галузі і обсяги виробництва, необхідні для задоволення потреб внутріобласного ринку, продажу в інші області України, а також реалізації експортних можливостей підприємств.

В цілому за рік передбачається збільшення обсягів виробництва промислової продукції на 1.5 відс. Зупинення спаду і подальший розвиток очікується в більшості галузей промислового комплексу, за виключенням паливної галузі і електроенергетики.

У машинобудуванні прогнозується приріст на 4.0 відс. На жаль, він обумовлюється (вже вкотре за останні роки) вирішенням питання щодо встановлення державного замовлення на пожежні машини, а також поставки їх до країн Співдружності незалежних держав на умовах розрахунків за енергоносії. Основними напрямками нарощування машинобудівної продукції визначено впровадження науково-технічних розробок та збільшення експорту наукоємних конкурентоспроможних виробів. Передбачається також освоєння нових машин для сільськогосподарського комплексу, нафтовидобувної промисловості, а також задоволення потреб цих галузей в запасних частинах, вузлах і агрегатах.

В хімічній промисловості планується збільшити випуск продукції на 1.3 відс. в основному за рахунок стабілізації роботи ВАТ "Хімволокно". Для цього передбачається налагодити виробництво жилки медичної для систем фільтрації крові, монопітток поліетиленових і для виготовлення трикотажу, рибальських сіток, кордшнурів для кордної тканини підвищеної міцності.

У деревообробній і целюлозно-паперовій промисловості планується приріст обсягів виробництва на 2.4 відс. Робота галузі буде зорієнтована на підвищення якості, конкурентоспроможності продукції, зниження енерго- і матеріалоємності виробів. Наприклад, завершення роботи на Корюківській меблевій фабриці дасть можливість значно зменшити вартість меблів і буде сприяти розширенню виробництва. На Корюківській фабриці технічних паперів відновлять випуск крейдового паперу, збільшать асортимент і підвищать якість шпалер.

Подібні заходи охоплюють більшість галузей промисловості, доходючи до конкретних підприємств. Так, з тривогою констатується, що майже на третину скоротиться випуск товарів легкою промисловістю, яка завжди була пріоритетною в регіоні. Більшість підприємств галузі знизили обсяги виробництва, а чернігівське підприємство "Аріадна" та прилуцьке "Котонтекс" не працювали зовсім. Менш ніж на 10 відс. завантажені потужності Прилуцької панчішної фабрики, чий виробі значно гірші від аналогів із Житомирщини. Не проглядається перспектив розвитку фабрик: Новгород-Сіверської бавовняно-ткацької, чернігівської "Ярославни", прилуцьких "Корони" та "Вербени", ніжинської "Виробничо-торгової фірми "Ніжинка", добрянської "Полісся".

Не відчувається зрушень в роботі окремих підприємств машинобудівного комплексу щодо освоєння нових виробів товарів народного споживання. Наприклад, макошинський завод "Сільгоспмаш" зовсім зупинив виробництво цього виду продукції. Десятки років не оновлює

асортимент чернігівський “Металіст”. Недостатньо працюють в цьому напрямку прилуцькі підприємства “Будмаш” і “Тваринмаш”, які також припинили випуск товарів, та ряд інших колективів. Скорочують випуск меблів підприємства колишнього об’єднання “Чернігівмеблі”, в той час як на приватних фірмах, наприклад в коропському “Проуні”, це виробництво дає значний ефект.

В той же час пожвавили свою діяльність акціонерні товариства чернігівські “Виробничо-торгова фірма “Сіверянка”, завод продовольчих товарів “Ясен”, макаронна фабрика, пивкомбінат “Десна”, прилуцька “Прилучанка”, “Бахмачконсервмолоко” та Корюківська фабрика технічних паперів, де приріст обсягів склав від 10.6 до 300 відс.

Повторимось, в цілому обсяги продукції повинні за рік збільшитись на 1.5 відс. По закінченні року можна буде встановити, наскільки реальні цифри прогнозувались. Поки що абсолютно ясно наступне:

* показники по обсягах промисловості відповідно “Програми соціально-економічного розвитку на 1999 рік” дуже скромні і не передбачають значного нарощування результатів;

* в державі і регіоні не відчувається змін законодавчого, економічного та управлінського характеру по поліпшенню ситуації.

Розглянемо окремі питання розвитку промисловості. Розпочнемо з перспектив видобутку нафти та газу, а також їх похідних.

Чернігівщина, в цілому не дуже багата корисними копалинами, має значні поклади даної сировини. У січні 1959 року тут було створено трест по пошуках і розвідці нафтових та газових родовищ “Чернігівнафтогазрозвідка”, а уже в липні цього ж року із свердловини № 1 “Гнідинцівська” з глибини 1800 метрів отримали першу нафту. Так було відкрито одне з найбільших в Україні Гнідинцівське нафтове родовище. Через рік запрацювало Прилуцьке, а в 1962 році - Леляківське родовище. Ці перші нафтові свердловини перебувають у розробці до наших днів.

За період 1965-1975 роки відкрито ще 10 газоконденсатних і нафтових родовищ, серед яких найбільші Талалаївське нафтогазоконденсатне і Малодівицьке нафтове. Максимальний видобуток нафти в обсязі більш як вісім мільйонів тонн досягнений в 1972 році. Це на той час складало 75 відс. всього видобутку сировини в Україні.

Всього на території регіону відкрито 55 нафтогазоконденсатних родовищ, серед яких унікальні по запасах і якості вуглеводневої сировини Яблунівське, Андріяшівське та інші. Відкриті родовища стали основою розвитку сировинної бази нафтогазовидобувної промисловості на території Чернігівської, Сумської і Полтавської областей. Забезпеченість видобутку розвіданими запасами становить 23 роки по нафті і 50 років по газу.

Але ж кількість нафти та газу, які видобувають із свердловин, в останній час щорічно скорочуються. Відсутні кошти для проведення пошукових робіт, впровадження сучасних технологій та придбання високопродуктивного обладнання. Чи є в таких умовах перспективи у галузі? Судячи з останніх кроків, що зроблені у цьому напрямку, ситуація обнадійлива.

Щоб прискорити відкриття додаткових родовищ, стабілізувати видобуток нафти і газу, геологами розроблені нові напрямки пошукових робіт. Відкриття очікується у вапнякових відкладах на глибині 3000-5000 метрів, що на Кампанському і Селюківському родовищах, де отримані промислові проби газоконденсату і нафти. Прогнозна оцінка цих відкладень становить більше 100 мільйонів тонн умовного палива. Планується продовжити буріння свердловин у прибортових і бортових частинах Дніпровсько-Донецької западини. Очікується відкриття родовищ у девонських відкладах, на солянокупальних структурах.

Підготовлені і почали реалізовуватися кілька проектів по залученню коштів вітчизняних та зарубіжних інвесторів на розвиток геологорозвідувальних робіт. На Луценківському родовищі розпочато видобуток нафти і газоконденсату, що стало можливим завдяки інвестиціям ЗАТ “Баско”, за допомогою яких збудовано перший власний газоконденсатний промисел, що включає в себе дві продуктивні свердловини. Сумарний добовий видобуток становить 500 тис.куб.метрів газу і 30 тонн конденсату.

Спільно з українським інвестором “Оріон-Київ” на Скоробогатьківському нафтогазоконденсатному родовищі також ведуться роботи з метою створення промислу по видобутку нафти і газу. Крім того, буде розширено видобуток, використання і реалізація бішофіту з Новоподільського родовища.

Фірма “Укрнафтінвест” отримала ліцензію і має намір вкласти кошти в пошук нафти і газу в девонських відкладах на ділянці Седнев-Ядути. Українська зовнішньоекономічна корпорація “Зарубіжнафтогаз” взяла ліцензію на перспективну Тунівську зону. Значний інтерес до пошуків нафти, підкріплений намірами інвестиційної діяльності, виявляють відомі компанії “Сврогаз” та “Брітш петролеум”.

До того ж на території регіону геологорозвідники в останній час додатково знайшли ряд інших корисних копалин: мінеральні води, кам'яне вугілля, кам'яну та калійну солі, а також бішофіт, запаси якого практично необмежені. В Ічнянському районі ведеться пробний видобуток бішофіту, який потенційно може широко використовуватися в народному господарстві та медицині. В пластових водах на великій глибині встановлено наявність рідкісних елементів - цикорію, стронцію, рубідію, цезію та інших, які в майбутньому також будуть задіяні в народногосподарському комплексі регіону. Область має в своєму арсеналі потужний науковий та виробничий потенціал, розвідані і нові родовища нафти, газу та супутніх корисних копалин. Тому є реальні можливості для пошукових робіт і нарощування обсягів виробництва.

Енергетична криза, що охопила державу та її регіони, примушує на місцях шукати нові нетрадиційні чи призабуті колись і закриті за непотрібністю джерела енергії. Так в 1998 році прийнято рішення щодо відновлення гідроелектростанції на річці Снов поблизу селища Седнев Чернігівського району. Збудована ще в 1953 році, вона давала дешеву електроенергію, яка використовувалась для місцевих потреб. Наприкінці 70-х років електростанцію зупинили. За час простою приміщення прийшли в занепад, але обладнання, в першу чергу турбіни, були збережені.

При вивченні ситуації безпосередньо на об'єкті було встановлено, що станцію реально не тільки запустити, але і наростити її потужності. За попередніми підрахунками, реалізація проекту дасть біля мільйона гривень чистого прибутку на рік.

Анахронізмом виглядає залізничне сполучення між Черніговом та Ніжином, Черніговом і Гомелем. Неелектрифікована одноколія викликає подив тих, хто вимушений подорожувати цими дорогами. Водночас це важливі транспортні магістралі регіону. Тому неодноразово приймалися рішення по електрифікації ділянок, які не були виконані в силу різних факторів. Схоже, що по одній з доріг цьому підходить кінець. В 1998 році на міждержавному рівні було прийнято рішення щодо електрифікації ділянки Чернігів - Гомель. Ефективність проекту не викликає сумнівів. Електротяга робить перевезення значно швидшими та дешевшими, безпечніша в екологічному відношенні. Крім того, облаштована ділянка дозволить збільшити прохідність транзитних вантажів, відносно "розчистити" транспортний коридор "Балтика - Чорне море". В ньому зацікавлені не лише країни-учасниці проекту, а й балтійські держави та Росія, яким користуватися залізницею стане вигідніше, ніж морським транспортом.

На виконанні проекту в основному будуть задіяні Чернігівські організації, які отримають значні обсяги робіт при задовільних фінансових умовах. Наступним етапом повинна бути електрифікація ділянки Чернігів - Ніжин.

Особливе питання в промисловому механізмі регіону - місцеві промисли. Народні промисли на Чернігівщині мають давні традиції. Широкого розмаху набули вони в минулому та на початку нинішнього століття. На всю Україну славились оleshнянські керамічні вироби, чернігівські меблі, корзини, різні прикраси, городнянські вози і фастони та інше.

Промисловість працювала на місцевій сировині і матеріалах, досвід майстрів передавався з покоління в покоління.

Пік розвитку місцевої промисловості на Чернігівщині припадає на 80-ті роки. Саме в цей період підприємства значно наростили обсяги продукції і чисельність. Але погоня за валом витіснила з галузі місцеві вироби. Наприклад, Корюківська фабрика господарських виробів почала виробляти радіодеталі, Городнянський механічний (обозний) завод до мінімуму скоротив випуск профільної продукції, почав виготовляти модулі для блоків кольорового телебачення підприємства "Чезара", а після кризи на останньому залишився без роботи. Занепад місцевої промисловості пояснюється рядом причин:

1. Тяжке фінансове становище підприємств із-за неплатоспроможності споживачів та зниження попиту на продукцію через високі ціни на неї.

2. Нестача коштів на придбання сировини і пально-мастильних матеріалів.

3. Значний рівень зносу основних фондів (60-80 відс.).

Крім всього іншого, розглядаючи стан справ на підприємствах місцевої промисловості, ми повинні враховувати саму систему підходу при формуванні цієї галузі, яка існувала в попередні роки. Відносили туди підприємства в основному не по принципу місцезнаходження сировини та номенклатури виробів, що використовувалися на ринках даного регіону, а по принципу... непотрібності на загальносоюзному чи республіканському рівні. Саме такі технічно відсталі, в дореволюційних приміщеннях, заводи і складали "становий хребет" місцевої промисловості. А звідси - мізерна платня ще в ті доперестроєві роки, слабкі управлінські кадри, низька дисципліна. Такими вони дійшли в основному і до наших днів.

Потрібне перепрофілювання підприємств на випуск продукції, що необхідна регіону, їх технічне переозброєння, перехід на нові форми господарювання. А для цього треба вкласти немалі кошти. Самим підприємствам питання не вирішити.

А тепер повернемося до того, що треба зробити сьогодні. Для прикладу візьмемо Городнянський механічний (в недавньому минулому обозний) завод. Підприємство єдине в Україні виробляє обозні вироби (вози однокінні, ходи однокінні, колеса вазові товарні та інше). Падіння випуску обозних виробів обумовлено відсутністю в необхідних обсягах ступічного кряжу і особливо високими цінами на нього. Сировина в основному надходить з Російської Федерації. Відповідно виникли труднощі з її оплатою. Щоб не зупиняти виробництво, завод почав нарощувати випуск пиломатеріалів, продукції з місцевої сировини та відходів (дитячі гойдалки тощо).

Але все-таки головна продукція заводу повинна бути обозна. Це пов'язано в першу чергу з монопольною ситуацією, яка склалася у підприємства по даному напрямку. Крім того, гостра нестача нафтопродуктів, їх дорожнеча призвели до того, що коні як тяглова сила на фермах, засіб для внутрігосподарського сполучення і тому подібне стали все ширше використовуватись в колективних сільськогосподарських підприємствах. Кількість коней в багатьох господарствах збільшилась і ця тенденція продовжується. Коней також тримають фермери, інші жителі села. Тому потреба в кінській упряжі, возах, колесах і так далі в останні роки значно зросла і необхідно використати цей фактор. Але одночасно доцільно добитися підтримки уряду, створення спеціальної програми розвитку напрямку і його технічного переоснащення. Потрібне розширення асортименту, наприклад, виробництво возів на гумових колесах. Обозні вироби знайдуть попит не тільки в Чернігівській області, а і на всій території України.

В розвитку місцевої промисловості насамперед повинна бути зацікавлена місцева влада. Адже від ефективності роботи підприємств залежить насичення ринку товарами, робота торгівлі, наповнення бюджетів, працевлаштування людей. Тільки при допомозі і підтримці владних структур підприємства місцевої промисловості зможуть утриматися в наш важкий і непевний час.

Буде доцільно згадати досвід роботи адміністрації, очолюваної В.Мельничуком, в 1992-1994 роках при вирішенні проблем управління місцевою промисловістю. Зупинимось на питанні необхідності об'єднання підприємств місцевої промисловості в єдину організаційну структуру. Колись така структура була, потім в часи повної автономізації та бажання бути самостійними у всіх і кожного її ліквідували. У липні 1992 року при обласній адміністрації створили управління місцевої промисловості з досить жорстким статутом. Так, керівництво управління затверджувало плани підприємств, обсяги і напрямки їх фінансової діяльності, економічні показники, розміри премії колективу і тому подібне.

Деякі підприємства в той час з великими труднощами добились, щоб їх не включали в управління. В основному це були орендні колективи. Ситуація на них склалася дещо краща, ніж на підприємствах, яких об'єднали в управління. Здавалось би, висновок напрашується сам: управління не потрібне. Але це не зовсім так.

Справа в тому, що із об'єднання вийшли найбільш сильні підприємства, які знаходились в основному в обласному центрі. А яка думка решти колективів, їх керівників? Автором в індивідуальному порядку були опитані директори підприємств, і всі вони були глибоко переконані, що об'єднання потрібне, але не з таким жорстким статутом. Головними його завданнями повинні стати надання допомоги по матеріальному забезпеченню, методичні консультації, забезпечення необхідними документами та вирішення ряду інших проблем.

У квітні 1994 року на Колегії директорів Управління промислово-комерційних підприємств місцевої промисловості було прийнято рішення про створення Спілки орендарів на базі управління. Основні напрямки в роботі Спілки:

1. Прогнозування соціально-економічного розвитку підприємств.
2. Забезпечення сировиною, комплектуючими, паливно-мастильними матеріалами.
3. Організація робіт по освоєнню нових видів продукції.
4. Оперативне вирішення питань маркетингу та продажу продукції за межі області, а також в країні СНД.

З метою більш ефективного вирішення питань забезпечення матеріально-технічними ресурсами підприємств Спілки створили державне комунальне промислово-комерційне підприємство "Місцепром-постач".

Створення Спілки орендарів було раціональним рішенням, необхідним для роботи на тому, та і не тільки на тому етапі. Причому, діяльність Спілки носила не жорстко адміністративний, а ринковий, добровільний характер.

Наступне питання, яке хвилює регіон - повна криза телевізійних виробництв на чернігівській "Чезарі" та городнянському "Агаті". "Агат" рішенням арбітражного суду

визнаний банкрутом, “Чезара” повністю припинила виробництво блоків для кольорових телевізорів “Славутич” і “Берізка”, хоч також збиралась випускати телевізори кольорового зображення в достатніх обсягах. Знову-таки цьому є об’єктивні причини. Вітчизняний товаровиробник не зміг протистояти продукції із-за кордону. Та чи так все безнадійно?

Для прикладу розглянемо досвід смілянського підприємства “Орізон”, до речі, “колеги” “Чезари” не тільки по всесоюзному міністерству, а і по головному управлінню. Воно також пережило кризу - виробництво телевізорів зупинилось, скоротилась чисельність працюючих. Але керівництво заводу шукало вихід. Спершу були отримані інвестиції в розмірі 3,6 млн. дол. США на придбання обладнання та необхідних матеріалів. Потім “Орізон” виграв конкурс, проведений зовнішньоекономічною фірмою “Укрінмаш” Міністерства промислової політики серед телевізійних заводів України.

У другій половині 1998 року з конвейера “Орізону” зійшли перші телевізори, зібрані з комплектуючих корейської компанії. Якість телевізора на рівні кращих зразків, а вартість нижча корейських аналогів. В 1998 році передбачалось випустити 20000 виробів. В подальшому відпрацьовується можливість придбання в Голандії обладнання для серійного заводу річною потужністю 250 тисяч телевізорів.

У складі підприємства передбачається створення виробництв кінескопів та інших складових, тобто робиться все, щоб у Смілі організувати повний цикл виготовлення сучасних виробів.

Цій роботі сприяє Указ Президента України “Про стимулювання виробництва телевізорів кольорового зображення”. До речі, за 1998 рік підписано 4 документи на рівні Президента і уряду, які направлені на розвиток галузі. Сміляни скористалися ситуацією сповна. Звичайно, на них чекає безліч проблем та пересторог у нашій непередбачуваній економіці. Але початок зроблений.

А десь осторонь від напрямків розвитку, запропонованих на найвищому державному рівні, стоять наші промислові гіганти, згадуючи про свою минулу велич та відшукуючи об’єктивні причини занепаду. Між тим, планами передбачалось за рахунок конверсії підприємств оборонного комплексу вже у 1995 році випуск кольорових телевізорів на Городнянському заводі “Агат” збільшити до 70 тис.шт., а магнітофонів “Маяк” на чернігівській “Чезарі” (додатково до блоків кольорового телебачення) - до 150 тис.шт. Немає ні телевізорів, ні магнітофонів.

Ще одна проблема, яку полюбляє пропонувати керівництво держави, а особливо регіону - роздрібнення потужних підприємств, анулювання об’єднань тощо. Своє негативне відношення щодо такого підходу автор доніс до читачів у попередньому матеріалі. Спробуємо аргументувати твердження досвідом розвинених країн Європи, які сповідують ринкову економіку. В Європі ставка робиться якраз на створення (а не роздрібнення) об’єднань-гігантів. Тільки за останній час об’єднались німецький концерн “Віал” і швейцарський “Альгруп”, нафтові мультиконцерни “Ексон” і “Мобіл”, фармацевтичні концерни мюнхенський “Байерінгерманхайма” і швейцарський “Роше”, німецька фірма “Шпар” і французька “Марче”, які мають розгалужену мережу супермаркетів, будівельні гіганти “Хофтіх” і “Хольцман”, концерни “Тіссен” і “Крупп”, що створили конгломерат “Рур сталь”, другий у ФРН по потужності Дойче банк з американською інвестиційною компанією “Бенкен Траст” (восьмою по рейтингу в США) і так далі. Думається, коментарі тут зайві.

Узагальнюючи надану інформацію, основними напрямками перспективного розвитку промисловості регіону бачаться:

- * перехід на переважно інтенсивний розвиток та суттєве зростання ефективності промислового виробництва за рахунок використання сучасних принципово нових технологій, які забезпечать значно вищу продуктивність і ресурсозбереження (в тому числі виробничого персоналу), а також екологічно чисті виробництва;
- * інвестиційна політика, направлена на технічне переозброєння та реконструкцію, оновлення промислово-виробничих фондів;
- * стимулювання виробництва товарів народного споживання та необхідного обладнання і устаткування;
- * зміни в господарському механізмі на рівні регіону, місцевої влади та керівництва підприємств і організацій, які забезпечили б ефективне функціонування об’єктів всіх форм господарської власності, їх рівні умови виробництва і конкуренції та потужний і стабільний ринок, сприятливий для вітчизняного товаровиробника.

В галузі будівництва до недавнього часу працювали 162 підрядні та субпідрядні будівельно-монтажні організації, основні з яких: об’єднання “Чернігівоблагробуд”, виробниче

будівельно-монтажне підприємство “Чернігівводбуд” та акціонерні товариства “Чернігівбуд”, “Домобудівник” і “Чернігівспецбуд”.

В області також виконують роботи 13 шляхово-будівельних організацій управління “Облавтодор” та інші підприємства даного напрямку, головними завданнями яких є будівництво, ремонт і експлуатація республіканських, обласних, місцевих та внутрігосподарських шляхів, мостів і мостових підходів.

Розвинена індустрія будівельних матеріалів - збірних залізобетонних та бетонних виробів і конструкцій, цегли, столярних виробів тощо.

Будівельний комплекс - одна з відповідальних галузей народного господарства. Він тісно пов'язаний з усіма питаннями економічного розвитку та соціальної сфери. Тому в багатьох частинах дослідження інформація щодо будівництва надається досить детально. На цих сторінках - те, що не висвітлено в попередньому чи подальшому матеріалі.

Проблеми, які у минулі десятиріччя існували в капітальному будівництві, стримували розвиток області. Серед них головними були відсутність достатніх потужностей будівельно-монтажних колективів, а потім організацій по виробництву будівельних матеріалів, надлишок одночасно споруджуваних об'єктів і пов'язані з цим значне незавершене будівництво, неосвоєні кошти, виділені на спорудження об'єктів, та інше. Недоліки потроху усувались. Так, якщо у 1980 році в області одночасно споруджувалось 2279 виробничих об'єктів, в 1985 р. - 2342, то в 1988 р. - 2085. Практично не збільшувалось число об'єктів, будівництво яких щорічно розпочиналось. Обсяги освоєних коштів в середньому на один об'єкт виросли з 50 тис. крб. у 1980 році до 70 тис.крб. у 1988 році, час будівництва за цей період скоротився на 1,8 року.

В подальшому планувались підвищені темпи розвитку матеріальної бази, яка відставала від потреб будівельних організацій навіть у забезпеченні місцевими матеріалами, по наступних складових:

- * освоєння потужностей по випуску прогресивних видів продукції Корюківського цегельного заводу з комплексним імпортом обладнання;
- * введення на підприємствах стінових матеріалів коригуючих домішок, що сприятиме підвищенню якості стінової кераміки;
- * відкриття нового Чернігівського заводу крупнопанельного домобудування;
- * розширення Чернігівського домобудівного комбінату;
- * збільшення обсягів столярної продукції на Чернігівському заводі залізобетонних виробів та інше.

Дані заходи за період до 1995 року мали забезпечити приріст житла на 190.0 тис. кв. м житлової площі та необхідне зростання обсягів промислового будівництва.

Розглянемо, як розвивались реальні події за останнє десятиріччя.

Стан будівництва області.

№ п/п	Показники	Роки			
		1985	1990	1995	1996
1.	Капітальні вкладення (у порівнянних цінах: 1985=100 відс.)	100	148	45	38
2.	Введення в експлуатацію житлових будинків, тис.кв.м загальної площі	431	481	213	147
3.	Середньорічна чисельність робітників і службовців в будівництві, тис.чол.	38.7	40.4	23.0	22.8
4.	Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців, грн.	194	302	96	148
5.	Капітальні вкладення підприємств і організацій всіх форм власності, млн.грн.	823	1220	367	309
5.1.	у тому числі державні	506	794	174	105
5.2.	колективні	281	385	181	186
5.3.	з них сільськогосподарські	260	358	92	66
5.4.	приватні (включаючи кошти населення на будівництво власних житлових будинків)	36	41	12	18

6.	Частка капітальних вкладень у об'єкти (всього - 100 відс.):				
6.1.	виробничого призначення	81.0	73.5	53.0	62.5
6.2.	невиробничого призначення	19.0	26.5	47.0	37.5
7.	Будівельні та монтажні роботи на підприємствах і організаціях всіх форм власності (у порівнянних цінах, млн.грн.)				
	у тому числі	742	1174	276	186
7.1.	державних	455	764	142	83
7.2.	колективних	252	369	123	86
7.3.	з них сільськогосподарських	235	344	76	44
7.4.	приватних (включаючи кошти населення на будівництво власних житлових будинків)	36	41	11	17

За шість років обсяги капітальних вкладень упали в чотири рази, а введення в експлуатацію житлових будинків - більш ніж у три рази. Особливо різко зменшились капітальні вкладення у виробничі об'єкти, хоч і серед споруд неvirобничого призначення падіння досить значне. Ні про яке розширення чи створення нових будівельних організацій вже немає і мови. Незначним початковим будівництвом та фінансовими махінаціями навколо інвестицій запам'ятались новобудови Корюківського цегельного та інших заводів. Обсяги будівельних і монтажних робіт на підприємствах всіх форм власності взагалі зменшились більш ніж у 6 разів (тобто склали менше 17 відс.). Проектних робіт не ведеться, нових об'єктів не планується, в обласному центрі, інших населених пунктах регіону застигли довгобуди, де потроху розкрадаються чи гинуть будівельні матеріали та обладнання. Особливо безнадійна ситуація тут у державному та колективному сільськогосподарському секторах, хоч і в інших обсяги будівництва також незначні. Ні одного показника, який хоч би з деякою натяжкою відповідав даним шестирічної давності, немає і в помині. Більш того, результати значно погіршуються з кожним наступним роком.

Для прикладу розглянемо деякі цифри 1998 року. Будівництво житлових будинків та гуртожитків склало 82.0 відс. до рівня попереднього періоду та 62.6 відс. від запланованого, середніх закладів освіти (учнівських місць) - відповідно 36.1 відс. та 29.5 відс. Галузь гине. В народі є вислів: "Хто не буде, той не має майбутнього." Знову-таки, навіть при цьому жалюгідному становищі дивує рівень планування та реалізації проектів. Так, житлове будівництво підприємствами всіх форм власності по області склало 71,7 відс. від передбаченого контрактами, в тому числі: по м. Ніжину - 39.2 відс.; Козелецькому району - 18.6 відс.; Куликівському - 41.1 відс.; Ніжинському - 11.9 відс.; Срібнянському - 45.8 відс.; Талалаївському - 30.0 відс.; Щорському - 42.4 відс. В той же час м. Прилуки виконало передбачене на 114.9 відс.; Прилуцький район - на 127.1 відс.; Чернігівський - на 139.4 відс.; Борзнянський - на 166.0 відс.; Семенівський - на 178.6 відс. Рівень виконання відрізняється у 18 разів, або на 1800 відс. Зрозуміло, що обсяги будівельних робіт мізерні і кожна новобудова, забезпечена чи не забезпечена обіцяним бюджетним асигнуванням (наприклад, ситуація з Новгород-Сіверським районом, який завжди вів перед у бюджетному фінансуванні і, як наслідок, будівництві, а по результатах року залишився на позначці 86.9 відс. від передбаченого) різко змінює положення з виконанням передбаченого контрактами. Але ж державне фінансування перестає бути домінуючим. Та і взагалі який сенс планувати подібним чином? Добре хоч, що відсутня відповідальність за невиконання... Тільки кому добре? В усякому разі не розваленому будівельному комплексу та нам з вами. Зменшились чисельність працюючих і рівень заробітної плати, яка до того ж видається несвоєчасно. Але відток контингенту працюючих із будівельних організацій, як і в інших галузях промисловості, набагато нижчий, ніж падіння обсягів виробництва. Тут також прижилось приховане безробіття, падає продуктивність праці. Підприємства мають бюджетну та іншу картотеку, більшість з них збиткові, проти частини порушена справа про банкрутство.

Для деякого відновлення інвестиційної діяльності доцільно:

* прийняти міри по зниженню вартості будівництва, що абсолютно необхідно в сучасних умовах;

* вжити заходів по нарощуванню обсягів залучення іноземних інвестицій. Забезпечити інформаційну та методичну допомогу в цьому питанні;

* завоювати довіру населення і розпочати будівництво за його кошти шляхом укладання відповідних контрактів;

* забезпечити галузь новими видами будівельних матеріалів з урахуванням вимог енергозбереження.

А головне, як і в інших питаннях - загальний економічний ренесанс на базі реанімації вітчизняного товарного виробництва.

Розглянемо основні показники роботи автомобільного транспорту за 1998 рік. Всі вони по відношенню до попереднього періоду мають нижчий рівень: перевезено вантажів - 81.7 відс. ; вантажообіг - 96.1 відс.; перевезено пасажирів - 92.7 відс.; пасажирообіг - 94.2 відс. Дивує незрозуміла строкатість у результатах районів. Так, по перевезенню вантажів ми маємо наступні цифри: м. Ніжин - 56.4 відс.; Городнянський район - 84.0 відс.; Ічнянський - 77.7 відс.; Менський - 86.6 відс.; Сосницький - 71.2 відс. і разом з цим Бобровицький - у 4.1 рази більше; Борзнянський - у 5.9 раз; Коропський - у 2.3 рази; Носівський - у 7.0 раз; Ріпкинський - у 2.4 рази; Семенівський - у 5.2 раз. Подібна, тільки дещо менш вражаюча картина і по перевезенню пасажирів.

Чудес на світі не буває. Ситуацію неможливо пояснити чинниками об'єктивного характеру. На жаль, це не стало предметом аналізу і наступних висновків.

Сільськогосподарський комплекс регіону увагою в дослідженні не обділений. Тому зупинимось тільки на деяких загальних питаннях.

Агропромислова направленість області, з позицій автора, є пріоритетною. Вона включає в себе нинішній стан та перспективи розвитку, які вимагають постійного здійснення комплексних заходів правового, економічного, організаційного і управлінського характеру, спрямованих на стабілізацію і подальше нарощування виробництва, вдосконалення матеріальної бази і територіальної структури управління, реформування відносин власності та земельної реформи. Серед цих заходів мають знайти своє місце:

* зупинення негативних тенденцій в розвитку сільського господарства, відновлення його матеріально-технічної бази;

* забезпечення нарощування виробництва сільськогосподарської продукції;

* самостійний вибір організаційних форм та напрямків господарювання;

* створення умов для економічного і соціального відродження села;

* стимулювання експортного потенціалу сільськогосподарських виробництв;

* високий рівень інтеграції з переробними галузями;

* стабільне законодавство, сприятливе до сільськогосподарського товаровиробника в економічному відношенні;

* створення на селі ситуації, яка зацікавила б мігрантів з інших країн СНД та міських жителів регіону;

* впровадження варіанту земельної реформи, що у своїй основі має державну власність на землю, як природно-історичний об'єкт, із закріпленням її за селянином шляхом продажу права користування за щорічну орендну плату, в основному з довічним терміном експлуатації і правом наслідування, яке має певні обмеження;

* створення земельного банку чи надання його прав потужній банківській структурі (наприклад, банку "Україна"), яка буде сприяти проведенню реформи;

* підтримка на першому етапі земельної реформи в регіоні визначальних в технологічному відношенні та в деяких випадках планово збиткових підприємств з державною формою власності на засоби виробництва і дотуванням, установленим в законодавчому порядку (племінних, насінницьких тощо).

Реформування власності на землю на селі має розпочатися тільки після хоч би часткового виконання положень, сформульованих автором. Інакше реформа закінчиться повним розвалом в сільськогосподарському виробництві.

Крім того, необхідна розробка економічних механізмів та організаційних заходів щодо реалізації рівних умов діяльності господарств різних форм власності і господарювання, державної підтримки села з використанням цінкових, дотаційних, фінансово-кредитних важелів та державного замовлення.

У перспективі при поетапному реформуванні, що носить добровільний характер, основними товаровиробниками повинні стати підприємства з високим рівнем концентрації виробничих ресурсів, включаючи землю, створені на базі колективної власності з реалізованим (при необхідності) правом кожного працівника вільно розпоряджатися часткою майна, яка йому належить. Саме при такому підході є можливість використовувати комплексну механізацію та новітні технології, отримати високу ефективність господарювання та стати конкурентоздатними на європейських (включаючи країни близького зарубіжжя) ринках.

Технічний рівень продукції, механізація і автоматизація технологічних процесів, їх продуктивність, енерго- та матеріалоемність завжди були серйозною проблемою для вітчизняного взагалі, і регіонального зокрема, товаровиробника та управлінців всіх галузей. Великих успіхів на рівні світових зразків у цьому питанні область не досягала майже ніколи. Були поодинокі випадки злетів, освоєний ринок Радянського Союзу та країн Ради Економічної Взаємодопомоги. Система збуту чітко координувалась адміністративно-плановими важелями. Проблем не існувало. В подальшій роботі передбачались деяке технічне переозброєння та реконструкція діючих підприємств, на які мали виділити значні кошти - біля 70 відс. загального обсягу виробничих капітальних вкладень.

Прийшли нові часи. Плани відпали, як і майже вся планова система. Які ж інноваційні проекти впроваджені в регіоні за останній час?

На протязі 1998 року інноваційною діяльністю займалися 24.5 відс. промислових підприємств. Ними було введено в дію 7 механізованих поточкових ліній, 2 комплексно-механізованих і автоматизованих цехи, одна гнучка автоматизована виробнича система, впроваджено 29 технологічних процесів, освоєно виробництво 499 нових видів продукції, з яких 470 - товари народного споживання. Новим видам продукції найбільшу увагу приділили в АТ "Виробничо-товарна фірма "Сіверянка" - 54 види, ВАТ "Чернігівавтодеталь" - 41, ВАТ "Чексіл" - 37, ЗАТ "Еліта" - 30.

Гарні це показники чи посередні? Якби були гарні, торгово-економічне сальдо регіону мало б не від'ємний характер. Якщо це не зовсім "чистий" аргумент (є інші фактори конкурентоздатності, наприклад, ціна, державна протекціоністська політика країн-споживачів щодо свого вітчизняного виробника тощо), наведемо додаткові характеристики. У порівнянні з попереднім роком кількість впроваджених технологічних процесів зменшилась на 37.0 відс.; освоєних видів продукції - 11.7 відс.; підприємств, які займалися впровадженням інновацій - на 2.8 відс.

На розвиток галузей економіки використано 194.9 млн.грн. капітальних вкладень, що на 4 відс. менше, ніж в 1997 році, а тоді було на 24 відс. менше попереднього періоду. Ланки ланцюга становляться все тонші і тонші, а сам він наближається до тієї межі, коли новою технікою будуть займатися поодинокі підприємства, що зуміли подолати всі об'єктивні та суб'єктивні труднощі.

Соціальна сфера - дуже багатогранний і життєво важливий комплекс питань, пріоритетів та проблем. Зупинимось на деяких з них.

Розпочнемо з того, чим харчуються та що купують жителі регіону. Обсяг роздрібного товарообігу, включаючи громадське харчування, офіційно зареєстрованих підприємств всіх форм власності та господарювання (торгових, промислових, сільськогосподарських та інших харчових підприємств і організацій) за 1998 рік становить 509.9 млн.грн. і проти попереднього року зменшився на 14.5 відс. Продаж сільськогосподарських продуктів на ринках Чернігова та Ніжина понизився на 13.1 відс. При цьому продаж продуктів рослинництва зменшився на 17.2 відс., продуктів тваринництва - на 9 відс. Населення області одержало послуг на суму 168.9 млн.грн. - менше на 6.5 відс.

У грудні 1998 року ціни на продовольчому ринку по відношенню до грудня 1997 року зросли на 15.8 відс. Суттєво підвищилися ціни на тютюнові вироби - на 79.7 відс.; горілку та лікєро-горілочані вироби - на 59.8 відс.; жири тваринні - на 51.2 відс.; оселедці - на 47.3 відс.; пиво - на 41.2 відс.; чай - на 39 відс.; каву - на 32.4 відс. Разом з тим залишилися нижчими рівня грудня 1997 року ціни на борошно - на 8.4 відс.; картоплю - 6.1 відс.; цукор - 0.9 відс.; консерви овочеві - 0.3 відс. Вартість набору з 22 найважливіших продуктів харчування у торговельній мережі області зросла за рік на 8.7 відс. Розбіжність між максимумом та мінімумом цього набору в районному розрізі становила 31.5 відс. Найдорожчим він був у Чернігові - 70.2 грн, найдешевшим у Щорсі - 58.69 грн.

Всі показники погіршуються, приводячи до пониження життєвого рівня населення області. Винятком є товари, які споживають найбільш вразливі верстви населення, що просто не в змозі платити більше (борошно, картопля, консерви овочеві тощо).

За останній час припинили існування біля 15 відс. дошкільних установ та 5 відс. загальноосвітніх шкіл, 6 відс. культурних і спортивних закладів. Майже всі населені пункти чисельністю до 100 жителів не мають шкіл, дитячих закладів, лікарень, бібліотек та спортивних споруд. Таке скорочення особливо тривожне, враховуючи незначну концентрацію більш великих поселень, особливо в поліській частині області.

Постановою Кабінету Міністрів від 28 червня 1997 року регіону визначені нормативи потреби у стаціонарній медичній допомозі у розмірі 89 лікарняних ліжок на 10 тис. населення

станом на 1 січня 1998 року і 79 ліжок - станом на 1 січня 1999 року. Постановою від 5 вересня 1996 року "Про тимчасові коефіцієнти розподілу асигнувань на охорону здоров'я в розрахунку на 1 жителя" області встановлено коефіцієнт 0.995, тоді як іншим, наприклад, Вінницькій, Сумській та Одеській (до речі, значно в меншій мірі постраждалим від Чорнобиля) він становить 1.0 і вище.

За 1997 рік в регіоні скорочено 2491 посаду медичних працівників, кількість сільських дільничих лікарень зменшено із 112 до 77. За 1998 рік прогнозно мали скоротити ще 2 тисячі медпрацівників. Кількість лікарняних ліжок (і, як наслідок, в деякій мірі лікарень) у зв'язку з вищеназваними постановами підлягає скороченню більш ніж на 20 відс. При цьому офіційна влада та засоби масової інформації посилаються на розвинені країни Заходу, вириваючи з контексту тільки один цей факт і не проводячи комплексного дослідження питання. Між тим важко співставити рівень життя населення тих країн, екологічні нормативи, значну профілактичну роботу та постійні медичні огляди в них. Лікується там населення в основному амбулаторно, тобто вдома з відвідуванням лікарні, а не в стаціонарі. Крім отих порахованих 80 ліжок, що є у медичних закладах розвинених країн, вони мають стаціонари в системі соціального захисту та інше.

Зважаючи на статус нашої медицини, стан її матеріальної бази і фінансового забезпечення, а також враженість регіону Чорнобилем, перевищення смертності над народжуваністю, дуже велику частку пенсіонерів та інше, медичну галузь скорочувати неможливо.

Зупинимось на лікуванні і харчуванні хворих у стаціонарі. Як приклад, в 1998 році у психоневрологічній лікарні м.Чернігова на харчування хворого на день відводилось 69 копійок при нормі 3 гривні, на лікування - 72 копійки при нормі 4.5 гривні.

Медичні працівники, постійно знаходячись під загрозою скорочення, ще і заробітної плати майже не отримують. На 1 січня 1998 року борг медперсоналу становив 9 мільйонів 469 тисяч гривень, а на 1 вересня (при проведенню скороченні) - вже 15 мільйонів 292 тисячі гривень. Область в числі останніх в Україні по виплаті боргів по зарплатах медичним працівникам. Те ж саме відбувається і в галузі освіти.

Постановою Кабінету Міністрів від 30 травня 1997 року встановлені нормативи забезпечення населення бібліотеками. Їх виконання призведе до закриття 295 бібліотек у населених пунктах з чисельністю жителів до 500 чоловік, знищить останні осередки культури в селах, значна частина яких вражена Чорнобилем.

Можна ще якось зрозуміти зусилля чиновників урядового апарату, які готували вищеназвані постанови - доходна частина бюджету не наповнена, їм наказано шукати, на чому можна зекономити витрати. От і знаходять та виконують задумане. Але що робити тим жителям регіону, які не отримують платні, не мають роботи, не можуть купити продуктів для повноцінного харчування, а також полікуватися, почитати книгу чи газету (та і купити газет також не можуть).

Вихід знову-таки один - піднімати економіку. А поки що необхідно виходити з того, що саме соціальна сфера в перехідний період, крім безпосереднього впливу на життя людей, відіграє роль стабілізуючого фактора в суспільстві. Тому згортання галузей сфери чи їх передчасне масове переведення на платні послуги (що для найбільш вразливих верств населення практично одне і те ж) в жорстких умовах формування ринкових відносин може привести до значної соціальної напруги. Виходячи з наданої інформації, слід не тільки максимально зберегти існуючу мережу закладів соціально-культурної сфери, але і забезпечити її нормальне функціонування, удосконалення роботи в нових соціально-економічних умовах. Для цього необхідно при всіх складнощах з бюджетним фінансуванням зберегти на найближчі роки стабільний мінімально допустимий рівень фінансового забезпечення галузей соціально-культурної сфери. Без такої складової всі інші заходи малоефективні. Та все ж доцільно надати деякі пропозиції.

1. По зниженню потенційного безробіття та утриманню мінімального життєвого рівня найбільш вразливої частини населення:

* визначення переліку і обсягів робіт, що можуть виконуватись як громадські за рахунок невеликих коштів місцевих та державного бюджетів в галузі будівництва і експлуатації доріг, благоустрою населених пунктів, ремонту житлового фонду та інше (по прикладу впровадження політики "нового курсу" президентом США Ф.Рузвельтом);

* сприяння працевлаштуванню на новостворені і такі, що звільнилися, робочі місця безробітних з числа молоді, передусім випускників шкіл, а з них - дитячих будинків та шкіл-інтернатів;

* аналіз діяльності приватизованих підприємств щодо виконання новими власниками передбачених у програмах приватизації та договорах купівлі-продажу умов збереження робочих місць з відповідними заходами у випадку невиконання.

2. По збереженню мережі медичних закладів:

* недопущення нераціонального використання коштів, удосконалення структури і організації роботи медичного обслуговування за рахунок реорганізації і ліквідації малоефективних ланок, перепрофілювання та більш ефективного використання ліжкового фонду, активізації діяльності амбулаторно-поліклінічних закладів по розширенню та поліпшенню якості медичної допомоги на догоспітальному етапі;

* створення денних стаціонарів при амбулаторно-поліклінічних закладах та стаціонарів з денним перебуванням хворих у лікарнях;

* організація стаціонарів на дому;

* впровадження ліжок сестринського догляду за хронічно хворими та престарілими;

* перехід до багатоукладності в охороні здоров'я, використання можливостей медичного страхування;

* відкриття приватних платних центрів медицини, але тільки як новостворених на власній базі, не допускаючи зниження мережі державних лікувальних закладів, які лікують безкоштовно.

3. По деякому спрощенню та раціоналізації роботи шкіл:

* підтримка і заохочення органів місцевої влади, керівників підприємств та організацій, які, зумівши знайти необхідні кошти, виходять з пропозицією відносно відкриття середніх і початкових шкіл у селах, що розвиваються;

* створення з представників органів влади, громадських організацій та підприємців опікунських рад для формування фондів допомоги навчально-виховним закладам;

* організація в школах виробництва продукції для споживання в столових і взагалі товарних виробів;

* надання працівникам сфери освіти у селах по 1-2 га землі та забезпечення її першочергового механізованого обробітку;

* утримання шкільних їдалень підприємствами і організаціями, де працюють батьки учнів;

* введення для учнів 5-11 класів в компактних населених пунктах замість організації гарячих обідів більш великої перерви для харчування вдома;

* проведення в школах окремих робіт батьками - обладнання кабінетів, ремонт приміщень тощо;

* створення навчально-виробничих комплексів, перехід на двохрівневу систему підготовки молоді "школа-ПТУ", "школа-технікум", "школа-ВУЗ" та інше.

Тільки остання пропозиція стосується суто навчального процесу. Всі інші мають ціль витримати та вистояти в нелегких умовах сьогодення. Автор, навчаючись у школі в часи "строкатих" реформ періоду керівництва М.С.Хрущова, мав змогу гідно оцінити роль і доцільність трудового шкільного виховання молоді, з теплом згадує виробничу дослідницьку бригаду, працю на фермі, перші навички за кермом трактора та інше, без перебільшення є прибічником такої системи навчання. Від праці учнів школа отримувала фінансову допомогу, що йшла на потреби колективу - навчальне приладдя, облаштування спортивного залу тощо.

Але необхідно наголосити одне - пріоритет надавався навчанню. Школа повинна надати знання, а не тільки допомогти вижити. Можливо, це звучить несучасно, але доцільно нагадати, що протягом лише двох років після Великої Вітчизняної війни було повністю відновлено мережу загальноосвітніх шкіл. Між тим відновлювати було що. Німецько-фашистські загарбники повністю знищили в області 1141 шкільне приміщення та 67 інших дитячих установ.

В наших умовах правильно і статечно, але, пробачте, дещо "від лукавого" звучать тези обласних програм, затверджених в установленому порядку:

* Здійснити заходи щодо організаційного зміцнення всіх ланок фізкультурно-оздоровчої і спортивної сфери. Зберегти мережу дитячо-юнацьких спортивних шкіл та сприяти їх розвитку.

* Забезпечити виконання обласної програми і розробку в районах заходів по виконанню державної цільової комплексної програми "Фізичне виховання - здоров'я нації".

* Забезпечити реалізацію загальнодержавних програм "Діти України" та "Планування сім'ї" тощо.

Але навіть в таких умовах присвоєння Ніжинському педінституту ім.М.Гоголя в 1998 році статусу університету (як незадовго до цього Чернігівському) стало подією непересічною.

Заклад із самого заснування задумувався як університет. На сьогодні він акредитований по IV найвищому рівню акредитації, перейшов на ступеневу систему освіти - випускає спеціалістів, що можуть працювати за фахом учителя, а також магістрів, які будуть викладати в ліцеях, гімназіях, класах з поглибленим вивченням та навчальних закладах усіх рівнів акредитації. 60 відс. співробітників навчального закладу мають наукові ступені. До того ж Ніжинський педуніверситет накопичив досить значну матеріально-технічну базу.

Сьогодні університету - це 6 факультетів з денною та заочною формами навчання, підготовче відділення, магістратура, ліцей, центр підготовки спеціалістів з української мови для діаспори, щорічні науково-практичні і науково-теоретичні конференції та інше. Заслужено піднятий престиж, надані нові можливості учбовому закладу, додано слави і авторитету до скарбниці древнього Ніжина, а значить, і всієї Чернігівщини.

Область, незважаючи на близьке розташування від Києва, завжди вважалась периферійною у науковому та науково-прикладному відношенні. Деяким проривом у цьому напрямку було відкриття в грудні 1998 року у Чернігові Північного відділення Української Академії Наук Національного Прогресу. До речі, автор теж брав участь в установчому засіданні. Відділення має намір активно сприяти прогресу регіону в економічній, навчально-методичній, управлінській, технологічній галузях, у сфері комп'ютерних технологій, правознавстві, екології тощо. До його складу ввійшли такі відомі в області теоретики і практики наукового прогресу як В.Мельничук, А.Мельник, В.Свинарьов, Б.Суховірський та інші.

Розглянемо фінансовий стан області в цілому, а також її суб'єктів господарської діяльності та населення. Це, власне, квінтесенція економіки регіону в нових напівринкових умовах.

Основні фінансові показники регіону.

№ п/п	Роки	1985	1990	1995	1996
1.	Доходи обласного бюджету, млн.грн. у тому числі найбільш вагомі:	320	782	214	282
1.1.	податок на прибуток підприємств і організацій	87	128	72	88
1.2.	податок на додану вартість	-	-	99	123
1.3.	акцизний збір	-	-	4	6
1.4.	прибуткові податки з громадян	27	60	15	26
1.5.	плата за землю	-	-	8	11
2.	Видатки обласного бюджету, млн.грн. у тому числі найбільш вагомі:	316	738	224	299
2.1.	народне господарство	103	329	19	16
2.2.	соціально-культурні заходи	182	299	144	185
2.3.	соціальний захист населення	-	-	44	62
3.	Прибутки господарських органі-зацій, млн.грн. (збиток - "-") у тому числі найбільш вагомі:	407	1037	285	156
3.1.	промисловість	277	407	224	191
3.2.	сільське господарство	25	413	-13	-103
3.3.	підрядні будівельні організації	14	27	15	9
3.4.	ремонтно-будівельні організації	3	9	4	0
3.5.	транспорт	6	21	4	4
3.6.	торгівля та громадське харчування	20	28	13	7
3.7.	побутове обслуговування	3	1	-	-
3.8.	житлово-комунальне господарство	7	10	9	13

Всі складові розвитку народногосподарського комплексу, які проаналізовані в попередньому матеріалі розділу, з абсолютною ясністю та визначеністю постали в інтегрованому вигляді в показниках наданої таблиці, чітко характеризуючи сумну картину занепаду Чернігівщини.

За 6 років доходи обласного бюджету зменшилися більш ніж у 2.5 рази, незважаючи на введені податок на додану вартість, акцизний збір та плату за землю. Особливо відчутно "тисне" на суб'єкти господарської діяльності податок на додану вартість, який давно став предметом гострої критики у суспільстві - він дав майже половину всіх доходів. Без додатково введених податків доходи обласного бюджету взагалі зменшилися б майже у 6 разів. Але, надаючи кошти до

територіальної казни, податки водночас пригнічують товаровиробника, гальмують виробничі процеси.

Витрати обласного бюджету теж зменшилися у 2.5 рази, хоч, розпочинаючи з 1995 року, витрати переважають доходи, цим самим вносячи посильну частку у розвиток інфляційних процесів держави. До речі, в книзі майже скрізь наводяться показники 1985 і 1990 років, з яких стає ясно, що область в той час розвивалась досить успішно.

У видатках бюджету особливо вражає, що практично нічого не дістається народногосподарському комплексу - витрати на розвиток промислового виробництва і його похідних складають менше 5 відсотків від рівня 1990 року. Все йде на "латання дірок" - асигнування соціально-культурної сфери (до речі, явно недостатні) та соціальний захист населення. Витрати на соціальний захист за 1996 рік збільшилися на 18 млн.грн. і склали вагому цифру - 62 млн.грн., в той час як шість років тому на такий захист коштів не передбачалось. Висновок напрошується один: захищати було нікого і ні від кого - ціни тримались помірними, заробітна плата і пенсія мали прийнятний рівень і виплачувались своєчасно, абсолютна більшість жителів працювали та мали необхідні соціальні гарантії.

Прибуток господарських організацій теж зменшився більш ніж у 2.5 рази. Особливо неприйнятний стан сільського господарства, яке в 1996 році отримало збитки в розмірі 103 млрд. грн., хоч ще шість років до цього мало річний прибуток в обсягах 413 млн.грн. Кожен рік цей пріоритетний сектор економіки втрачав майже 100 млн.грн. Про страшну ймовірність такої ситуації автор попереджував ще при аргументуванні необхідності розробки програми "Полісся" у 1992-1993 роках та в книзі "Проблеми економіки Чернігівщини". На жаль, не прислухались...

Не мають прибутків ремонтно-будівельні організації та служба побуту, в 3-4 рази зменшилась прибутковість інших галузей. В той же час житлово-комунальне господарство значно наростило свої фінансові результати, в тому числі за 1996 рік - майже у півтора рази у порівнянні з минулим періодом. Здавалось би, звідки? Адже борги населення за комунальні платежі весь час зростають. То чи не краще зменшити нормативи виплат, а не нарощувати економічні показники галузі без об'єктивних на те причин. До речі, подібна ситуація в системі електромереж, газового господарства та інших. Це там висока прибутковість, достойна заробітна плата, значний перелік пільг. Складається парадоксальна ситуація - галузі знаходяться у тяжкому стані, працюють на критичному імпорті, періодично ставлять під загрозу функціонування всього народногосподарського комплексу та життєдіяльність своїх підсистем і... себе при цьому прекрасно почувають. Доцільно і необхідно все уважно прорахувати на рівні державних економічних структур і провести відповідні зміни щодо цінних тарифів та суми відрахувань безпосередньо галузям через постанови Кабінету Міністрів.

Дебіторська заборгованість в 1996 році виросла з 287 млн.грн. до 575 млн.грн., кредиторська - з 402 млн.грн. до 857 млн.грн. За рік рівень неплатежів піднявся у 2 рази.

Намагаючись хоч якимсь чином видобути кошти, були різко підняті амортизаційні відрахування підприємств і господарських організацій. Промисловість відрахувала 34 млн.грн. (1995 рік - 6 млн.грн.), торгівля - 17 (1995 - 1), сільське господарство - 123 (1995 - 30). Особливо нестерпне становище відносно сільського господарства. Причому, все це робиться на фоні розмов щодо захисту села.

В області працюють 12 страхових компаній. Здавалось би, все правильно. Це обов'язкові структури ринкової економіки, а чим більша їх кількість, тим менша ймовірність монополізму, жорсткіша конкуренція і, як наслідок, вищий рівень послуг. Але давайте уважніше вглянемо у ситуацію. За 1996 рік доходи компаній виросли з 4.9 млн. грн. до 7.1 млн. грн. Причому від добровільного особистого страхування вони знизились з 1.1 до 0.7 млн. грн. Основний внесок у прибутковість надали платежі від обов'язкового страхування - вони зросли з 1.1 до 2.4 млн. грн. (до речі, виплати по обов'язковому страхуванню склали відповідно 0.2 і 0.3 млн. грн.). Це дозволило компаніям підняти рівень витрат на утримання апарату управління з 0.8 до 2.2 млн. грн., в тому числі на заробітну плату з 0.7 до 1.3 млн. грн. Виникає питання - невже така заможна держава, що не вважає за доцільне сама для себе зібрати плату за свої ж обов'язкові платежі, а доручає комерційним структурам, у кращому разі задовольняючись незначною часткою - податком на прибуток. Це ж стосується митних зборів на кордонах держави і багато чого іншого.

Проїшов ще деякий час. При прийнятті бюджету на 1998 рік загальна розрахункова потреба в коштах на фінансування першочергових і невідкладних заходів становила 725 млн.грн. Визначені Міністерством фінансів обсяги витратної частини бюджету в сумі 292.6 млн. грн. задовольняли потреби області лише на 40.3 відс. При такому підході бюджет не забезпечував навіть мінімальних потреб на утримання найнеобхіднішого. Майже половина витрат повинна була покриватися за рахунок державного бюджету, але і у держави такі кошти відсутні. На фінансування установ освіти

передбачалось 68 млн. грн., що становить 84.7 відс. бюджетних призначень попереднього року. Це засвідчує, що зростання боргової ями по заробітній платі вчителям планувалось, нехай і вимушено, ще при розробці та прийнятті бюджету на 1998 рік. Подібна ситуація спостерігалась і по галузі охорони здоров'я - там сума складала 85 відсотків.

Планувались мінімальні обсяги державних капітальних вкладень в сумі 1.6 млн. грн. Нагадаю, 8 років тому було 329 млн. грн., 2 роки назад мізерною здавалась цифра 16 млн. грн. При цьому не враховується інфляція останніх років.

Складність посилювалась стовідсотковим відрахуванням до державного бюджету податку на додану вартість та акцизного збору, питома вага яких у загальних обсягах надходжень у попередні роки становила 50 відсотків. Держава централізує кошти, повністю позбавляє регіони фінансової самостійності. Водночас майже половина видатків області, як вже зазначалось, мала фінансуватися за рахунок державних дотацій. Відтак, зростала залежність регіону від своєчасності та повноти їх надання.

Наведемо основні результати діяльності за 10 місяців 1998 року. Доходи бюджету склали 190.3 млн. грн., видатки 239.3 млн. грн. Такого перевищення витрат над доходами не було в жодному з попередніх періодів. Підприємствами і організаціями отримано прибутку на 31 відс. менше, ніж за січень - листопад 1997 року. Прибутково спрацювала промисловість, на друге місце в області по рівню прибутковості вийшло житлово-комунальне господарство (аналізу, чому так відбувається, ніхто у владних структурах не зробив). Мали певний зиск підприємства транспорту і зв'язку. Такі основні галузі економіки, як будівництво, торгівля та громадське харчування, збут і матеріально-технічне постачання, заготівля, побутове обслуговування населення, працювали збитково. Збитки допустили 59.1 відс. загальної кількості підприємств, що на 36.2 відс. більше, ніж у попередньому періоді. Сума збитків склала 71.4 млн. грн. Значні збитки допустили такі потужні і авторитетні підприємства, як "Чексіл" - 12 млн. грн., завод "Ніжинсільмаш" - 4.1 млн. грн., об'єднання "Чернігівнафтогазгеологія" - 2.3 млн. грн.

Нараховано до оплати за житлово-комунальні послуги разом із заборгованістю за 1997 рік 181.5 млн. грн. Загальна сума заборгованості на 10 грудня склала 115.1 млн. грн., у тому числі заборгованість населення - 52.9 млн. грн., місцевих бюджетів по субсидіях - 62.2 млн. грн. Парадокс проявляється у наступному: держава не платить заробітної плати і субсидій комунальникам, населення теж не сплачує комунальникам боргів за житло, а краще всіх себе при цьому почувають знову-таки... комунальники (про це вже говорилось).

Кількість зареєстрованих безробітних становить 6.5 відс. працездатного населення, а навантаження на одне вільне робоче місце - 45 безробітних.

На 10 грудня 1998 року сума заборгованості по заробітній платі склала 180.0 млн. грн., що на 41 відс. більше, ніж на відповідну дату минулого року. Сума боргу становить 33.6 відс. від нарахованої з початку року заробітної плати по всій області, або майже чотири місячних фонди оплати праці. У промисловості розмір боргу складає 23.2 відс. від нарахованого за 11 місяців; у сільському господарстві - 81.3 відс.; будівництві - 37.1 відс.; освіті - 41.0 відс.; охороні здоров'я - 41.3 відс.

З метою часткового погашення заборгованості керівництво підприємств і організацій намагається розраховуватись із своїми працівниками продукцією власного виробництва і отриманою за бартерними угодами. За 11 місяців 1998 року такої продукції в рахунок заробітної плати отримано 12.0 відс. від нарахованого фонду оплати праці. Найбільший обсяг подібних виплат у сільськогосподарському виробництві - 43.3 відс. від нарахованого.

Приватизація, поряд з іншими позитивними факторами, мала покращити фінансовий стан регіону. Розглянемо положення в даному секторі ринкових перетворень.

Кількість приватизованих об'єктів

№ п/п	Роки	1993	1994	1995	1996
		Показники			
1	2	3	4	5	6
1.	Всього приватизованих об'єктів	65	86	298	423

1	2	3	4	5	6
2.	З них шляхом:				
2.1.	викупу товариством покупців	24	23	156	207
2.2.	викупу державного майна, зданого в оренду з викупом	6	13	7	4

2.3.	продажу на аукціоні	2	10	20	30
2.4.	продажу за некомерційним конкурсом	10	6	-	6
2.5.	продажу за комерційним конкурсом	5	4	13	37
2.6.	продажу акцій відкритих акціонерних товариств	18	30	102	139
3.	По галузях економіки:				
3.1.	промисловість в тому числі:	38	28	61	60
	- чорна металургія	-	2	6	-
	- хімічна та нафтохімічна	1	2	1	-
	- машинобудування та металообробка	2	8	11	39
	- лісова, деревообробна і целюлозо-паперова	3	1	6	4
	- будівельних матеріалів	6	2	5	1
	- легка	17	2	10	3
	- харчова	8	8	20	12
3.2.	сільське господарство	-	2	22	42
3.3.	транспорт	1	2	7	19
3.4.	будівництво	2	17	20	28
3.5.	незавершене будівництво	-	-	-	6
3.6.	торгівля та громадське харчування	13	22	108	129
3.7.	побутове обслуговування	10	11	65	83
3.8.	постачання і збут	-	3	4	20
3.9.	житлово-комунальне господарство	-	-	6	26

Активна приватизація об'єктів у регіоні проводиться 6 років - з 1993 по 1998, в тому числі по наростаючій - перші чотири роки. 1996 рік - її пік, найбільша активізація процесів. Аналізуючи дані таблиці, напрашуються

наступні висновки. За 4 роки темпи приватизації збільшилися у 5.5 разів. Основна форма приватизації - створення закритих акціонерних товариств (ЗАТ) і відкритих акціонерних товариств (ВАТ). Економічних результатів у вигляді значних разових надходжень до бюджету чи підвищення ефективності господарської діяльності після зміни форми власності така приватизація, за незначним винятком, не дала. Підходи, закладені в основу української моделі приватизації, не мали результату, намагання поєднати передачу громадянам частки майна за приватизаційні папери із створенням прошарку приватних власників призвели в основному до розпорошення власності, втрати часу і погіршення ситуації на більшості підприємств.

Лише там, де переважна частка власності відразу сконцентрувалася в руках стратегічного інвестора чи ефективного господаря-професіонала нової формації, відбулися відчутні зміни на краще, принаймні ситуація не погіршилася (якщо це також викликає захоплення, тоді для чого було проводити реформи). Можна назвати акціонерні товариства регіону, що покращили результати: "Тютюнова компанія "ВАТ - Прилуки", "Намуно банга-Мена", "Сіверянка" та деякі інші. Але кількість їх досить незначна.

Зменшились обсяги приватизації шляхом викупу державного майна, зданого в оренду. Дуже вже багато тут різних варіантів, як обійти державу у фінансовому плані, а результат у майновому і економічному відношенні аналогічний акціонуванню.

Взагалі, приватизація багаточисельних підприємств колективами чи з участю колективів за формою власності нагадує наші рідні колективні господарства на селі (колгоспи). Все моє і нічого власного. Акціонер при таких умовах ніколи не відчує себе власником, тим більш, що результати господарювання у перші роки в основному не надавали можливості зробити виплату дивідендів із-за відсутності прибутку. Тому і повна апатія до результатів роботи тепер уже "власного" підприємства. Необхідно констатувати, що цей вид приватизації був заграванням на тему ринкових реформ, їх формальним копіюванням і у фінансовому відношенні дав тільки негативні результати.

Приватизація шляхом продажу на аукціоні та за комерційним конкурсом потроху розширювалися і мали перспективу, але, по-перше, процес уже майже закінчився, а по-друге, вони стосувалися в основному невеликих суб'єктів господарської діяльності.

Якщо провести аналіз відносно галузей економіки, то активно і на ранньому етапі вона була організована підприємствами легкої промисловості. На жаль, і результати маємо відповідні - негативні. Як це не дивно, неспішно проводили приватизацію торгівля, громадське харчування та побутове обслуговування. Там управлінці досвідчені, вони вирішили подивитися, що вийде в інших. Втім, це не врятувало їх від кризи, як і підприємства сільського господарства, що змінювали форму власності найбільш повільно.

Відношення населення до приватизаційних процесів теж змінилось - від захоплення до критичного підходу і в значній мірі неприйняття. Так, загальна площа приватизованих квартир по роках розподілилась наступним чином: 1993 р. - 688.6 тис. кв. м; 1994 р. - 568.7 тис. кв. м; 1995 р. - 334.3 тис. кв. м; 1996 р. - 354.2 тис. кв. м.

Приватизація продовжувалась і в подальшому. Її “піддавлюють” цифрами державної програми приватизації, яка, наприклад, по області за 1998 рік в цілому була виконана тільки на 70 відс. За станом на 1 листопада 1998 року в приватизаційні процеси було включено 41 об’єкт загальнодержавної і 43 об’єкти комунальної власності. Висновки щодо методів приватизації не були зроблені, за способами роздержавлення традиційно переважав викуп господарськими товариствами, створеними, насамперед, самими трудовими колективами. В такий спосіб нових власників знайшло більше половини всіх приватизованих об’єктів.

16 об’єктів продані на аукціонах, серед них 4 довгобуду. 5 об’єктів придбані покупцями на конкурсних засадах. 20 підприємств АПК перетворені у відкриті акціонерні товариства. Машина приватизації регіону, хоч і з деякими збоями, працює. Користі в питаннях соціально-економічного розвитку від цього немає ніякої. От що значить відсутність цільового комплексного підходу. Кожен в міру сил робить справу, яку йому доручили вищі владні структури.

За 9 місяців 1998 року від приватизації об’єктів державної та комунальної власності надійшло 4572.3 тис. грн.

Станом на початок 1999 року підприємства області за формою власності ділились наступним чином: колективна - 82.9 відс.; державна - 15.4 відс.; приватна - 1.7 відс. Обсяги продукції, виробленої підприємствами: колективної форми власності - 90.5 відс.; державної - 9.2 відс.; приватної - 0.3 відс.

На підприємствах державної форми власності області виробляється лише 10 відс. продукції. Між тим, в розвинених країнах ринкової економіки ця частка складає 20-45 відс. Знову ми обігнали весь ринковий світ, а нас ще і критикують, що “Програми приватизації” не виконуємо. Тому приватизація буде, як це розуміє автор, продовжуватись і в подальшому.

Так, на сесії обласної Ради, де була прийнята “Програма соціально-економічного розвитку на 1999 рік”, констатувалось:

- Ефективність діяльності більшості приватизованих підприємств не лише не підвищилась, а й погіршилась. Це обумовлено як загальноекономічними тенденціями, так і відсутністю ефективного власника.

Вказувалось, що надходження до місцевого бюджету від приватизації об’єктів комунальної власності очікуються в сумі лише 900 тис. грн.

Разом з тим програмою прогнозується розпочати приватизацію у галузях народного господарства, які визнані природними монополістами, чи в яких штучно створено монополію на ринку товарів (робіт, послуг). До продажу за грошові кошти планується залучити об’єкти енергетики, нафтогазового комплексу, зв’язку, окремі підприємства військово-промислового комплексу. На думку автора, це ще одна неприпустимо велика помилка.

На завершення програма в лозунговому стилі підкреслює:

- Незважаючи на те, що зараз ефективність функціонування недержавного сектора економіки недостатньо висока і мають місце негативні соціально-економічні наслідки, саме реформування відносин власності слід розглядати як один із важливих факторів подолання кризових явищ в економіці та забезпечення економічного зростання.

Відносини (більш ніж 90 відс.) ми вже реформували. То виходить, що і решта результатів не за горами? Якби ж так.

В пам’яті громадськості і керівників всіх рівнів залишився той невеликий проміжок часу (1992-1994 роки), коли областю управляла команда реформаторів, очолювана В.Мельничуком. В її керівному складі не було тих, хто мав професійне комсомольське, а потім партійне минуле, звик до кабінетного методу керівництва на рівні периферійної поліської області, знав ціну гербовим паперам та достатньо володів прийомами демагогії щодо “служіння народу і селянству, яке нас годує”. До влади прийшли виробничники, що довгі роки працювали у промисловості, оборонному комплексі та сільському господарстві, пройшли там шлях від

рядових співробітників до керівного ступеня, добре вивчили всі галузі економіки Радянського Союзу, знали законодавчу гілку влади на рівні обласної чи міської Рад народних депутатів.

Тому перше питання, з якого розпочала нова адміністрація - стабілізація економічних процесів. У червні 1992 року з ініціативи глави адміністрації були розроблені “Заходи по стабілізації економіки в 1992 році”, а в III кварталі цього ж року з’явилися “Заходи по стабілізації економіки на 1993-1995 роки”. Обидва документи відрізняли чітка реальна оцінка економічної ситуації в регіоні, конкретність, однозначна направленість на підтримку місцевого виробника, розвиток соціальної сфери та турбота щодо життєвого рівня населення. Заходи із зацікавленням зустріли в області, розпочалась активна робота по їх реалізації. В подальшому вони неодноразово доповнювались залежно від змін в регіоні та державі. Доцільно зупинитись на деяких з них.

Але на початку коротко охарактеризуємо стиль роботи першого керівника області. Розпочну із наших взаємовідносин. Багаторічна праця в різних галузях, які мають відмінну специфіку (виробництво товарів народного споживання та військово-промисловий комплекс), поклала відбиток на світогляд, в деякій мірі на характери. Тому відносини між нами у Чернігівській міській Раді в 1990-1992 роках, де ми були одними з найбільш активних, склались не завжди рівно, мали деякі розбіжності. Більш того, бюджетна комісія, яку автор періодично очолював, не завжди підтримувала В.Мельничука, що з часом став мером м.Чернігова.

Тому, коли В.Мельничука призначили Представником Президента по Чернігівській області, автор був здивований його пропозицією (по ініціативі першого заступника Б.Суховірського) обійняти посаду заступника глави адміністрації по економіці.

В іншому випадку відразу прозвучало б “Та він же не з нашої команди!”. Валентин Васильович підбирав людей по ділових якостях і цінував їх, як працівників, тільки по цьому показнику. Звичайно, серед співробітників були такі, з якими він мав більш тісні особисті відносини, але це ніколи не змінювало його роль “гаранта справедливості” при вирішенні тих чи інших виробничих проблем.

Л. Студьонова у своїй книзі “Чернігівські князі, полковники, губернатори”, що вийшла у 1998 році, пише: “У травні 1992 року при держадміністрації утворився комітет з економіки, який очолив Володимир Савченко... Глава держадміністрації надав комітету повну свободу”.

Все було дійсно так, і в цьому проявлявся стиль керівника. В.Мельничук відзначався лояльністю і толерантністю, швидко орієнтувався в ситуації, ніколи не нав’язував думок і способу мислення в процесі обговорення проблем. Такий підхід був ідеальний для працюючих та ініціативних. Водночас деяка зайва коректність і поблажливість до найближчого оточення давала можливість окремим лінєвим та користолубивим тихенько сидіти в кабінетах чи займатись своїми проблемами. Принциповості і сумління вони не проявляли, за спільну справу не боліли. Особливо наочно це проявилось під час підготовки до виборів у червні 1994 року, коли з ним у складі пропагандистської бригади їздили по районах лише Б.Суховірський, В.Савченко та ще деяка кількість інших керівників нижчого рівня. Виграти ми не могли - це була група камікадзе, яка прийшла до влади в умовах 100-відсоткового оточення старого управлінського апарату, що терпеливо чекав свого часу, водночас готуючи реванш.

Зустрічаючись з колишнім главою обласної адміністрації, який для мене так і залишився “шефом”, відчуваєш, що він подумки постійно аналізує як реформаторські прогресивні дії своєї команди, так і деякі прорахунки та занадто велику довірливість по окремих складових. Залишились невдоволення від нездійснених намірів і біль від важкого соціально-економічного стану області. Підприємство, яке В.Мельничук очолює на сьогодні -Чернігівський пивкомбінат “Десна”, - економічний і технологічний флагман області, реалізація його регіональних задумів на мікрорівні.

Мені він з посмішкою натякає: “Тоді ти занадто прямо говорив”. Дійсно, де б я не працював і з ким у процесі роботи не зіштовхувався, завжди продумував свій підхід та позицію, а потім висловлював і аргументував, навіть якщо вона не співпадала з позицією керівництва чи державним офіціозом. Одні це сприймали за належне - в спорі народжується істина чи щось подібне. До них можна віднести керівників регіонального рівня все тих же В.Мельничука, Б.Суховірського, В.Кухаря, М.Донця, покійного А.Чайку, а також керівників Міністерства економіки тих часів Ю.Баннікова, Р.Шпека, їх заступників Л.Мініна, В.Науменка, М.Непрана, міністра енергетики А.Шеберстова і так далі. Інші викреслювали із списку “своєї команди” (читай підлабузників), до певного часу терпіли і лицемірили. Та коли настав слушний час, вони сповна реалізували задуми. Заздрісність, дріб’язковість, некомпетентність, манія величності - це тільки деякі риси тих, хто не вмів і не прагне ефективно керувати економікою на рівні

регіонів та держави, але неабияк наловчився в хитросплетінних павутиння інтриг і облаштуванні особистого добробуту. Ще одне мірило популярності владних структур регіону серед населення - Чернігівщину у вищому законодавчому органі представляють... шість жителів міста Києва.

За період 1992-1994 р.р. робота області, її комітету економіки та ринку були схвалені і рекомендовані для вивчення досвіду іншим областям на Колегії Міністерства економіки у червні 1994 року. В той час керівництвом регіону, не завдяки рішенням державних владних структур, а часто всупереч їм, були вирішені важливі питання практичного характеру. Це створення місцевого замовлення, ресурсного фонду, міжбанківської ради, фонду соціального захисту населення і багато інших. У нас переймали досвід інші області, про нас писали в центральних газетах і журналах. Ми виступали з доповідями, що отримали схвалення, на розширених нарадах міністерств. Президентські структури і Кабінет Міністрів теж задовольняв такий підхід та методи керівництва.

На жаль, зіштовхуючись з хаотичними непередбачуваними діями вищої влади держави, розбиваючись об них, ці рішення спрацьовували у практичному відношенні не в повній мірі. Але ситуація сьогодення також сприятлива для використання значної їх частини при вирішенні питань соціально-економічного розвитку регіону.

Повернемося до "Заходів по стабілізації економіки на 1993-1995 роки". Починаючи з 1993 року, передбачалась тенденція росту виробництва товарної продукції: в 1993 році - на 0.2 відс., в 1994 і в 1995 - відповідно 2.5 і 5.1 відс.

Ріст мав бути досягнутий в основному за рахунок:

- * налагодження стабільних, довготривалих господарських зв'язків;

- * орієнтації виробництва на місцеву сировину і матеріали;

- * випуску високоякісної та конкурентоспроможної продукції;

- * підвищення технічного рівня підприємств через впровадження досягнень науки і техніки.

Внаслідок, в 1995 році обсяг промислового виробництва по області зростав у порівнянні з 1992 роком на 8.0 відс.

Рівень 1990 року також мав бути перевищений по виробництву тканин бавовняних, га-лантерей текстильної, одягу робочого і спеціального призначення, магнітофонів, телевізорів, меблів, шпалер, цегли силікатної, блоків пористого бетону.

Важливим напрямком в роботі по забезпеченню розвитку промисловості області визначили створення спільних підприємств, залучення іноземних інвестицій. Особлива увага приділялась галузям переробної промисловості. При безпосередній участі іноземних фірм та організацій передбачались наступні проекти інвестування: будівництво склозаводу в с.Олешня, організація глибокої переробки картоплі з перебудовою Семенівського заводу картоплепродуктів, створення чинбарного виробництва на базі Корюківського та Ніжинського санутильзаводів, організація глибокої переробки льону та виробництво льонотканин.

Прогноз розвитку галузей промислового виробництва було розроблено з урахуванням реальної ситуації в економіці, яка склалась в 1991-1992 роках та в першому півріччі 1993 року. Із 9 найважливіших галузей, які складають основу промисловості області, 5 у порівнянні з 1992 роком повинні були розвиватися випереджаючими темпами. Це наступні галузі: електроенергетика - 100.2 відс., хімічна - 129.8 відс., лісова, деревообробна і целюлозно-паперова - 109.3 відс., харчова - 116.4 відс., машинобудівна - 118 відс.

Нарощування обсягів і зміни в структурі виробленої продукції в економіці області значною мірою спиралась на потенціал машинобудівного та оборонного комплексів. Загальний обсяг виробництва продукції цих галузей у 1995 році в порівнянні з 1992 р. мав зрости на 18 відс., що досягалось в основному за рахунок розширення випуску цивільної продукції та товарів народного споживання. Питома вага цивільної продукції на конверсійних підприємствах в 1995 році планувалась в обсягах 98 відсотків, а виробництво товарів народного споживання збільшувалось в 5.3 рази. Головними напрямками підвищення ефективності діяльності машинобудівних галузей бачились зупинення падіння обсягів виробництва, переорієнтація на виготовлення продукції для споживачів України, забезпечення випуску устаткування для розвитку сільського господарства та інших складових народногосподарського комплексу.

Так, на прилуцькому заводі "Тваринмаш" йшло освоєння автопричепів до легкових автомобілів і тракторів, виробництво яких передбачалось здійснювати у значних обсягах. Планувалось також налагодити випуск кормороздавачів. На ладанському заводі протипожежного обладнання працювали над створенням фермерських автомобілів, нарощували

виробництво автомобільних причепів, розширювали виготовлення господарчого інвентаря та інших товарів народного споживання.

Для пріоритетного розвитку галузей агропромислового сектору передбачалось впровадити комплекс заходів по організації виробництва малогабаритної техніки для села, у тому числі для фермерських господарств. Це мініагрокомплекс "Артанія", мінітрактор-мотофреза, здійснення випуску яких прогнозувалось малими підприємствами "Спектр" та "Меркурій". Ряд підприємств сільськогосподарського машинобудування мали розширити виробництво обладнання і запасних частин для сільгосптехніки. Ладанський завод "Пожмашина" налагоджував виробництво культиваторів, борон, кузовів для автомобілів ЗІЛ-130, прилуцький "Будмаш" - кукурудзолущилок, а виробниче об'єднання "Чезара" - інкубаторів.

Обсяги виробництва продукції лісової, деревообробної та целюлозо-паперової промисловості на 1995 рік планувалось збільшити в порівнянні з 1992 роком на 9.3 відсотка. Випереджаючими темпами мали розвиватися практично усі підприємства галузі. Пріоритетним напрямком розвитку з метою поліпшення забезпечення потреб у лісопродукції було визнано орієнтацію на більш повне і ефективне використання власної сировинної бази. Тому одночасно з виконанням заходів програми на 1993-1995 роки постала необхідність розробки довгострокової "Програми розвитку лісогосподарського і лісопромислового комплексів області", якою мали передбачатися заходи по підвищенню лісистості території області і продуктивності лісів, зміні структури продукції, що вироблялась, на більш ефективну, залученню прогресивних ресурсозберігаючих технологій, більш повному використанню малоцінної деревини, промислових і лісосічних відходів. У деревообробному виробництві на перспективу планувалось спорудження заводу деревостружкових плит.

При визначенні напрямків розвитку промисловості будівельних матеріалів виходили з того, що галузь виробництва стінових матеріалів знаходиться в дуже загрозливому стані. Майже на всіх цегельних заводах обладнання відслужило свій ресурс і потребувало негайного оновлення. Дуже гостро постало питання реконструкції Чернігівського заводу силікатних виробів. Були розроблені заходи по накопиченню необхідних коштів для оновлення технологічного обладнання на цьому підприємстві. Очікувалось продовження будівництва семи нових цегельних заводів облагробуду, чотири з яких (Борзнянський, Бахмацький, Варвинський і Прилуцький) повинні були дати першу продукцію в 1995 році.

Після того, як дещо стабілізується виробництво, на перший план вийде питання підвищення якості українських товарів, а отже - сертифікація виробів. Деяку роботу у цьому напрямку область в той час провела. Було створене і успішно діяло Чернігівське регіональне відділення Української асоціації якості. При обласній державній адміністрації досить плідно працювала комісія по якості. Виробниче об'єднання "Чернігівський радіоприладний завод" першим в країнах СНД сертифікувало систему якості своєї продукції у відповідності з міжнародним стандартом ІСО 9001. На базі об'єднання передбачалось створення Сертифікаційного центру продукції машинобудування. Від підприємств і організацій області надходили пропозиції щодо можливості організації таких центрів по текстильному, швейному, лісовому, будівельному та інших напрямках.

Комплексний документ включав багато інших заходів щодо розвитку економічних процесів, соціальної сфери тощо.

Так, у питаннях соціального захисту населення для підтримки найбільш малоімущих категорій громадян прийняли рішення створити обласний фонд соціального захисту. В подальшому його було створено. Поточну роботу по реалізації завдань фонду проводив комітет економіки і ринку. Кошти розподілялись для наступних першочергових потреб регіону:

- * медичного обслуговування;
- * забезпечення продовольчими товарами та медикаментами;
- * безкоштовного громадського харчування;
- * побутового та комунального обслуговування;
- * забезпечення житлом і плати за нього;
- * освіти та дитячих дошкільних закладів.

Фонд соціального розвитку регіону зіграв свою позитивну роль в умовах недостатнього державного фінансування соціальної сфери і низького життєвого рівня населення.

"Заходам..." у цілому не судилося здійснитися. Пройшли вибори, регіон очолило нове керівництво. Всіх, хто керував напрямками обласного розвитку, замінили незалежно від рівня знань та тих напрацювань, які вони мали впровадити у майбутньому.

До відома читачів доцільно довести ще деякі нововведення того періоду.

В області вперше в Україні у 1992 році був створений обласний ресурсний фонд. Вже потім, в 1993 році, по нашій пропозиції і враховуючи наш досвід, він був затверджений відповідною постановою Кабінету Міністрів і почав діяти на території всієї держави.

Фонд створювався з метою поліпшення матеріально-технічного забезпечення виробництва товарів народного споживання і продукції виробничо-технічного призначення, ефективного вирішення питань соціально-економічного розвитку, безперебійного функціонування систем, які гарантують підтримання життєвого рівня населення, виконання Чорнобильської програми. Назвемо його основні положення.

В обласний фонд входило біля 5 відс. всієї продукції, що її виробляли підприємства. Питаннями ресурсів фонду відав комітет економіки, використовуючи в цій роботі сучасні інформаційні технології та обладнання.

Обласний ресурсний фонд створювався за рахунок продукції, яка вироблялась на підприємствах області, а також сировини, матеріалів, комплектуючих тощо, що надходили завдяки проведенню за допомогою фонду товарообмінних операцій або зараховувались до нього підприємствами на інших умовах.

Зарахування продукції до фонду здійснювалось на підставі угод між підприємствами і комітетом економіки, рішень уряду держави та керівництва області стосовно використання для потреб регіону матеріальних ресурсів, самостійних рішень підприємств.

При цьому зараховану у фонд кількість продукції підприємство не включало в договори поставок, які воно укладало із споживачами, а залишало в обороті готової продукції до надходження повідомлень про її використання.

Обсяги продукції, на які до третьої декади останнього місяця кварталу не надходили повідомлення про відгруження, або за якими не звертався споживач для оформлення документів, повністю переходили у фонд в наступному кварталі, але в поточному кварталі після вказаної дати підприємство могло використовувати її самостійно.

Перейдемо до використання обласного ресурсного фонду. До співробітництва з фондом і використання його потенціалу для вирішення обласних проблем залучались постачальницько-збутові організації різних форм власності, підпорядкування і місцезнаходження.

Підприємства, які не були повністю забезпечені матеріальними ресурсами, звертались до комітету економіки і повідомляли потребу в сировині, матеріалах, інших výroбах, умови отримання (ціна, якість, терміни поставки і тому подібне).

Комітет економіки на підставі аналізу інформаційних даних і ресурсів, що були в розпорядженні фонду, приймав рішення по напрямках використання тієї чи іншої продукції, укладав відповідні угоди, видавав повідомлення (наряди), відповідно яких підприємство - фондоутворювач відпускало вказану кількість продукції споживачеві, розробляв всі інші документи стосовно руху матеріальних ресурсів.

Допомога з обласного ресурсного фонду надавалась в першу чергу підприємствам, які своєю продукцією брали участь у його створенні, використовували придбані ресурси на виробництво товарів народного споживання та вирішення найважливіших питань економічного і соціального розвитку області.

Підприємства, що приймали участь у створенні фонду, мали перевагу при забезпеченні їх потреб у місцевих будівельних матеріалах, паливі, електроенергії тощо.

Вважаю, що створення ресурсного фонду було доцільним і зіграло свою роль у функціонуванні економіки області на етапі, який характеризувався розривом господарських зв'язків та іншими труднощами і негараздами.

Область брала активну участь у відновленні співробітництва між регіонами України, а також інших держав СНД. Ще у квітні 1992 року у Чернігові відбулась перша в Україні зустріч керівників прикордонних областей України, Росії і Білорусі, на якій було прийнято ряд важливих рішень по взаємному економічному співробітництву. Проведення таких зустрічей стало традиційним.

Крім того, були підписані двосторонні угоди про співробітництво між Чернігівською областю і більш ніж 70 областями України, Російської Федерації, Білорусі, Казахстану та інших держав. Назву тільки деякі з регіонів: Московська, Новгородська, Мурманська, Ульяновська, Ростовська, Мінська, Гомельська, Харківська області, республіка Мордовія і так далі. Повторюю, від імені області автор підписав їх більше 70-ти.

Назву деякі найбільш типові положення таких угод.

1. Проводити співробітництво у всіх сферах економіки.

2. Будувати свої відносини на основі рівності, врахування інтересів один одного, взаємодопомоги, недопущення дій, які б наносили шкоду, безумовного виконання прийнятих на себе зобов'язань.

3. Сприяти виконанню договорів по поставках сировини, матеріалів, комплектуючих, готової продукції, що розподіляються централізовано.

4. Надавати допомогу при укладанні і реалізації прямих договорів та підписанні міжрегіональних угод по взаємних поставках матеріальних ресурсів, створенню спільних підприємств і виробництв, освоєнню випуску нової продукції, формуванню ринкової інфраструктури, по інших напрямках економічної діяльності.

5. Здійснювати обмін інформацією по різних питаннях економічного розвитку територій, в тому числі потребах регіонів у матеріальних ресурсах, можливостях зустрічних поставок і тому подібне.

6. Для проведення оперативної роботи сторони визначають відповідні структури по кожному напрямку діяльності і так далі.

Угоди мали не декларативний, а досить конкретний характер. На їх основі можлива і повинна проводитись подальша взаємовигідна співпраця між господарськими організаціями, іншими структурами регіонів. На жаль, на практиці не завжди так виходило. Дуже часто договір існував сам по собі, а суб'єкти підприємницької діяльності діяли окремо, незалежно від нього, на свій страх і ризик. Від цього ефективність угод значно знижувалась.

Є кілька причин такої ситуації:

1. Низька інформованість про наявність та характер угод.

2. Недовіра суб'єктів підприємницької діяльності до державних управлінських структур, що пов'язано з непередбачуваними діями останніх.

3. Невирішення багатьох питань на міждержавному рівні - взаємних розрахунків, митної політики і так далі.

4. Недостатній досвід, а в ряді випадків і просто слабкі кадри, особливо в регіоні, у самих державних структурах.

Тому такі угоди не завжди давали бажаний ефект на стадії їх реалізації. Але на рівні керівництва областей не було жодного випадку ігнорування договору, свідомого його невиконання. Крім того, угоди мають значний політичний та соціальний ефект. Тому роботу в цьому напрямку необхідно продовжувати, ті недоліки, які пов'язані з діяльністю в області та районах, виправляти, а по проблемах державного характеру добиватись їх усунення владними структурами.

Окремо зупинимось на підписанні угоди про взаємне економічне і торгове співробітництво між республікою Македонія та Чернігівською областю України. Договір був підписаний автором від імені області ще тоді, коли Україна офіційно не визнала республіку Македонія. Пов'язано це було з необхідністю отримати імпорتنі (ті, що виготовляються в республіках колишньої Югославії) ліки для населення, а також високоякісні товари народного споживання. Передбачалась і перспективна мета - вийти на сучасні технології, створити спільні підприємства, пробити через Балкани як "вікно в Європу", так і "ворота" в країни третього світу. Підписання угоди свідчить про реальну можливість широкого і плідного співробітництва з країнами далекого зарубіжжя. При цьому враховувався і слов'янський менталітет більшості балканських народів. Коротко наведу її основні положення:

Враховуючи близькість взаємних економічних, торгових інтересів, подібну ситуацію в забезпеченні сировиною, матеріалами і готовими виробами, необхідність налагодження тісних ділових зв'язків, позитивний досвід взаємного співробітництва окремих підприємств республіки Македонія і Чернігівської області, а також розуміючи необхідність проведення політики надання допомоги державними органами в розвитку спільної праці, підписується угода про взаємне співробітництво. При цьому сторони зобов'язуються:

* проводити постійну роботу, направлену на розширення і зміцнення тісних ділових зв'язків в області економіки і торгівлі;

* допомагати підприємствам і організаціям у своїх регіонах в успішному проведенні ділових операцій;

* сприяти створенню спільних виробничих та комерційних структур;

* надавати допомогу в отриманні на взаємовигідній основі сировини, матеріалів і готових виробів для нормального функціонування економіки обох сторін, що домовляються;

* постійно обмінюватись діловою інформацією, необхідною для співпраці;

* практикувати регулярні зустрічі між представниками республіки Македонія і Чернігівської області;

*сприяти впровадженню на комерційній основі нових технологій, особливо в галузі виробництва товарів народного споживання.

Подібні угоди могли дати, а в ряді випадків і давали, значний поштовх взаємному співробітництву з регіонами як ближнього, так і далекого зарубіжжя. Непередбачувана державна економічна політика негативно впливала на ситуацію, заважала практичному втіленню в народногосподарський комплекс області напрямків роботи, що були підписані в угодах. Але ефект це давало і роботу було доцільно продовжувати в подальшому.

Автором показана тільки незначна частина питань, над якими працювала обласна державна адміністрація в той період.

Детально зупинимось на роботі, що проводилась в області в напрямку забезпечення потреб регіону непродовольчими товарами.

Виробництво непродовольчих товарів в розрахунку на одного жителя перевищувало середній показник по країні. У той же час по рівню їх споживання область займала одне з останніх місць серед інших регіонів.

Такий стан пояснювався рядом факторів. Перш за все не сприяла поліпшенню забезпечення населення структура непродовольчих товарів, із загального обсягу яких тільки 35 відс. придатні для ринкового споживання, всі інші використовувались як сировина для подальшої промислової переробки.

Крім того, необхідно враховувати вузький асортимент продукції, що випускалась в області. Непродовольча група майже на 60 відс. була представлена виробами легкої промисловості. Тому товарні ресурси приблизно на 75 відс. формувались за рахунок виробів, які завозились з інших регіонів. В область завозився весь обсяг холодильників, швейних, пральних машин, миючих засобів. скла, годинників, ювелірних виробів, автомашин і багато іншої продукції.

Порушення господарських зв'язків, розбалансованість фінансової системи, великі транспортні витрати ускладнювали процес ввозу і вивозу продукції. В основу формування ресурсів було покладено бартерні операції. Причому бартер потребує високоякісних, конкурентоспроможних товарів, які пропонувались би для обміну, а їх область, крім продукції сільського господарства, фактично теж не мала.

Таким чином, життя показало, що перехідний період до ринкової економіки вимагає структурних змін у промисловому виробництві, організації роботи підприємств і галузей промисловості на потреби регіону, оскільки діюча структура виробництва перестала задовольняти інтереси області.

Виходячи з цього, діяльність обласного керівництва, управлінських структур на місцях була спрямована на пошук шляхів розвитку виробництва товарів народного споживання і наповнення "споживчого кошика" за рахунок власних можливостей.

Значний резерв для збільшення виробництва товарів, особливо складно-побутового призначення, у використанні потенціалу підприємств машинобудування, військово-промислового комплексу і конверсії. Адже саме робота підприємств військово-промислового комплексу дає змогу налагодити в області випуск магнітофонів, телевізорів кольорового зображення, фотоапаратів, автопричепів, електропрасок та інших товарів, які раніше завозились в регіон. У перспективі планувалось розпочати випуск машин швейних по японському аналогу, пральних, електронних годинників тощо.

Підприємства легкої промисловості, незважаючи на всі труднощі, мали високий коефіцієнт оновлення асортименту. Особливо це стосувалось швейних виробів. Окремі з них виготовлялись по лекалах іноземних фірм. Планувалось введення в дію фабрики спортивного одягу.

В умовах відсутності сировини все більше уваги приділялось використанню місцевих ресурсів. Це дало змогу організувати в області випуск глиняного посуду, лозових виробів, напільних ваз, виробів з дерева тощо.

Отримання населенням в масовому порядку дачних ділянок та городів привело до необхідності значного збільшення пропозицій торгівлі по обсягах ручного інструменту, потрібного для обробки землі, впорядкування сінокосів тощо. Маються на увазі лопати, граблі, вила, коси і тому подібне. Не всі ці вироби в необхідній кількості і стабільної якості поступали в торгівлю. Тому на рівні області було розпочато підготовку до виробництва деяких з них, в тому числі і тих, які потребують досить складної технічної підготовки, наприклад, кіс для косіння трави, ручних плугів і тому подібне. Цю роботу необхідно розширювати, залучаючи до неї все нові підприємства.

Чернігівська область традиційно знаходиться на одному з останніх місць по рівню заробітної плати і доходів працездатного населення. Підприємства, у пошуках шляхів виживання, почали реалізацію товарів у регіони, де вища купівельна спроможність, а значить можна продати продукцію швидко і по більш високих цінах. Крім того, багато товарів використовувались для бартерних операцій по придбанню сировини і комплектуючих виробів, котрі необхідні для подальшого виробництва на підприємствах. У той же час отримані кошти часто направлялись не на придбання обладнання, розширення виробництва, а практично повністю йшли на невиробничі потреби. Область почала відчувати нестачу товарів, які виробляє її власна промисловість.

Комерціалізація торгівлі в умовах дефіциту фінансових ресурсів дала змогу торговельним організаціям займатись не тим, що потрібно для забезпечення населення, а працювати тільки з вигодою для себе. При відсутності ринкових відносин ці дві складові не взаємозв'язані і, на жаль, своя вигода не завжди адекватна роботі по насиченню споживчого ринку самим необхідним. Оптові бази і контори перестали накопичувати товари і координувати роботу по забезпеченню населення виробами своєї номенклатури. Треба було шукати вихід.

Як перший крок, вирішили відновити проведення обласних торгових ярмарків. Ярмарок є базою для формування асортименту, оцінки якості товарів, що пропонуються для продажу. Головне завдання, яке ставилось перед ним - першочергове забезпечення потреб населення у товарах, що виробляються в області, збереження старих та встановлення нових зв'язків, співробітництво між підприємствами промисловості і торгівлі.

Вже перші ярмарки показали, що незважаючи на всі труднощі, які переживає регіон, підприємства в основному працюють на перспективу, розширюють свій асортимент, ведуть роботу по сертифікації продукції. Але в більшості з них відсутні служби маркетингу, робота по вивченню і "завоюванню" ринку, реклама виробів знаходяться не на сучасному рівні, ведуться в основному кустарними методами. У цьому питанні діяльність підприємств потребує допомоги, координації зусиль, визначення пріоритетних напрямків спільно з торгівлею та безпосередньо споживачем.

Проведенню ярмарків передувала значна робота, яку провів комітет економіки та ринку з торговельними організаціями по формуванню замовлень на виробництво і поставку товарів народного споживання.

На ярмарку між представниками торгівлі і промисловості були укладені протоколи узгоджень, підписані угоди, що стали основою для підготовки місцевого замовлення на 1994 рік, яке пізніше було узаконено відповідним документом на обласному рівні.

Місцеве замовлення доводилось всім підприємствам, незалежно від форм власності, по всьому асортименту виробів. Формувалось воно, виходячи із можливостей підприємств, і охоплювало близько 75 відс. обсягів виробництва. Ще 5 відс. продукції йшло на формування обласного ресурсного фонду, 20 відс. - залишалось на власні потреби.

Було затверджено документ "Про механізм формування і реалізації місцевого замовлення", який став основним інструментом регулювання взаємовідносин між виробниками та торгівлею і спрямований на максимальне забезпечення потреб населення за рахунок власних можливостей області.

У процесі формування ринку товарів, крім економічних важелів впливу, діяли і адміністративні, серед яких система координації роботи виробника та споживача, механізм корекції обсягів і строків виконання замовлення при зміні обставин, відповідальність при невиконанні або частковому виконанні замовлення. При цьому ми виходили із ситуації перехідного періоду до ринкової економіки, беручи за першооснову необхідність пристосування виробництва до реальних потреб споживача.

Що дає місцеве замовлення? Цим документом чітко визначені обсяги продукції, яку виробник повинен поставити підприємствам оптової торгівлі, облспоживспілки, системи побуту і громадського харчування, а в ряді випадків безпосередньо підприємствам роздрібною торгівлі. Причому договори на поставку товарів торговельним організаціям здійснювались за погодженням з управлінням з питань торгівлі, яке координувало роботу торговельних ланок.

У документі знайшла відображення перспектива розвитку виробництва - визначені товари, обсяги яких необхідно збільшити. Особливо це стосувалось виробів складно-побутового призначення. При цьому визначались конкретні терміни розширення виробництва чи освоєння нових товарів, а також надавалась допомога обласних організацій у вирішенні даних питань. Це могла бути допомога по забезпеченню кредитами, сировиною та матеріалами, внутріобласна кооперація по виготовленню деталей і вузлів продукції тощо.

До речі, навіть якщо при виконанні місцевого замовлення обсяги виробництва не збільшувались, такі підприємства також забезпечувались сировиною та матеріалами в першу чергу. Ці функції були покладені на товарно-сировинну компанію “Чернігівголовпостач”, інші організації регіону.

Місцеве замовлення дає змогу визначити обсяги товарів, потрібних для забезпечення потреб населення, а також для здійснення бартерних операцій в разі їх необхідності. При цьому виробники і торгові організації можуть використовувати весь асортимент продукції, яка виробляється в області.

Розуміючи, що в умовах нестабільності фінансової системи, росту цін, тенденції до зниження купівельної спроможності населення замовлення торгівлі можуть змінюватись, системою роботи передбачалось, що організації торгівлі повинні своєчасно повідомляти промисловим підприємствам про ці зміни. У такому випадку виробникам, по узгодженню з ними, замінювався споживач або надавалось право вільної реалізації товару.

Через місцеве замовлення також визначались обсяги товарів, необхідних для забезпечення пільгових категорій населення.

В цілому місцеве замовлення дає повну розкладку виробництва і схему руху товарів до споживача, дозволяє в комплексі вирішити ряд проблем, а саме: визначитись з обсягами продукції, потрібної для забезпечення потреб населення, здійснення бартерних операцій, а також орієнтувати виробництво на випуск товарів достатньої кількості і асортименту. Воно абсолютно необхідне в умовах перехідного періоду до ринкових відносин, коли відсутність ринку товарів і грошей, монополізм виробників, порушення господарських зв'язків, що діяли раніше, вимагають чіткого визначення пріоритетів, концентрації зусиль підприємств і споживачів, їх взаємодії на найважливіших напрямках.

Вирішуючи питання забезпечення населення області товарами власного виробництва, ми дещо стабілізуємо економічний стан регіону, рівень життя і соціального захисту його жителів. Тому робота ця повинна проводитись не від випадку до випадку, а цілеспрямовано і постійно.

Пропозиції щодо подальших перспектив Чернігівської області, її пріоритетів і напрямків розвитку сформульовані в “Концепції розвитку регіону”, яку ви знайдете у цій частині дослідження. Але то стратегія, якої ми маємо дотримуватись. Крім неї є питання поточного характеру, а також проблеми управлінської, організаційної та фінансової діяльності. Пропозиції і підходи щодо їх вирішення є потреба навести в даному розділі.

Для реанімації економічних процесів і розвитку соціальної сфери області необхідно:

I. Вирішення на державному рівні питань стабілізації законодавчої бази та підзаконних актів, податкової політики, зовнішньоекономічної діяльності та інше, а це неможливо без сильної і стабільної виконавчої влади. Без економічно та політично сильної, заможної і шанованої в усьому світі держави розвинених регіонів бути не може.

II. На регіональному рівні проведення кадрової політики, яка забезпечила б працю на всіх посадах керівників з відповідною теоретичною підготовкою та практичним досвідом, що не скомпроментували себе попередніми управлінськими діями чи пасивністю, готові до проведення реальних (не лозунгових) регульованих ринкових перетворень.

III. В умовах сьогодення першочергове організаційне і управлінське забезпечення наступних напрямків.

1. Жорстке регулювання (планування) всіх основних економічних процесів щодо промислового та сільськогосподарського виробництва, соціальної політики в регіоні.

Основним документом повинна бути річна програма соціально-економічного розвитку області. Вона мусить націлити та організаційно забезпечити роботу всього народногосподарського комплексу території. Поки що планові документи на рівні регіону носять скоріше пропагандистський характер - їх виконання фактично не організовується і не контролюється. Необхідно зробити одне застереження. Автор ні в якому разі не закликає до створення програми як визначального документу командно-адміністративної системи минулих часів. Мова йде про стратегічні питання, напрямки розвитку та їх організаційне і економічне забезпечення.

2. Відповідальність керівників за економічний стан підприємств, взаємоув'язка розміру і терміну виплати їх доходу (не тільки заробітної плати) із заробітною платою всіх працюючих на підприємстві і в сільськогосподарському секторі. Це стосується підприємств державної форми власності, а також акціонерних товариств з контрольним пакетом акцій у держави. Забезпечення ротації та необхідного оновлення управлінців виробничого сектору держави. Керівники не повинні відчувати себе можновладцями на руїнах підприємств (включаючи і сільськогосподарські колективні підприємства). Сім'ї керівників, які монополізували збут

продукції та матеріально-технічне постачання, таємниця суми доходу, що отримує перша особа підприємства, акціонерні піраміди, які роблять його фактично безконтрольним - все це призводить до повної незмінності вищого ешелону управління виробництвом. В умовах встановлення нових економічних відносин дане явище абсолютно ненормальне.

3. Боротьба із злочинністю, хабарництвом та корумпованістю на всіх рівнях, ведення цієї роботи системно і результативно, а не методом лозунгів та авралів.

4. Об'єктивна щотижнева розповідь в засобах масової інформації перших осіб області, міст та районів, яка включала б обсяги виконаної роботи, причини невиконання наданих раніше обіцянок та програму дій на наступний тиждень (по методу президента США Франкліна Делано Рузвельта). Це допоможе дещо стабілізувати ситуацію, пом'якшити рівень недовіри населення регіону до всіх органів влади, знизити рейтинг тіньової економіки як панацеї від бід та негараздів поточного періоду.

IV. Одночасно розгорнути роботу, яка буде мати ефект як в найближчому майбутньому, так і на подальший відтинок часу. Для цього необхідно затвердити концепцію розвитку регіону, довгострокову державну програму по реалізації її завдань, задіяти економічні, організаційні та управлінські важелі розвитку, про що йдеться в інших розділах та книгах дослідження. Що стосується даного матеріалу, з нього можна зробити наступні рекомендації відносно роботи по подальшому соціально-економічному розвитку регіону.

1. Продуктивні сили області функціонують в структурі, що склалася в умовах високої інтеграції економіки Радянського Союзу, яка була створена перш за все в загальнодержавних інтересах без належного врахування природних, демографічних та екологічних особливостей даної території, її соціально-економічних потреб та пріоритетів. Їх розміщення не потребує докорінної зміни, але повинно витримати значні корективи. Необхідно передбачити оптимізацію їх структури і напрямку, який забезпечував би необхідний внесок в економіку України при одночасному розвитку галузей, продукція і послуги яких використовуються для потреб регіону з метою створення найкращих умов для життя та праці населення. Тому доцільне проведення екологічної, економічної та демографічної інвентаризації території області, визначення у її складі місцевостей і міст для ефективного розвитку виробничих процесів, шляхів проведення реструктуризації та інших змін і засобів фінансування.

2. При проведенні заходів слід неухильно дотримуватися напрямку вирівнювання господарського розвитку, соціальної сфери та умов життя всіх територій і районів області.

3. Необхідно оптимізувати співвідношення галузей промислового комплексу та рівень взаємозв'язків сільськогосподарського і промислового виробництва, а також їх ефективну діяльність у наступних напрямках:

3.1. розвиток промисловості по переробці сільськогосподарської сировини і виробництву харчової продукції, організація випуску нових видів продуктів харчування, виходячи з наявних ресурсів області;

3.2. розробка і організація виконання цільових комплексних програм, що об'єднують виробника, переробника і споживача: "Льон", "Картопля", "Цукор", "Ліс", "Тваринництво" та інші;

3.3. повернення пріоритетності галузі машинобудування і металообробки;

3.4. реалізація програми раціонального використання паливно-енергетичних та матеріально-сировинних ресурсів і скорочення їх споживання в розрахунку на одиницю продукції;

3.5. робота по реалізації попередньо створених обласних програм міжгалузевих виробництв та внутріобласної кооперації;

3.6. реорганізація підприємств по комплексній переробці корисних копалин, які видобуваються в області. Подальший розвиток добувної промисловості, особливо нафто- і газовидобувної;

3.7. розвиток виробництва машин, механізмів, засобів механізації, обладнання та запасних частин для сільського господарства і промисловості по переробці сільськогосподарської сировини та виробництву харчової продукції;

3.8. залучення підприємств, в тому числі спільних та іноземних, для організації складальних виробництв з послідуною заміною завезених комплектуючих деталей і механізмів на виготовлені в межах області;

3.9. організація цілеспрямованої роботи по виготовленню продукції промислово-технічного призначення та товарів народного споживання, особливо легкої промисловості, а також місцевих промислів;

3.10. розвиток експортних можливостей підприємств, в тому числі на кооперованих засадах;

3.11. забезпечення умов роботи і перспектив розвитку потужних підприємств регіону, в тому числі тих, що були складовою оборонного комплексу держави, в першу чергу через наукоємні високотехнологічні виробництва. Створення ефективних госпрозрахункових відносин між підрозділами цих заводів;

3.12. поліпшення можливостей реєстрації і функціонування мобільних невеликих суб'єктів господарської діяльності - юридичних осіб виробничого, торговельного та побутового напрямків;

3.13. створення нових підприємств і виробництв у невеликих містах та селищах;

3.14. використання нетрадиційних та альтернативних видів палива і джерел тепла у житлово-комунальному господарстві;

3.15. задіяння телевізійних та приладобудівних заводів і виробництв по їх основному виду діяльності із змінами відповідно проведених маркетингових досліджень та можливостей колективів і включенням до загальнодержавних програм народногосподарського розвитку.

4. В галузі будівництва звернути увагу на наступні фактори:

4.1. зниження вартості будівництва, що особливо необхідно в сучасних умовах при нестачі коштів на здійснення інвестиційних проектів;

4.2. обмеження кількості одночасно споруджуваних об'єктів, концентрація коштів на поетапному завершенні конкретних будов;

4.3. будівельно-монтажні роботи і введення об'єктів у дію в максимально скорочені терміни, чим до мінімуму зменшуються втрати від інвестування фінансових ресурсів при можливості більш вигідного їх залучення до обігу;

4.4. укладання контрактів на спорудження об'єктів із бюджетним фінансуванням тільки на конкурсній основі;

4.5. забезпечення мобільності будівельних організацій, їх здатності оперативно розпочати виконання робіт у будь-якій місцевості на території області, де є замовник та реальна перспектива інвестування проекту;

4.6. допомога індивідуальним забудовникам (виділення земельних ділянок, пільгових кредитів тощо) у першу чергу в сільській місцевості та на пріоритетних територіях регіону, де не передбачається багатоквартирної забудови.

5. Вивчення досвіду роботи транспортних організацій Бобровицького, Борзнянського, Коропського та Корюківського районів, які добилися значного покращення своїх показників.

6. Сприяння у регіоні варіанту впровадження земельної реформи, яка в своїй основі має державну власність на землю, як природно-історичний об'єкт, із закріпленням її за селянами шляхом продажу права користування за щорічну орендну плату в основному з позитивним терміном користування, що має деякі обмеження.

7. Використання досвіду обласної державної адміністрації, що працювала в 1992-1994 роках, в питаннях місцевого замовлення, ресурсного фонду, забезпечення нафтопродуктами та інших.

8. Активна і цілеспрямована інноваційна діяльність, яка включає в себе:

8.1. розробку і впровадження механізму стимулювання залучення інтелектуального потенціалу регіону, інших областей, міст Києва, Гомеля, Брянська, поєднання інтересів виробників та науковців для виконання поставлених завдань;

8.2. створення обласної інноваційної компанії, яка зможе скоординувати та забезпечити у фінансовому відношенні реалізацію винаходу в його промисловому контексті в умовах, коли державна інноваційна підтримка фактично відсутня.

9. Максимальне збереження існуючої мережі соціально-культурної сфери, забезпечення її нормального функціонування та удосконалення роботи в нових соціально-економічних умовах.

10. Покращення фінансового стану регіону через активну роботу владних структур:

10.1. щоквартальний розгляд підсумків виконання місцевих бюджетів з розробкою конкретних заходів по забезпеченню мобілізації податків і платежів, а також своєчасному фінансуванню видатків на невідкладні потреби;

10.2. дослідження прийнятих і розпочатих програм соціального розвитку, визначення конкретних напрямків їх пріоритетності, а також джерел фінансування, посилення контролю за своєчасним і повним внесенням до бюджету податків, зборів та інших обов'язкових платежів, забезпечення цільового використання бюджетних коштів;

10.3. ефективне впровадження місцевих податків і зборів, передбачених чинним законодавством про оподаткування.

11. При проведенні приватизації суб'єктів господарської діяльності в області найбільш ефективною формою в економічному відношенні вважати продаж за комерційним конкурсом. При відсутності потенційного ефективного власника проведення приватизації не форсувати, а підходити до проблеми ґрунтовно і зважено.

12. В умовах нашої економічної та політичної нестабільності утриматись від приватизації у галузях, які вважаються природними монополістами чи в яких штучно створено монополію на ринку товарів (робіт, послуг) - об'єктів енергетики, нафтогазового комплексу, зв'язку та військово-промислового комплексу.

Соціально-економічний стан регіону не дозволяє стверджувати, що управлінські рішення були прийняті правильно. Потрібно виправляти ситуацію та виходити з кризи.

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Стан народонаселення Чернігівської області можна визначити як кризовий. Фактори, що підтверджують дане твердження, слідує: падіння загальної чисельності, а також рівня народжуваності, збільшення смертності та інше. Виходячи з цього, доцільне проведення дослідження відносно демографічної ситуації в регіоні і шляхів впливу, які привели б до суттєвих позитивних змін. Автором проведена деяка робота в цьому напрямку, основні положення якої він вважає за можливе викласти в даному матеріалі.

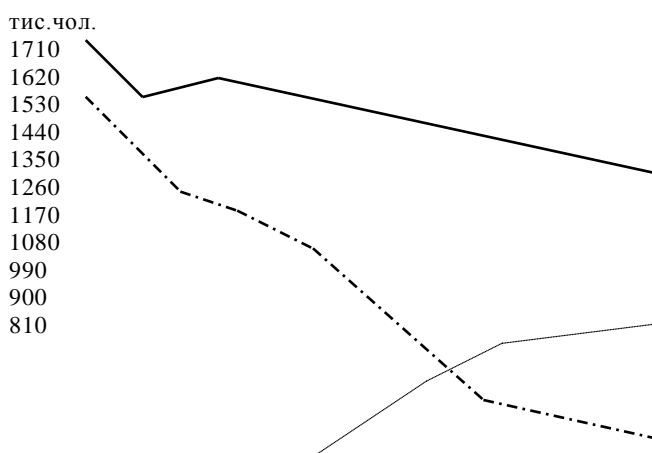
Чернігівщина - одна з областей України, де протягом вже тривалого часу відсутній приріст населення. Його чисельність, починаючи з 1950 року, зазнала значних змін. Ріст загальної кількості населення до 1959 року уповільнювався, а після - почався спад. За цей час загальна чисельність зменшилась на 14,2 відсотків, а в порівнянні з 1940 роком - на 24,5 відсотки. Довоєнна кількість населення так і не була досягнута, хоч по республіці в цілому цей рубіж був перевершений у 1958 році.

Сільське населення почало зменшуватись вже після 1950 року. За цей період кількість сільських мешканців скоротилась на 661,5 тисяч, або на 53,4 відсотки. Поряд з цим спостерігається постійне збільшення абсолютної (за виключенням останніх років) кількості горожан. Оскільки ріст міського населення по абсолютних розмірах не компенсує зменшення населення в сільській місцевості, то скорочується і загальна чисельність. Щорічне зменшення на протязі 1985-1995 років становило в середньому 6,5 тисяч чоловік. За останній період ця цифра значно збільшилась. Зміни в чисельності населення області за декілька попередніх десятиріч відображені на графіку.

Такий перерозподіл населення не міг не позначитись на розвитку системи розселення в цілому і окремих її елементів. Особливо це стосується людності поселень.

Зміни в чисельності відбувалися по різному в різних типах населених пунктів. Найбільш значний ріст кількості жителів характерний для великих міст області (Чернігів, Ніжин, Прилуки). Чисельність горожан зростала в основному за їх рахунок. Сьогодні в них проживає понад 60 відсотків міського населення і майже 35 відсотків його загальної кількості.

Динаміка чисельності населення Чернігівської області за 1940-1995 роки

Умовні позначення:

- чисельність населення
- чисельність міського населення
- чисельність сільського населення

Людність обласного центру за період з 1975 року збільшилась на 50 відсотків, Ніжина - на 30 відсотків., Прилук - 18 відсотків, тоді як середня кількість жителів у сільських населених пунктах знизилась за цей час з 604 до 396 чоловік, тобто на 34,4 відсотки. Значна кількість великих сіл перейшли в ранг середніх, а останні, в свою чергу - в малі. Так за період з 1975 року кількість сіл з населенням понад 2 тис. чоловік зменшилась в 2,6 рази, а малих сіл (до 100 чол.), навпаки, зросла майже в 2 рази.

Поряд із значним зменшенням людності сільських поселень відбувався інтенсивний процес їх зникнення. Найбільш гостро ця проблема стоїть на окраїнних територіях області, які значно віддалені від обласного та інших розвинутих центрів виробництва і обслуговування. В першу чергу це стосується сіл Новгород-Сіверського та Семенівського районів.

У даний час в області існує 49 поселень з кількістю жителів до 10 чоловік (переважно пенсійного віку), в 13 поселеннях немає жодного жителя. А всього, починаючи з 1975 року, з карти Чернігівщини зникло 36 населених пунктів.

Істотно змінився і такий показник, як щільність населення. В 1975 році він становив 47,9, а в 1996 - 41,8 чол./км². По цьому показнику область займає передостаннє місце в Україні.

Слід відмітити, що в розрізі районів щільність населення значно коливається в залежності від ряду причин. У лісостеповій зоні переважання чорноземних ґрунтів, значна їх розораність та висока родючість обумовили високу сільськогосподарську освоєність земель, розвинену систему сільських поселень. Райони області, розташовані в цій зоні, мають, в порівнянні з іншими, вищу щільність населення і більшу людність сільських населених пунктів. Так, наприклад, Бахмацький район має густоту сільського населення 25,4 чол./км², Борзнянський - 25,7 чол./км², Бобровицький - 26 чол./км² при середньообласному показнику 21,1 чол./км². В усіх згаданих районах доля сільгоспугідь в загальній площі становить 85-90 відсотків. Висока і частка посівних площ в загальному обсязі сільгоспугідь. В 1995 році вона становила відповідно 81,73 та 86 відсотків.

На фоні загального зниження чисельності населення сіл Чернігівщини в деяких з них, розташованих поблизу міських поселень, уздовж автомобільних доріг і залізниць, відбувається ріст кількості жителів. У цілому в приміській зоні теж відбувається скорочення чисельності сільського населення, але його зменшення проходить не так активно, як в цілому по області. Закономірно зростає і питома вага чисельності сільського населення приміської зони в загальній кількості сільського населення. В деяких селах, розташованих у безпосередній близькості від Чернігова, чисельність жителів збільшилась (Киїнка, Новоселівка, Павлівка, Олександрівка та інші).

Значне зменшення населення області, що привело до зміни структури розселення, відбулося внаслідок високої міграції його за межі регіону. В основному це стосується сільських жителів.

В післявоєнні п'ятирічки міграція була викликана об'єктивними причинами, в першу чергу необхідністю використання робочої сили на відбудові об'єктів. Швидкі темпи індустріалізації народного господарства, зведення великих новобудов у Донбасі, Придніпров'ї та інших районах привели до збільшення робочих місць в промисловості, будівництві, на транспорті. В результаті вплив населення набув стабільного характеру.

Як засвідчують дані минулих років, у загальному зменшенні сільського населення понад 50 відсотків складав виїзд його за межі області.

В останні роки найбільша кількість мігрантів осідала в м.Києві та Київській області, а також у сусідній Сумській області. Потяг мігрантів у ці регіони викликаний більш високою заробітною платою, кращими умовами торговельного та побутового обслуговування, вирішенням житлових проблем. Так, швидкий промисловий розвиток м. Шостки Сумської області привів до масового виїзду молоді в основному із сіл Новгород-Сіверського району, що призвело до обезлюднення цього красивого історичного куточка Чернігівщини. Подібні приклади можна продовжити.

Оснóву виїжджаючого населення становлять особи працездатного віку. В 1995 році їх частка в загальній чисельності мігруючих на селі дорівнювала 69,1 відсотків. У свою чергу мігранти працездатного віку формуються за рахунок молоді 16-29 років, тобто найактивнішої частини населення.

Головною причиною виїзду сільського населення за межі області є недостатній рівень промислового розвитку малих міст, відсутність в них вільних робочих місць, великі труднощі з одержанням житла і слабкий розвиток соціально- побутової інфраструктури.

Оскільки обласний центр Чернігів і міста Ніжин та Прилуки не в змозі прийняти всіх виїжджаючих із сільської місцевості і забезпечити необхідними для життя умовами, а малі міста в цьому відношенні мають ще нижчі перспективи, значна частина мігрантів із сіл не отримує можливості закріпитись в міських поселеннях області і мігрує за її межі.

Кілька років тому в області було проведено вивчення причин виїзду мешканців із сільської місцевості. Одержані в ході обстеження результати, навіть з врахуванням відсутності соціального захисту та перспектив на житло нової людини в місті, не втратили своєї актуальності і сьогодні. Серед основних причин слідуючі:

- * бажання одержати спеціальність;
- * прагнення продовжити навчання;
- * не знайшлося у селі роботи "по душі";
- * не влаштували умови проведення культурного відпочинку;
- * не задовольняли побутове, торговельне, медичне обслуговування.

Вагомою причиною відпливу молоді з сільської місцевості є орієнтація батьками дітей на виїзд із села (сімейна профорієнтація).

Опитувані керівники сільськогосподарських підприємств вважають, що працюючих у селі людей не задовольняють, в першу чергу, відсутність квартирних зручностей міського типу, режим роботи і її характер, оплата праці, забезпечення паливом, транспортні зв'язки з райцентром, робота підприємств громадського харчування та побутового обслуговування, медичних закладів, можливості культурного відпочинку.

Значне відставання в умовах праці і особливо в соціальній перебудові села продовжує відігравати важливу роль у виїзді населення із сільської місцевості. Як свідчать статистичні дані, дві третини сільських населених пунктів не мають бань, дитячих дошкільних закладів, підприємств служби побуту; половина - шкіл, відділень зв'язку; 42 відсотки - закладів охорони здоров'я; чверть - закладів куль-турного обслуговування; 10 відсотків - стаціонарних підприємств торгівлі. Причому, за останній період ситуація погіршилась. Стосовно цих поселень не можна вести й мови про дієвість будь-яких заходів щодо продовження тривалості життя, збільшення народ-жуваності чи залучення мігрантів без вирішення питань елементарних умов проживання сільських жителів. Справа ускладнюється ще й тим, що із загостренням економічної кризи у сільськогосподарських підприємств не вистачає коштів на будівництво і утримання закладів соціальної сфери, доріг, газифікацію села. Через високу вартість і низьку заробітну плату, знецінення грошових заощаджень для сільських жителів стають недоступними багато товарів і платних послуг, що веде до згортання на селі мережі підприємств побутового обслуговування, громадського харчування, торгівлі. Тому в пошуках кращого життя і виїжджають люди із села, в останні роки здебільшого поповнюючи ряди комерційних туристів та соціально незабезпечених елементів міста чи районного центру.

Якщо на протязі тривалого періоду головним фактором зменшення чисельності населення був його механічний спад, то в 1991 році він припинився. Це не є наслідком покращення умов життя і праці людей, особливо в сільській місцевості, а пояснюється вичерпанням міграційного потенціалу. Великі розміри відпливу молодого працездатного населення супро-воджувались прогресуючим процесом старіння решти. Внаслідок цього в

області склалася регресивна структура. Особи пенсійного віку становлять майже 30 відсотків жителів області. Це найвищий показник в Україні.

У сільській місцевості становище ще складніше. Особи віком старше працездатного становлять 42 відсотки, а в окремих районах - понад 50. На початок 1996 року загальна чисельність пенсіонерів досягла 489 тис.чоловік.

На протязі значного періоду область не має відтворення робочої сили. Це проявляється у постійному скороченні частки населення пра- цездатного віку, як основи формування трудових ресурсів.

Внаслідок постаріння населення змінився на гірше показник "демографічного навантаження" на осіб працездатного віку. В динаміці це має такий вигляд:

Демографічне навантаження на осіб працездатного віку.

Роки	На 1000 чол. населення працездатного віку припадає осіб непрацездатного віку					
	Всього		із них			
	по Укра-їні	по обла-сті	дітей 0-15 років		осіб, старше працездатного віку	
			по Укра-їні	по області	по Укра-їні	по області
1985	747	878	399	380	348	498
1991	794	959	409	399	385	560
1992	795	962	406	396	389	565
1993	797	965	403	392	394	573
1994	794	956	393	383	401	573

За десятиріччя цей показник зріс майже на 10 відсотків. Тенденція продовжується і в подальшому. Причому його величина визначається не дітьми, що є природним процесом, а за рахунок людей похилого віку.

Для області характерні значні диспропорції в структурі населення за статтю. В 1996 році на 1000 жінок доводилось 820 чоловіків (849 в містах і 767 - в сільській місцевості). Але по окремих вікових групах співвідношення інші. Кількість чоловіків у віці до 45 років на селі більша, ніж жінок (у містах - навпаки), хоча у віці до 16 років переважає кількість хлопців як в селах, так і в містах. Така ситуація пояснюється довшою тривалістю життя жінок - 76 років, в порівнянні з чоловіками (66 років), а також міграцією молодих сільських жительок в міста, що найчастіше пов'язано з важкими умовами праці та побуту.

Це шкодить нормальному відтворенню населення. Але, крім цього, така ситуація веде до подальшої міграції в міста, оскільки сільські дівчата, приїжджаючи на вихідні додому, виходять заміж за місцевих парубків і забирають їх в місто, тим самим залишаючи господарства без механізаторських кадрів. Тому з метою зменшення міграції із села та закріплення молодих кадрів в сільському господарстві необхідно докорінно поліпшити культурно-побутові умови життя сільського населення, медичне і торговельне обслуговування, посилити темпи будівництва житла, доріг, сприяти розвитку фер- мерства. З цією метою доцільно відродити закриті села шляхом організації в них фермерських господарств.

В комплексі заходів важливе місце повинно займати вдосконалення оплати праці у сільському господарстві (в останні роки взагалі хоча б своєчасна оплата), врахування дефіцитності і стажу роботи.

Крім того, необхідно розширити сферу застосування праці для сільських жителів шляхом розвитку підсобних промислів і виробничої кооперації з промисловими підприємствами. Практика засвідчує, що організація таких цехів і дільниць сприяє більш ефективному використанню річного фонду робочого часу, зниженню міграції населення, закріпленню на селі кадрів, особливо молоді.

Реалізація цих заходів повинна дати поштовх зворотному процесу - міграції населення в села як з міст області, так і з інших регіонів. Як свідчать дані, починаючи з 1991 року, в області, вперше за останні десятиріччя, намітився механічний приріст населення. Найбільше мігрантів прибуває з Росії та Казахстану. Причому ріст чисельності

за рахунок міграції спостерігається і по сільській місцевості, а при створенні відповідних умов цей процес значно посилиться.

Характерною ознакою демографічної ситуації області є падіння народжуваності та стрімке зростання смертності, про що свідчать наведені дані:

Показники народжуваності та смертності в регіоні.

Роки	На 1000 чоловік населення							
	Народжених				Померлих			
	Всього по Україні	Всього по області	в т. ч.		Всього по Україні	Всього по області	в т. ч.	
			місто	село			місто	село
1986	15,5	13,4	16,3	10,3	11,0	13,5	9,5	17,7
1987	14,8	12,6	15,2	9,8	11,4	14,3	9,7	19,3
1988	14,4	12,4	15,1	9,4	11,6	14,2	9,7	19,3
1989	13,3	11,7	14,0	9,0	11,6	13,8	9,5	18,9
1990	12,7	10,8	12,9	8,4	12,1	14,8	10,2	20,3
1991	12,1	10,1	11,6	8,2	12,9	15,8	11,0	21,9
1992	11,4	9,8	11,2	8,0	13,4	16,5	11,2	23,2
1993	10,8	9,4	10,5	7,9	14,2	17,8	12,0	25,3
1994	10,0	8,9	9,8	7,6	14,7	18,7	12,9	26,4
1995	9,6	8,2	8,8	8,4	15,4	18,9	13,6	26,0

Як бачимо, зниження народжуваності - процес не новий, він почався ще в 1987 році. Також не нова і динаміка росту смертності. Соціально-економічна криза тільки посилила обидва ці процеси.

Сьогодні депопуляція охопила всі райони області і прогресує далі. Якщо в 1986 році кількість народжень і смертей були приблизно на однаковому рівні, то в 1996 померло на 14,5 тис.чоловік або в 2,3 рази більше, ніж народилося. Особливо загрожуючих масштабів набула депопуляція в Бобровицькому, Козелецькому, Прилуцькому районах.

Причому, якщо раніше цей процес був характерний тільки для сільської місцевості, то в 1995 році він поширився і на міста. Тільки в 4 із 46 міських поселень відмічено незначний природний приріст.

Впродовж останніх 10 років показники народжуваності і смертності є найгіршими серед областей України. За цей період смертність населення зросла на 18,5 відсотків. Ріст загального показника стався в основному за рахунок сільської місцевості, де смертність у середньому в два рази вища, ніж в містах.

Основними причинами смертності населення області залишаються хвороби системи кровообігу, новоутворення, хвороби органів дихання, а також нещасні випадки, вбивства, самогубства та інші зовнішні дії.

Висока смертність населення в працездатному віці, вона коливається в межах 17-20 відсотків. Значна дитяча смертність. В 1995 році померло 172 дитини у віці до 1 року або 15,1 на 1000 народжених.

Негативно впливають на народжуваність зменшення числа шлюбів і збільшення кількості розлучень. Протягом тривалого часу частота реєстрації шлюбів та розлучень практично не змінювалась і зберігалась відповідно на рівні 8,6 - 9,0 чол. і 2,7 - 2,9 чол. на 1000 населення. Однак економічна нестабільність, падіння рівня життя населення негативно відбилися і на цих процесах. У 1996 році показник шлюбності упав до 5,7, а розлучень зріс до 3,4 на 1000 чол. населення.

Наведемо найбільш свіжі дані. Чисельність населення області на 1 вересня 1998 року становила 1308,3 тис. чоловік і за 8 місяців знизилась на 10,2 тис. чоловік. Основною причиною зменшення чисельності залишається природне скорочення населення (перевищення кількості померлих над кількістю народжених) - 9,0 тис. чол. Природний спад зафіксований у всіх районах області. Це викликано в першу чергу низьким рівнем народжуваності - на кожному тисячу жителів припадало 7,4 новонароджуваних, що на 5,1 відс. менше, ніж за відповідний період минулого року. До речі, тоді здавалось, що зменшуватись вже просто нікуди. Виявилось, у нас можливо все.

Зменшення людності держави та регіону без об'єктивних на те причин - велика біда. Об'єктивними факторами можуть бути війна, голод, пов'язаний із стихійними лихами, занадто велика щільність населення та інше. У нас все це відсутнє.

Згадується, подібна ситуація була у Франції в 60-х роках нашого сторіччя. До речі, одним із страшних об'єктивних факторів тогочасної Франції була війна в Алжирі та пов'язана з нею невпевненість населення у завтрашньому дні. Там таке положення було сприйняте як справжнє національне лихо. Міри матеріального та морального плану, прийняті на державному і регіональному рівні, дозволили виправити стан речей. Населення країни почало зростати, Франція залишилась великою європейською та світовою державою.

Подібного відчуття біди, коли все менше і менше населення регіону та держави, явно недостає керманічам всіх гілок влади на терені занедбаної та обділеної України.

Сьогодні кожен другий житель області знаходиться під диспансерним наглядом. Збільшується число днів тимчасової втрати працездатності у зв'язку із захворюваністю, що призводить до значних економічних збитків. З цієї причини в 1996 році кожен робітник був відсутній на роботі в середньому 7 днів.

Територіальна відокремленість особових та матеріально-речових елементів продуктивних сил області зумовлює таку форму їх поєднання як маятникова міграція, тобто систематичне переміщення населення від місця проживання до місця зайнятості.

Особливості транспортно-географічного положення Чернігівської області впливають на характер трудових зв'язків, обумовлюють вихід їх за межі регіону. Невелика відстань, а головне зручна транспортна доступність до столиці нашої держави Києва, промислового центру Сумської області Шостки обумовили формування і розвиток інтенсивних трудових зв'язків їх з поселеннями деяких районів Чернігівської області. Особливо великий вплив Києва. Зона його трудового тяготіння поширюється на території Бобровицького і Носівського районів. На Шосткінському виробничому об'єднанні "Свема" працюють жителі багатьох сіл Н.- Сіверського району.

Внутріобласна міграція найбільш розвинута в Чернігівській міжрайонній локальній системі. На основі проведеного обстеження встановлено, що на роботу в м. Чернігів тільки з Чернігівського району мігрує 27 відсотків зайнятого в суспільному господарстві населення. Основна маса мігрантів припадає на приміські населені пункти.

Маятникова трудова міграція має важливе народногосподарське значення, оскільки відкриває можливості покриття дефіциту в трудових ресурсах у промислових центрах, згладжує гостроту проблеми житла в містах, створює умови для раціонального використання потенціалу працівників, котрі з певних причин віддають перевагу проживанню в селі. Крім того, знаходячись ближче до землі, вони обробляють присадибні ділянки, тримають підсобне господарство, практично забезпечуючи себе продуктами харчування та вивозячи їх рештки на міські базари. Це сприяє насиченню міста продовольчими товарами. Разом з тим така міграція створює певні труднощі для сільської місцевості, працездатне населення якої кількісно зменшується, у зв'язку з чим виникає нестача робочої сили. Різниця між її потребою і наявністю в області становить понад 20 тис. чоловік, а в пікові періоди значно зростає. Крім того, трудові маятникові поїздки створюють додаткову напругу на транспорті, який сьогодні і так знаходиться в критичному стані.

Всі вказані вище негативні тенденції звужують можливості формування сприятливих демографічних перспектив області. Їх подолання вимагає мобілізації зусиль суспільства на здійснення комплексних спеціальних заходів, направлених на створення умов для відтворення населення.

Покращення демографічної ситуації стане можливим тільки після виходу з економічної кризи, поліпшення рівня життя населення держави. Це загальнонаціональне питання, на рішення якого повинні бути направлені зусилля владних структур. Пропозиції щодо реанімації економічних процесів, розвитку соціальної сфери в державі та регіоні надані автором практично в усіх розділах даної книги.

В цьому матеріалі показані деякі суттєві особливості демографічної ситуації в поліській Чернігівській області, найбільш неблагополучній щодо народонаселення території України. Вирішення проблем демографії регіону вимагає особливої уваги, більших організаційних, економічних і фінансових зусиль.

ЧОРНОБИЛЬ

Чорнобильська трагедія важким тягарем лягла на плечі і серця народів та держав, поламала безліч планів, задумів і мрій, відібрала у людей найдорожче - здоров'я, а часто і

саме життя. Тому говорити про ситуацію в державі і регіоні, не провівши дослідження цього питання, було б абсолютно неправильним. Хоча, до речі, основна маса досліджень робиться саме так: без врахування проблем Чорнобиля, тінізації економіки та інших незвичних в часи командно-адміністративної системи питань. В ті часи чекали команди, писати чи ні про якусь особливу проблему, а якщо писати, то під яким кутом висвітлювати, в яких кольорах тощо. Чекають і зараз. А час іде ...

Немов якийсь злий демон збудував у центрі колишнього Радянського Союзу цю гігантську страшну потвору, розмістивши її на чарівному Поліссі біля міст Київської Русі Києва та Чернігова на маршруті "з варяг у греки". Яблуко роздору було кинуте в місце, де сходилися межі розташування трьох слов'янських народів і наробило багато непоправного лиха для нинішнього та прийдешніх поколінь.

Незагойною раною болить Чорнобиль і на тілі новоствореної держави України.

Чернігівська область - один з регіонів, що найбільш постраждав від аварії. Це звідси літали вертольоти засипати ненажерливе пекло реактора піском, це з її території відправляли ліквідаторів, техніку і матеріали, це місцеві будівельні організації створювали Славутич.

Немає іншого обласного центру, який знаходився б так близько від Чорнобиля, як Чернігів. А що вже й говорити про невеликі населені пункти. Тому, образно кажучи, катастрофа розділила область на дві території: де "це є" і де "цього немає". Хоча поділ цей досить умовний. Так, наприклад, сильна повінь 1993 року значно розширила зону радіоактивного забруднення. Контури її взагалі не зовсім чіткі і розмиті.

Та все-таки забруднена територія є забруднена територія. Тут особливі умови життя та праці людей, соціально-економічного розвитку. Створюючи конценцію розвитку регіону, необхідно виділити дане питання, розробити його окремим напрямком. Адже мова йде не тільки про організацію дозиметричного контролю чи профілактику захворювань та лікування, хоча це, безперечно, дуже важливо. Як буде працювати промисловість та сільське господарство, що маємо діяти на забруднених землях чи в не менш забруднених лісах, що треба зробити в цілому для життя і процвітання богом та кров'ю наших предків освяченого славного сіверського краю ?

Багато подібних питань стояло перед автором, коли він працював над розробкою конценції розвитку регіону.

Відверто кажучи, я не насмілюся піти по шляху детального аналізу проблем забруднених радіонуклідами територій. Причина одна - питання це дуже своєрідне, не вивчене і водночас важливе. В ньому не можна схибити чи помилитись. Воно чекає ґрунтовних досліджень, рекомендацій та поетапного впровадження їх у життя.

В цьому розділі буде звернено увагу тільки на деякі проблеми і напрямки, які стосуються життя людей в даних населених пунктах.

До зон радіоактивного забруднення по цезію та стронцію віднесений 251 населений пункт, в тому числі районні центри Корюківка, Ріпки і Семенівка.

У зоні знаходиться 74,5 тис.га сільгоспугідь, 102,7 тис.га лісів. На радіоактивно забруднених територіях проживають 118,1 тисяч чоловік, в тому числі 25,7 тисяч дітей. У цілому в області розміщено 249,1 тисяч постраждалих громадян, серед них 140,6 тисяч дітей. Це 20 відсотків всіх жителів регіону.

Хоча, до речі, в тій чи іншій мірі постраждали всі. Адже якими показниками можна, наприклад, виразити горе рідних, що бачать муки близьких людей чи постійний жах населення території, яке знаходиться поряд з ядерним монстром ?

Тому дуже важливим є інформування жителів про ситуацію, своєчасні і правдиві матеріали в засобах масової інформації.

Затримка оперативної інформації, замовчування справжніх масштабів катастрофи і потенційної її загрози для здоров'я людей, які були очевидні відразу, завдали великої шкоди. Крім всього іншого, це породило у населення недовіру до верхніх ешелонів влади та контрольованих ними преси, радіомовлення і телебачення, ускладнило соціальну обстановку. Напруження відчувається і на сьогодні.

Інформація щодо ситуації повинна надаватись в наступних напрямках:

1. Регулярне повідомлення про рівні забруднення місцевостей, де люди живуть і працюють, продуктів харчування, які тут виробляються, вимоги щодо дотримання радіаційної безпеки в побуті та на виробництві.

2. Інформування про здоров'я, психологічний і моральний стан дорослих і дітей, що знаходяться на забруднених територіях, а також переселенців та ліквідаторів аварії.

3. Оперативне роз'яснення щодо різних чуток та версій, які час від часу потрясають всі верстви населення окремих сіл чи області в цілому, до речі, іноді не зовсім безпідставно, хоча і в дещо перебільшеному вигляді.

4. Ознайомлення населення з основними законами і постановами, спрямованими на соціальний захист громадян, та механізмом їх реалізації. Особливо це стосується пільг і компенсацій, що виділяються для постраждалих людей.

З метою вивчення попиту населення на інформацію та міри довіри до неї необхідно періодично проводити соціологічні дослідження з метою максимального врахування аналітичних матеріалів у подальшій роботі.

Додатково можливий випуск бюлетенів, пам'яток, обладнання стендів, проведення лекцій та інше. Мета тільки одна - правдива і своєчасна інформація для населення. Невідомість лякає і тривожить. Правда настроює на подолання перешкод. "Хто володіє інформацією, той володіє світом" - цей афоризм управлінців нового покоління необхідно розповсюдити і на Чорнобильську проблему.

В державі відносини, пов'язані із соціальним захистом людей по даному питанню, регулюються законом "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", що діє з 1 квітня 1991 року.

В області у свій час був створений комплексний документ - "Регіональна програма ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на 1994-1995 роки та період до 2000 року". Розроблена в грудні 1993 року, вона досить значна за обсягом і в тій чи іншій мірі охоплює найбільш важливі питання за винятком розвитку виробництва. Та таке завдання на той час перед нею і не ставилось. Програма опрацьована і на першому етапі відіграла свою позитивну роль, якщо так можна виразитись щодо подібного горя та біди. Звичайно, вона потребувала ефективних організаційно-економічних заходів щодо виконання, відпрацьованого механізму контролю, подальшої корекції, яка диктувалась би факторами об'єктивного характеру. Перші 2 роки програма виконувалась задовільно. На жаль, потім в силу різних причин робота по виконанню документа пішла меншими темпами, що і буде показано далі.

Відповідно програми на першому етапі було зроблено наступне:

1. Проведена загальна оцінка радіаційної ситуації на всій території області, що зазнала радіоактивного опромінення.

2. Визначені межі зон радіоактивного забруднення, що дало можливість відповідно до законів держави, пов'язаних з Чорнобильською катастрофою, забезпечити деякий соціальний захист більшості громадян, які постраждали внаслідок аварії.

3. Розроблений комплекс заходів, що дозволяють, при умові їх виконання, контролювати та впливати на зниження вмісту радіонуклідів у продуктах місцевого виробництва і додаткове радіологічне навантаження людини на забруднених територіях, закласти основи для створення державної системи радіоекологічного моніторингу та її метрологічного забезпечення.

Необхідне подальше уточнення радіаційного стану на забруднених територіях, в першу чергу у зоні гарантованого добровільного відселення, деталізація поширеності радіонуклідів в місцях постійного проживання і праці населення, визначення характеру розподілу і міграції радіонуклідів на територіях з урахуванням їх ландшафтних та геохімічних особливостей.

Над жителями області ще протягом тривалого часу буде нависати загроза їх здоров'ю у зв'язку з існуванням потужних джерел радіоактивного забруднення. Тому потрібне розширення і в подальшому мережі радіологічних лабораторій та постів для забезпечення контролю за рівнями забруднення продуктів харчування, оснащення їх сучасними приладами, що відповідають вимогам нормативних документів.

Небезпеку становлять і інші працюючі атомні електростанції. Тому постійно діюча мережа державного контролю по даному питанню потребує уваги та вдосконалення.

Як же вплинула аварія на здоров'я населення? В даному дослідженні використані матеріали кількарічної давності та ситуація, звичайно ж, не покращала, на ній додатково відбився і важкий матеріальний стан життя більшості населення регіону. Згідно отриманих даних, наприклад, в порівнянні з доаварійним періодом захворюваність злоякісними новоутвореннями у Козелецькому районі зросла на 76,3 відс., Семенівському - 176,5 відс., Чернігівському - 86,5 відс., цукровим діабетом у Семенівському районі - на 270 відс., Сосницькому - 190 відс., Козелецькому - 26,3 відс., Чернігівському - 61,9 відс., виразковою хворобою у Семенівському районі - на 180 відс., Сосницькому - 90 відс.,

Козелецькому - 59,7 відс., гіпертонічною хворобою в Сосницькому районі - на 480 відс., Корюківському - 420 відс., Семенівському - 230 відс. і так далі.

У відповідності з результатами диспансеризації серед постраждалих осіб, в тому числі і дітей, щорічно зменшується кількість здорових. За роки, що пройшли, здорових залишилось, тактично кажучи, зовсім небагато. У постраждалих зростає психо-емоційне напруження, слабшає імунна система, наростають патологічні зміни у вагітних жінок, формується "чорнобильський синдром" у дітей, проявляються генетичні дефекти та симптоми передчасного старіння у дітей і дорослих.

Зміни в стані здоров'я населення, що постраждало, визвані в першу чергу наступним:

- * радіаційно-екологічні порушення в харчуванні;
- * багаторічний страх перед невидимим ворогом - радіацією;
- * соціально-економічна і політична напруга;
- * погіршення рівня життя;
- * недостатнє здійснення мір, передбачених для збереження здоров'я (відселення, поліпшення умов життя та праці, щорічне оздоровлення тощо).

Проведені заходи тільки частково вирішують питання надання медичної допомоги населенню по причині недостатньої кількості спеціалізованих лікувально-діагностичних закладів, постійного дефіциту кадрів, незабезпеченості їх діагностичним і лікувальним обладнанням та ліками.

Внаслідок обмеженості коштів не знята проблема постійного спостереження за станом здоров'я всього постраждалого населення із забезпеченням:

- * санаторно-курортного лікування і оздоровлення;
- * зубопротезування;
- * контролю за рівнем радіонуклідів в продовольчих товарах;
- * поліпшення якості і асортименту продуктів харчування;
- * соціально-психологічної реабілітації та інше;

Потрібне здійснення комплексу заходів щодо поліпшення здоров'я осіб, які зазнали радіаційного впливу, створення для них умов по забезпеченню повноцінного фізичного, психологічного та соціального благополуччя, в тому числі:

- * удосконалення системи підготовки кадрів, що надають медичну допомогу постраждалим особам;
- * впровадження наукових і технічних розробок сучасних методів лікування, виробництво лікувальних засобів;
- * виробництво продуктів харчування з пектином та без радіонуклідів;
- * створення нових і переобладнання діючих лікувально-профілактичних та оздоровчих закладів;
- * придбання спеціального медичного обладнання і ряд інших.

Особливо важливим фактором збереження життя та здоров'я населення є його раціональне харчування. Цим вирішуються три проблеми:

1. Внаслідок калорійного та вітамінного харчування організм людини стає більш стійким до різних видів захворювань, пов'язаних з радіонуклідами.

2. Деякі продукти можуть сприяти виведенню радіонуклідів з організму.

3. Шляхом споживання неякісної їжі в організм вносяться додаткові дози радіаційних речовин.

Яка ж ситуація на сьогодні в місцях проживання населення, що потерпіло від вибуху на Чорнобильській АЕС?

Внаслідок використання в їжу продуктів місцевого виробництва, перш за все молока та м'яса, радіонукліди в більшій чи меншій кількості надходять в організм людей.

З іншої сторони, в раціонах має місце дефіцит білка тваринного походження, амінокислот, вітамінів, ряду мікроелементів. Особливо розбалансовані хімічний склад і енергоцінність харчування дітей.

Керівництво та планові організації, використовуючи попередній стиль планування, дають інформацію, на скільки відсотків забезпечені основні позиції по продуктах і навіть різко критикують окремі райони за їх невибірку.

Так, в підсумкових матеріалах області за 1997 рік мали місце наступні цифри: вибірка фондів становить від 20 до 50 відс., в тому числі м'ясопродукти - 621 т. (48 відс.), молоко і молокопродукти - 2570 т. (25 відс.), масло тваринне - 84,7 т. (26 відс.). Малось на увазі, що окремі території недопрацьовують, не проявляють активності в забезпеченні постраждалого

населення такими необхідними продуктами. А справа в іншому - відсутності купівельної спроможності підприємств торгівлі, а головне - самого населення.

Справа у відсутності коштів для повноцінного життя і харчування, коли продукція є в магазинах (цього ще недавно було достатньо, грошей на її придбання в мінімально необхідних кількостях вистачало), та її немає і при такому функціонуванні народногосподарського комплексу вона не з'явиться на столах постраждалих людей. Вихід в тому, щоб економіка запрацювала. А на цей період держава повинна взяти на себе тягар безкоштовного забезпечення населення продуктами харчування. Іншого шляху немає. Допомогти в біді, розділивши нашу ношу і не ставлячи при цьому ніяких додаткових умов, повинні і міжнародні фінансові інститути типу Європейського банку реконструкції і розвитку тощо, а також громадські організації світу. Вони з таким екстазом та старанням захищають кожну ображену чи скривджену людину в якомусь куточку земної кулі. А тут йде мова про сотні тисяч, у цілому в Україні мільйони людей.

Поки що, на жаль, люди змушені їсти продукцію місцевого виробництва та йти в ліс по буквально начинені радіонуклідами гриби. Спонукає їх до цього не незнання ситуації чи ігнорування невидимого оку ворога, як прийнято говорити в деяких колах, а елементарне бажання поїсти. Голод, як відомо, не тітка. До тих пір, поки ми не вирішимо питання забезпечення мінімального життєвого рівня населення, говорити про всі інші "високі матерії" просто некоректно.

У зв'язку з цим напрошується ще одне питання. Область, яка постраждала від катастрофи, отримує від держави на Чорнобильську програму десь біля 30 відс. того, що їй необхідно. В той же час її підприємства та населення у формі чорнобильського податку віддають біля 35 відсотків потрібного відповідно нормативних документів. Виходить, що держава не тільки не допомагає регіону, а ще дещо і забирає як "оброк". Куди ж воно використовується і під які цілі? Чи розумно і чи гуманно це з боку держави? Подібних питань дуже багато.

Враховуючи, що забруднені території носять здебільшого сільськогосподарський характер, необхідне відпрацювання проблем безпечного ведення на них агропромислового виробництва і одержання чистої від радіонуклідів продукції, споживання якої без обмежень не приведе до перевищення середньорічної дози опромінення людей до аварії. Для вирішення цього питання можливе здійснення комплексу організаційних, агрохімічних, меліоративних та зооветеринарних заходів, частина з яких має не разовий, а циклічний характер, з наступним контролем за забрудненням землі і продукції.

Відповідно програми планувалась робота по щорічному вапнуванню 8-8,5 тис.га землі, внесенню підвищених норм мінеральних добрив на 36 тис.га та органічних добрив, в тому числі торфокомпостів. До речі, останні знаходяться недалеко від місць забруднення, що полегшує і здешевлює процес їх доставки на поля. Разом з тим вони в 3-4 рази зменшують надходження радіонуклідів у продукцію, підвищують врожайність культур на 50-80 відс., покращують структуру ґрунту. Та колективні сільськогосподарські підприємства тут слабкі і вражені економічною кризою, села малолюдні, фермерський рух не набрав сили. Державна допомога теж значно нижча від необхідної і зменшується з кожним роком ледь не вдвічі. Тому, наприклад, у 1996 році внесено підвищені дози мінеральних добрив на 2,1 тис.га землі (6 відс. від плану) і так далі.

Не вирішивши питань елементарних умов життя людей, важко говорити про освіту та культуру в забруднених радіонуклідами районах. Важко, але необхідно. Чорнобиль відбився на всьому. Погіршується не тільки загальний стан здоров'я, але і показники пам'яті та уваги, окремі характеристики мислення. Особливо це стосується дітей і негативно позначається на їх розвитку та успішності в школі, веде до складного психологічного стану в сім'ях.

Тому необхідна робота на рівні держави і регіону по реабілітації психологічних функцій дитини. Проблему забезпечення вчительськими кадрами потрібно вирішити першочергово, виділяючи вчителям на контрактній основі житло та даючи пристойну заробітну плату. До речі, це стосується і лікарів. На перспективу на контрактній основі доцільне навчання у ВУЗах області молоді з вражених катастрофою територій по всіх профільних спеціальностях, включаючи і фахівців сільського господарства, які виявлять бажання повернутись до рідних місць. Проблема значно полегшилась би при створенні у Чернігові Поліського університету, про що вже говорилось в іншому розділі.

Зберегти духовність, культурне життя регіону також необхідно. Адже порушено сформований стереотип самого існування - змінились соціальні умови проживання, завдано збитків існуючим закладам культури, іншими стали вимоги по задоволенню населенням своїх духовних запитів, сам психологічний стан людей. Разом з тим розвиток культурного життя не лише відображає зміни в соціальних процесах, але і впливає на хід останніх.

У радіоактивно забрудненій зоні в 71 населеному пункті взагалі відсутні культурноосвітні установи. То, як говориться, немає і теми для диспутів та розмов. Просто треба створити ці установи, налагодити їх роботу. А от за рахунок чого?

Тут ми впритул наблизились до проблеми, яка в тій чи іншій мірі вже була висвітлена на сторінках розділу - фінансового забезпечення забруднених радіонуклідами територій.

Витрати з роками повинні бути приблизно на одному рівні. З однієї сторони, зменшуються витрати на учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у зв'язку із зменшенням їх кількості в часі, а також на осіб, що переселяються із територій радіоактивного забруднення. З іншої - зростають витрати на виплату пенсій особам, які постраждали внаслідок катастрофи, надання компенсацій сім'ям, що втратили годувальника, особам, які віднесені до 1 категорії, і так далі. Можливі також зміни у структурі витрат при уточненні переліку населених пунктів у відповідності з концепцією проживання населення на території України, що має підвищений рівень радіоактивного забруднення, та відповідних змінах законодавчої бази.

У зв'язку з цим необхідно зробити два застереження, які пов'язані з погіршенням економічного стану держави:

1. Проводяться спроби зменшити пільги учасників Чорнобильської катастрофи. При цьому наводяться гігантські цифри, яких втрат зазнає країна, приклади ошукування держави фіктивними чорнобильцями і так далі. З допомогою таких аргументів відповідним чином формується суспільна думка.

2. Більш тихо, без шуму та галасу намагаються підняти норми вмісту радіонуклідів в продуктах харчування, ускладнити процес і нормативи віднесення територій та населених пунктів до зон радіоактивного забруднення, зменшити кількість таких пунктів.

Ці наміри шкідливі для людей, регіону, України в цілому. На горі та здоров'ї народу економити і аморально, і недоцільно.

Необхідно прийняти всі заходи, щоб зберегти в його теперішньому вигляді закон України "Про статус і соціальний захист громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи", проект змін до якого Кабінет міністрів у 1998 році подав на розгляд парламенту. Якщо зміни приймуть, то більшість передбачених законом пільг буде ліквідовано.

Крім того, коштів для виконання Чорнобильської програми передбачається все менше. Указом Президента від 18 червня 1998 року "Про встановлення ставок збору в фонд для здійснення заходів по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціальному захисту населення" розмір відшкодувань в Чорнобильський фонд зменшився з 10 до 5 процентів, а іншим указом - "Про деякі зміни в оподаткуванні" від 7 серпня 1998 року - передбачено, починаючи з 1 січня 1999 року, взагалі відмінити збір.

Ліквідація чорнобильського фонду навіть при умові фінансування даного напрямку окремою статтею в державному бюджеті, найбільш вірогідно, буде мати своїм наслідком різке скорочення Чорнобильської програми, ослаблення міри соціального захисту ліквідаторів та потерпілих від катастрофи.

Тому справедливо і доцільно зберегти існуючий порядок фінансування заходів по ліквідації аварії та повернути ставку збору в Чорнобильський фонд 10 відсотків, як це передбачено в законі України "Про статус і соціальний захист громадян, потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи".

Яке ж фінансове забезпечення Чорнобильської програми в останні роки?

Заплановані на 1996 рік обсяги бюджетного фінансування покривали потреби програми (також далеко не повні, та і не переглянуті за три останні роки) лише на 48 відс.

По статті "оздоровлення" виділені кошти дозволили відправити на відпочинок тільки 60 відс. дітей, більшість з яких - в установи своєї області. Через неритмічність надходження коштів діти направляються на санаторно-курортне лікування і оздоровлення дуже часто в борг. Така ситуація призводить до розриву підписання угод, зриву графіків

заїзду дітей, викликає нарікання з боку керівництва лікувальних та оздоровчих закладів. Ситуація в цьому питанні в 1997 році була ще більш тяжка.

Обмеженість фінансування стала причиною незадовільного забезпечення житлом переселенців із зон радіоактивного забруднення та потерпілих I категорії. В 1996 році по цьому напрямку області було виділено менше 10 відс. потреби.

Станом на 1.01.1998 р. в черзі на отримання житла налічується 735 сімей переселенців та 292 сім'ї громадян, віднесених до I категорії постраждалих.

На забезпечення житлом цих сімей МНС України планувало виділити 3173.0 тис. грн. За рік надійшло 820 тис. грн., тобто четверта частина від обіцяного. Прореклароване державою не виконано на рівні її складових частин, в тому числі і Чернігівського регіону.

В 1997 році до Чорнобильської будівельної програми входило 67 об'єктів. Для їх спорудження в державному бюджеті були виділені кошти загальною сумою 24,6 млн. грн., в тому числі 6,8 млн. грн. на погашення кредиторської заборгованості за 1996 рік. Освоєно 8,8 млн. грн. - 50,4 відс. від річного завдання.

Менше половини освоєні кошти по таких підприємствах як "Чернігівліс" (40 відс.), Олишівське УМГ (38 відс.), ТВО "Автотранспорт", (35 відс.), АТ "Чернігівмолпром" (34,3 відс.) та "ВО по випуску продтоварів" (32,4 відс.).

Такий стан з освоєнням знову - таки пояснюється незадовільним фінансуванням. Кредиторська заборгованість за виконані в 1996 році роботи була погашена у червні, а фінансування програми 1997 року розпочалося тільки з другого півріччя. На кінець року будівельна програма профінансована на 54 відс., а кредиторська заборгованість за виконані роботи склала 4 млн. грн.

Не реалізується питання капітального ремонту та укріплення матеріально-технічної бази їдалень і харчоблоків, розташованих в зоні радіоактивного забруднення. Більше половини з них розміщені в пристосованих приміщеннях, 22 відс. не мають водопостачання. Не всі їдальні забезпечені в достатній кількості технологічним та холодильним обладнанням і устаткуванням.

Через обмеженість фінансування дуже повільно вирішується проблема зміцнення матеріальної бази місцевих оздоровчих закладів. Таких питань можна назвати дуже багато.

Особливо турбує постійне, з року в рік наростаюче, зменшення фінансування ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Станом на початок 1998 року заборгованість по фінансуванню основних статей заходів склала:

пільги і компенсації - 18,7 млн. грн.;

будівництво - 4,0 млн. грн.;

оздоровлення - 5,5 млн. грн.;

До того ж і планувались заходи в явно недостатніх обсягах.

Фінансування заходів повністю залежить від коштів, що направляються до Чорнобильського фонду. За 1997 рік від платників податку області до Фонду надійшло 35,8 млн. грн., що складає 73,4 відс. від розрахункових річних обсягів. З метою зменшення недоїмки була організована робота по проведенню взаємозаліків. Завдяки цьому на 60 тис. грн. зменшено заборгованість по фінансуванню капвкладень, на 311,0 тис. грн. - по пільгах і компенсаціях. Коефіцієнт корисної дії заходу виявився дуже далеким від оптимального, як і всі інші спроби підмінити ефективні фінансові важелі здорової економіки натуральним обміном на рівні первіснообщинного ладу.

Основні висновки, що напрашуються з даного матеріалу, наступні:

1. Необхідне гарантоване забезпечення повного фінансування подолання наслідків Чорнобильської катастрофи відповідно встановлених норм, збереження пільг, передбачених законом України "Про статус і соціальний захист громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи".

2. Держава повинна взяти на себе на період економічної кризи безкоштовне харчування населення, що проживає в зоні забруднення радіонуклідами та має рівень доходів, нижчий від вартості основних продуктів споживчого кошика.

3. Території, які постраждали від катастрофи, повинні бути звільнені від Чорнобильського податку.

4. Пільги, встановлені для фізичних осіб, та максимально допустимі норми радіоактивних відходів в продуктах харчування мають носити стабільний характер, не змінюватись у відповідності з кон'юнктурою та можливостями фінансування.

5. Необхідне подальше вдосконалення і розширення мережі радіологічного контролю в державі та регіоні.

6. Потрібна розробка і затвердження на рівні держави окремої концепції розвитку територій, постраждалих від Чорнобильської катастрофи.

7. Доцільно один раз на рік розглядати на сесіях обласної ради та відповідних районних рад питання виконання “Регіональної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на ... період до 2000 року”.

8. Сама програма потребує корекції в напрямках:

- * контролю та збереження здоров'я населення;
- * оздоровлення дітей і постраждалих;
- * забезпечення екологічно та радіологічно чистими продуктами харчування;
- * організації виробництва;
- * будівництва;
- * соціальної сфери.

Ніякі економічні труднощі і негаразди не можуть бути виправданням нашої бездіяльності по відношенню до тих, кого на все життя обпалив бій Чорнобиля.

ПРІОРИТЕТНІ ГАЛУЗІ

Визначаючись з доцільністю даного розділу книги та стратегічними міркуваннями і методологією щодо надання пріоритетів, автор виходив із слідуючих основних факторів:

1. Що б ми там не говорили про індустріальний характер області, переважну більшість міського населення, в тому числі такого, що може бути задіяним у народногосподарському комплексі, головним завжди був, є і в найближчій та подальшій перспективі розвитку буде аграрний сектор.

2. Аграрній спрямованості регіону сприяють його територіальні (велика територія) і кліматичні особливості, а також наявність давньої спеціалізації та вирішальних напрямків сільськогосподарського виробництва (тваринництва, льонарства, вирощування картоплі тощо).

3. Розвиток одного тільки сільськогосподарського виробництва відводить області роль сировинного придатку на товарних ринках України і держав СНД. Необхідні ефективне використання, а також організаційні зміни і оновлення діючих підприємств харчової та переробної промисловості.

4. Аграрний сектор - далеко не єдиний, який потребує посиленого розвитку. Достатньо назвати такі напрямки виробництва, як промислове машинобудування, продукція засобів зв'язку, хімічна промисловість. Про це в інших матеріалах, враховуючи абсолютно відмінну специфіку даних галузей.

5. Сільськогосподарський комплекс і похідні від нього харчова та переробна промисловість в умовах сьогодення ефективною своєю незначною задіяністю в частині кооперованих та інших господарських зв'язків, пристосованістю до виробництва продукції в своєму секторі з початкових операцій, “з нуля”. Конкурувати по цих складових з ними може хіба що нафто- і газовидобувна та лісова і лісопереробна промисловість.

6. У своїй роботі сільськогосподарське виробництво набагато більше, ніж інші галузі, залежить від ступеня забезпечення нафтопродуктами. Тому організацію системи щодо забезпечення пально-мастильними матеріалами по реальних цінах також слід віднести до пріоритетних напрямків регіону.

7. В даний час, коли економічний стан держави у положенні глибокої депресії, в агропромисловому комплексі ми також маємо різке скорочення обсягів виробництва та все зростаючу ступінь збитковості його основних складових - рослинництва і тваринництва. Але, говорячи про пріоритети, автор має на увазі найбільш реальний шлях та стислі терміни виходу з кризи, нарощування рентабельного виробництва, відновлення комплексу, допомогу іншим складовим народногосподарського механізму регіону.

Повторимось, що б ми не говорили про індустріалізацію області, її потужний промисловий потенціал, а доля території в руках села. Це оті працюючі у важких умовах люди, наполовину пенсіонери, які живуть без елементарних санітарних, культурно-освітніх та медичних зручностей, працюють на недосконалій техніці, місяцями не отримують платні і ... найактивнішим чином впливають на ситуацію в державі. Вони не страйкують, не мітингують і хочуть тільки одного - щоб їм дали можливість нормально працювати та створили хоча б відносно людські умови для життя.

До речі, необхідно розвіяти деякі міфи про високий ступінь розвитку сільського господарства на Чернігівщині та про те, що область найбільше збирає, всіх годує і так далі. Дійсно, великі площі сільськогосподарських угідь (а по них регіон займає друге місце в Україні після Одеської області) дозволяють отримувати відносно значні обсяги сільськогосподарської продукції. Так, в регіоні у процентному відношенні до загальнодержавного вироблялось десь біля: зерна - 3.9 відс.; буряків - 2.8 відс.; картоплі - 9.7 відс.; льону-довгунця - 28.1 відс.; м'яса - 4.7 відс.

Але разом з тим ефективність господарювання, віддача з одного гектара вкрай низькі у більшості випадків навіть в порівнянні з іншими поліськими областями України, які знаходяться у практично однакових кліматичних умовах, та й по родючості землі не дуже відрізняються від Чернігівщини. Тому треба на рівні регіону відмовитись від місцевого снобізму типу "Ми годуємо всіх, ми кращі за всіх" і різко підвищувати ефективність господарювання. Але не про це зараз мова.

В останні роки стан сільськогосподарського виробництва, як і в цілому в державі, значно погіршився. Основні причини занепаду агропромислового комплексу в області носять як загальнодержавний, так і місцевий, регіональний характер. Назвемо ці фактори:

- дефіцит на нафтопродукти і різке подорожчання їх вартості;
- відсутність паритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію;
- подальше викривлення цінової політики не на користь села;
- держава своєчасно не розраховується з сільськогосподарським виробником за вирощену (вироблену) і здану продукцію;
- відсутність необхідної кількості працюючих на селі;
- неправильна митна і ліцензійна політика на державному рівні;
- відсутність кредитів;
- інфляція при сезонному виробництві;
- структура посівів поліських районів, де найбільш поширеними культурами раніше були такі "непрестижні" тепер картопля і льон-довгунець;
- нереалізована потреба у внесенні органічних і мінеральних добрив у низькородючі поліські ґрунти;
- наслідки Чорнобильської катастрофи;
- невміння керівників і всіх працюючих господарювати в нових умовах.

Перелік причин можна доповнювати. Наслідки теж не забарились, ефективність сільськогосподарського виробництва різко знизилась.

Так, рентабельність продукції села в 1992 році була 140 відс., у 1993 - вже тільки 40 відс., а на кінець 1998 року ми маємо слідуєчу картину - із 620 колективних сільськогосподарських підприємств лише чотири домоглися невеликих прибутків. У решті ж на 100 гривень витрат продукції вироблено (а де ще та реалізація, та й інфляція "піддавлює") тільки на 70 гривень. Ситуація різко змінилась в порівнянні з тим положенням, яке було ще 4-5 років тому. Якщо раніше на сільськогосподарських виробників тиснули дефіцит пального, техніки та запасних частин до неї, низькі ціни на продукцію, яка забиралась по держзамовленню (не просто тиснули, а й підірвали їх міць в організаційному і економічному відношенні), то на сьогодні вони фактично повністю збанкрутували як суб'єкти господарської діяльності. Бюджетна картотека паралізувала їх рахунки в банках і можливість вести фінансові операції, борги сягнули астрономічних сум, бартер став єдиним фактором існування.

Між тим сільськогосподарська продукція в Україні найбільш конкурентоздатна і має великі експортні та бартерні можливості.

І от держава "добиває" головного експортспроможного виробника. Ми повинні різко змінити політику по відношенню до села, не кидати його в цих умовах у стихію дикого і хаотичного ринку. Необхідно терміново відновити дотування села, звичайно, дозоване і продумане, а також надання йому пільгових кредитів і першочергове забезпечення головними ресурсами, особливо паливом.

Так робиться в більшості країн світу. Можна навести багато прикладів. Візьмемо лише цитату з документу, що був розроблений аналітиками ФРН "Міжнародна панорама. Світ на рубежі XXI сторіччя". В ньому говориться: "Проблеми сільського господарства є наслідком політики, яку проводять всі промислово розвинені держави Заходу з 50-х років. Уряди цих країн використали один і той же спосіб: вони виключили аграрний сектор із ринкової економіки... Йому не доводилось утверджувати себе в конкуренції на вільному ринку - вибір посівної культури залежав лише від державних закупівельних цін".

Так ці питання цивілізованим способом вирішуються для взаємної вигоди селянина та держави. Нічого іншого не треба і вигадувати.

Доцільно звернути особливу увагу на харчову промисловість, як кінцеву ланку у системі агропромислового комплексу. В структурі промислового виробництва області на харчову галузь на початку 90-х років (далі пішли некеровані процеси, що піддаються економічному аналізу іншого спрямування), припадало 29.2 відс. загальних обсягів продукції. Вона була представлена 849 підприємствами і виробництвами, в тому числі 113 м'ясними, 47 плодоовочевими, 5 цукровими, 32 масложировими і 14 маслосироробними та молочними. Профільними галузями харчової промисловості можна було назвати м'ясу, молочну, плодоовочеву, мукомольно-круп'яну та спиртово-горілчану (остання не дуже афішувалась). Її підприємства виробляли 3.0 відс. загальних обсягів харчової продукції України, сконцентрували в собі 3.1 відс. чисельності зайнятих у виробництві і зосередили 2.7 відс. вартості основних промислово-виробничих фондів. Вироблялось 1.9 відс. загальних обсягів цукру-піску, 3.0 відс. м'яса, 3.5 відс. масла тваринного, 2.8 відс. сиру жирного, 1.1 відс. консервів плодоовочевих та інше.

За останній час збільшилась питома вага у вартості продукції м'ясної і молочної галузей при пониженні частки цукрової, масложирової та стабілізації рівня плодоовочевої (до початку 90-х років) і мукомольно-круп'яної промисловості. Ці зміни у галузевій структурі області були пов'язані з посиленням її спеціалізації, змінами в обсягах заготівлі сільськогосподарської сировини, а також попитом на товари різного спрямування.

Після 1990 року порівняно з даним періодом за найближчі 10-15 років планувалось збільшити загальні обсяги товарної продукції харчової промисловості на 21 відс. При цьому обсяги чистої продукції в грошовому еквіваленті повинні були піднятися на 51 відс., продуктивність праці по товарній продукції - на 52 відс., а по чистій - у 2 рази. При визначенні тенденцій враховувався пріоритетний характер розвитку галузі як важливої складової всього агропромислового комплексу регіону. Найбільш значними проблемами на початку 90-х років були поглиблення переробки м'яса, зерна, а також зменшення вивозу цукрових буряків за межі області з метою зміни існуючого положення, коли регіону відводиться роль постачальника на промислове виробництво і споживчий ринок держави.

На сьогодні стан харчової промисловості та її сировинної бази різко погіршились. В подальшому на сторінках цього розділу буде окремо розглянуто ситуацію по головних сільськогосподарських галузях (тваринництво та найбільш важливі напрямки рослинництва - зернові культури, картопля, льон, цукрові буряки), починаючи з вирощування і закінчуючи переробними підприємствами та ринками збуту, а також надані пропозиції щодо їх розвитку.

Ми вже назвали причини спаду виробництва сільськогосподарської продукції. Доцільно охарактеризувати і проблеми, вирішення яких потребує харчова промисловість:

- * інтеграція між сільськогосподарськими переробними, агросервісними, торговельно-збутовими, заготівельними та іншими організаціями, формування асоціацій, корпорацій, об'єднань на базі переробних підприємств;

- * подальший розвиток харчових підприємств в основному за рахунок реконструкції і технічного переобладнання, удосконалення технологічних процесів, впровадження ресурсозберігаючих технологій, підвищення конкурентоздатності продукції, особливо тих галузей, які визначають виробничу спеціалізацію області, формують її ресурсні можливості в міжрегіональному обміні та на ринку розподілу праці і товарів;

- * реформування відносин власності харчових і переробних підприємств та організацій по зберіганню продукції на засадах приватної власності шляхом перетворення їх у колективні та акціонерні підприємства за участю виробників і постачальників сільськогосподарської сировини;

- * реорганізація механізму управління харчовою та переробною галузями через вдосконалення територіальних структур з метою підвищення обсягів виробництва конкурентоздатної продукції;

- * розробка системи взаєморозрахунків з державою при поставці харчових продуктів згідно замовлень з урахуванням інтересів області;

- * створення і втілення в життя обласної програми сприяння мережі підприємств середньої та малої потужності безпосередньо в місцях виробництва сировини та споживання продуктів харчування на основі об'єднання фінансових можливостей кількох суб'єктів господарської діяльності і багатоукладності економічних відносин, особливо в сільській місцевості;

- * формування обмінного продовольчого балансу та визначення і забезпечення стабільного експорту конкурентоспроможної продукції;

* відновлення на стратегічних напрямках державного замовлення та державного контракту, а також законодавче і практичне забезпечення регіонального замовлення.

* У роботі підприємств харчової промисловості необхідно вважати за першочергові наступні завдання:

* 1. Збільшення виробництва продуктів харчування з одиниці сировини за рахунок поглиблення ступеня її переробки.

* 2. Нарощування обсягів конкурентоздатної продукції.

* 3. Використання місцевої сировини у якомога більших кількостях.

* Від загальної комплексної характеристики сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості доцільно перейти до вивчення конкретних напрямків агропромислового комплексу - вирощування сільськогосподарської продукції та її промислової переробки, включаючи і процеси реалізації.

* **Тваринництво.** Продуктивне тваринництво є однією з головних галузей сільського господарства Чернігівщини. Основні напрямки - скотарство (вирощування великої рогатої худоби), свинарство, вівчарство та птахівництво. Вони мають досить високу ступінь розвитку як у суспільному, так і в індивідуальному секторі. У структурі галузі переважає велика рогата худоба (близько 80 відс. всіх обсягів). Решта припадає на свинарство (17 відс.), вівчарство (менше 2 відс.) та птахівництво (менше 1 відс.).

* В результаті значної роботи, проведеної в області за останні десятиріччя, суспільний сектор тваринництва характеризувався високим рівнем індустріалізації, який зростав за рахунок подальшої механізації та електрифікації виробничих складових, заміни окремих технологічних процесів, в яких використовувалась ручна праця, індустріальними, створення тваринницьких комплексів та спеціалізованих господарств. Велику увагу було приділено кормовій базі, як основі успішного розвитку багатогалузевого тваринництва.

Головним джерелом надходження кормів в умовах інтенсивного сільського господарства Чернігівщини є польове кормовиробництво. В структурі посівів основними культурами визначені кукурудза на силос і зелений корм, коренеплоди, багаторічні та однорічні трави тощо. Особливу вагу мають концентровані польові корми - зерно пшениці, жита, ячменю, зернобобових культур, а також кукурудзи як корму, що дає найвагоміші результати. Іншим важливим напрямком отримання кормів, який в останній час дещо несправедливо знецінений, вважаються природні кормові угіддя (сіножаті, пасовища). По своїх кліматичних умовах та значних площах сільськогосподарських територій регіон має реальні можливості для нарощування кормової бази (основних її складових), подальшого розвитку тваринництва, особливо тих видів, які не потребують ручної праці у значних обсягах - м'ясного скотарства, вівчарства тощо.

Додаткові корми, що мають порівняно незначну кількість у вазі та інших характеристиках, але абсолютно необхідні для ведення ефективного виробництва, представлені кормами тваринного походження (незбиране молоко, відходи молочної промисловості, м'ясокісткове і рибне борошно), мінеральними домішками (сіль, крейда тощо), макро- і мікроелементами, хімічними препаратами (біостимулятори), ліками (вакцина, антибіотики) та відходами промислової переробки продукції рослинництва (жом, меляса, барда та інше).

В перспективі на найближчі 10-15 років планувалось укріпити кормову базу тваринництва через розширення виробництва концентрованих кормів. Цьому в значній мірі мало сприяти зростання площ посівів під ячмінь, а також нарощування потужностей комбикормових виробництв. Передбачалось збільшення кількості зерна, яке повинно виділятися на фуражні цілі. Здійснення програми по інтенсифікації кормовиробництва мало забезпечити кормами потреби тваринництва і, як наслідок, гарантувало зростання виробництва м'яса всіх видів, молока, яєць та іншої продукції. Коротко охарактеризуємо головні напрямки тваринництва.

Скотарство є провідною галуззю тваринництва в усіх районах області. Воно вважається і головним споживачем вироблених кормів - отримує більш ніж 70 відс. їх загальної кількості. В основному в області розводять велику рогату худобу сментальської, лебединської, бурої, латвійської, чорно-рябої, червоно-рябої та інших порід. В останні роки має місце завезення ембріонів високопродуктивних голштинської, абердино-ангуської порід тощо, яке не набуло широкого розповсюдження із-за факторів організаційного та фінансового характеру.

Головними товарними продуктами скотарства є яловичина, телятина, молоко і шкури. М'ясо та молоко формують виробничі напрямки скотарства, які обумовлені, поряд з породними особливостями худоби, структурою згодованих кормів. Виробництво м'яса ВРХ в цілому більш рентабельне і ефективне, ніж молока. Молоко практично завжди знаходилось на межі збитковості. М'ясна спеціалізація особливо вигідна в господарствах, які розміщені на території

сировинних зон цукрових, спиртових і плодоовочевих заводів чи безпосередньо біля останніх, і мають змогу більше згодувати жому, барди, мезги та інших відходів промислової переробки рослинницької сировини. Тому було прийнято і практично реалізовувалось рішення з метою нарощування поголів'я м'ясної худоби створити спеціалізовані господарства по відгодівлі молодняка. Як приклад тваринництва такого напрямку можна назвати Чемерський, Парафіївський, Тупичівський відгодівельні комплекси та інші. Молочний сектор скотарства необхідно розвивати біля великих міст області і підприємств харчової промисловості відповідного профілю.

Свинарство, завдяки високій скоростиглості, являє собою важливе джерело виробництва високоякісного (додамо ще одно слово - районованого, тобто дуже смачного для нашого населення) м'яса, а також жиру (сала) та шкур. В раціоні свиней переважають концентровані корми (більше 50 відс.), решта припадає на соковиті, зелені, грубі і тваринного походження. Така годівля обумовлює переважно напівсальну та сальну спеціалізацію галузі і потребує деяких змін. В області розводять свиней переважно великої білої породи, яка характеризується універсальністю використання, а також миргородську та інші. Свинарство і надалі повинно залишатись спеціалізованою галуззю тваринництва області. На перспективу обсяги свинини передбачалось довести до 30 відс. у структурі виробництва м'яса регіону.

Вівчарство є допоміжною сферою тваринництва. В структурі умовного поголів'я воно займає менше 2 відсотків. Галузь має вовняно-м'ясний напрямок, де вовна в обсягах реалізації займає понад 95 відс. Вівчарство в цілому рентабельне, невибагливе щодо кормів та умов утримання, має незначні працезатрати. Крім того, вовна потрібна провідним підприємствам області-акціонерному товариству "Чексіл" та фабриці первинної обробки вовни. Тому галузь має всі перспективи розвитку.

Птахівництво регіону відіграє велику роль у балансі харчових продуктів населення. Воно належить до ефективних напрямків тваринництва. На перспективу частку продукції птахівництва в загальній структурі тваринництва передбачалось збільшити у 3 рази.

У попередньому матеріалі показані кормова база та напрямки розвитку тваринництва, його перспективи відповідно програм довгострокової дії. Розглянемо основні показники тваринницької галузі регіону за останні 10-15 років.

Основні показники тваринницької галузі.

№ п/п	Роки		Одиниця виміру	1985	1990	1995	1996
	Показники						
1	2	3	4	5	6	7	
1.	М'ясо (включаючи субпродукти 1-ї категорії)	т	90101	100183	43205	34832	
Господарства всіх категорій							
2.	Поголів'я худоби	тис. гол.					
2.1.	велика рогата худоба	-/-	1567.4	1434.2	1037.5	918.9	
2.2.	в тому числі корови	-/-	497.9	455.5	405.4	375.3	
2.3.	свині	-/-	890.6	760.8	523.8	451.4	
2.4.	вівці та кози	-/-	239.5	199.0	91.0	67.5	
3.	Реалізація м'яса всіх видів (у забійній вазі)	тис.т	167.2	189.3	108.5	94.3	
4.	Валовий надій молока	-/-	1051.1	1254.9	869.4	761.9	
5.	Виробництво яєць	млн. шт.	478.4	482.9	312.7	314.5	
6.	Вовна	т	631	570	153	84	
Колективні, державні сільськогосподарські підприємства							
7.	Поголів'я худоби	тис. гол.					
7.1.	велика рогата худоба	-/-	1381.0	1290.5	882.5	768.3	
7.2.	в тому числі корови	-/-	349.2	331.5	264.3	236.8	
7.3.	свині	-/-	634.4	534.0	260.8	205.3	
7.4.	вівці та кози	-/-	220.8	169.8	41.3	24.1	
8.	Реалізація м'яса всіх видів (у забійній вазі)	тис.т	118.2	140.1	67.6	52.7	

8.1.	в тому числі свинина	-//-	29.6	28.3	7.5	6.6
9.	Валовий надій молока	-//-	762.4	901.6	504.2	382.3
10.	Виробництво яєць	млн. шт.	153.3	145.5	45.5	45.1
11.	Вовна	т	625	564	139	71

1	2	3	4	5	6	7
Індивідуальний сектор (включаючи фермерські господарства)						
12.	Поголів'я худоби					
12.1.	велика рогата худоба	тис. гол.	186.4	143.7	155.0	150.6
12.2.	в тому числі корови	-//-	148.7	124.0	141.1	138.5
12.3.	свині	-//-	247.2	226.8	263.0	246.1
12.4.	вівці та кози	-//-	18.7	29.2	49.7	43.4
12.5.	в тому числі вівці	-//-	2.2	2.8	5.0	3.9
13.	Реалізація м'яса всіх видів (у забійній вазі)	тис.т	49.0	49.2	40.9	41.6
13.1.	в тому числі свинини	-//-	32.6	36.8	26.3	25.5
14.	Валовий надій молока	-//-	288.7	253.3	365.2	379.6
15.	Виробництво яєць	млн. шт.	325.4	337.4	267.2	269.4
16.	Вовна	т.	6	6	14	13
Продаж сільськогосподарської продукції						
17.	Худоба та птиця (в живій вазі)	тис.т	187.2	216.7	75.4	66.2
18.	Молоко	-//-	744.8	899.7	366.5	747.4
19.	Яйця	млн. шт.	155.5	121.7	14.3	10.9
Вироблено на душу населення						
20.	М'ясо (включаючи продукти 1-ї категорії)	кг	62.9	71.1	31.8	26.0
21.	Ковбасні вироби	-//-	9.0	14.6	5.4	4.4
22.	Тваринне масло	-//-	17.4	21.2	10.4	7.3
23.	Продукція з незбираного молока у перерахунку на молоко	-//-	73.4	94.2	30.2	21.3
24.	Сири жирні	-//-	3.1	4.8	2.0	1.2

З даних таблиці напрошуються наступні невтішні висновки:

1. Тваринницька галузь за останні роки по всіх своїх складових різко знизилася обсяги виробництва.

2. Основний спад прийшовся на колективні сільськогосподарські підприємства, а також державні виробничі структури.

3. Індивідуальні селянські господарства (включаючи фермерські), отримавши землю та моральну підтримку держави, не зуміли наростити обсяги продукції, щоб перекрити спад у громадському секторі.

4. Відбувається стабільне і неухильне падіння поголів'я великої рогатої худоби і, що особливо погано, корів, а також молодняка для репродукції.

5. Ми є свідками фактичного знищення дуже необхідної для регіону галузі свинарства. Майже повністю зникло вівчарство і, за винятком деяких районів, птахівництво.

6. Виробництво продукції на продаж, навіть враховуючи зміну акцентів щодо приватного сектора, зменшується у ще більш швидкому темпі.

7. Область не в змозі забезпечити фізіологічні потреби населення в продуктах першої необхідності тваринного походження. Їх виробництво на душу населення за кілька останніх років зменшилось у 2-4 рази. Це ситуація, несприйнятна для логічного мислення (до речі, як і основна частина попередніх пунктів висновків), враховуючи сільськогосподарський ха-

рактер регіону, сприятливі для галузі природні умови та незначну щільність і загальну кількість населення Чернігівщини.

Для більшої наочності розглянемо ситуацію в тваринницькій галузі по окремих районах області.

Виробництво продукції тваринництва по районах за 1997 рік в порівнянні з попереднім роком

№ п/п	Показники Райони	м'ясо, тис.т		молоко, тис.т		яйця, тис.шт.		від однієї корови, кг		1 курка за рік, яєць	
		вироблено	зник., відс.	вироблено	зник., відс.	вироблено	зник., відс.	надосно	зник., кг.	знесла	зник., шт.
1.	По області	66.2	-23	279.6	-25	42701	-5	1258	-234	182	13
2.	Бахмацький	4.5	-22	20.6	-25	584	-72	1419	-324	42	-91
3.	Бобровицький	3.5	-21	17.3	-28	28	-99	1422	-436	13	-115
4.	Борзнянський	4.4	-34	20.5	-24	295	-33	1301	-249	135	48
5.	Варвинський	2.6	-31	5.7	-20	-	-	1565	42	-	-
6.	Городнянський	2.5	-24	10.0	-22	3	-1877 тис.шт.	987	-115	21	-122
7.	Ічнянський	3.8	-20	18.5	-30	6	-89	1539	-484	7	-3
8.	Козелецький	3.7	-10	14.9	-25	6869	+200	1168	-272	208	48
9.	Коропський	3.5	-10	12.9	-20	-	-	1322	-202	-	-35
10.	Корюківський	2.0	-3.0	7.8	-17	-	-	1276	-9	-	-
11.	Куликівський	2.2	-26	7.2	-34	-	-	1087	-181	-	-
12.	Менський	3.7	-13	15.9	-18	2450	-2	1323	-122	120	-25
13.	Ніжинський	3.0	-25	13.5	-21	97	-91	1219	-134	21	-47
14.	Н.Сіверський	2.5	-37	10.5	-32	8	-75	926	-242	24	-2
15.	Носівський	3.1	-9	14.9	-22	1335	-58	1329	-186	115	-50
16.	Прилуцький	2.9	-38	14.5	-38	10680	+150	1317	-184	216	17
17.	Ріпкинський	2.3	-29	9.3	-25	38	-44	1188	-135	44	-18
18.	Семенівський	1.5	-34	7.9	-23	2	-60	1210	-159	24	13
19.	Сосницький	1.7	-25	6.8	-16	32	-35	1085	-77	53	9
20.	Срібнянський	1.6	-12	6.3	-36	21	-91	1225	-542	17	-90
21.	Талалаївський	1.9	-24	8.2	-28	-	-	1263	-427	-	-
22.	Чернігівський	8.0	-15	30.1	-22	16184	-5	1341	-259	200	-21
23.	Щорський	1.3	-36	6.3	-33	4069	+14	860	-309	200	-

Картина щодо головних складових вражає однотиповістю та загальним занепадом. До речі, по області взяті останні цифри за 1996 рік. У статистичних довідниках за 1997 і 9 місяців 1998 року вони були відсутні. Із статистикою у нас взагалі коїться щось незрозуміле. Але по районах автору вдалося вибрати цифри вже за 1997 рік і порівняти їх з попереднім періодом. Ми бачимо наступні результати. По виробництву м'яса і молока немає жодного району, який покращив би свої показники. По м'ясу область в цілому погіршила показник на 23 відс., а деякі райони ще більше. Наприклад, Борзнянський - на 34 відс., Варвинський - 31 відс., Куликівський - 30 відс., Н.Сіверський - 37 відс., Прилуцький - 38 відс., Семенівський - 34 відс., Щорський - 36 відс. Ці результати говорять про одне- ще 3-4 роки руху в тому ж напрямку та в тому ж темпі і тваринництво як галузь зникне із сільськогосподарського обр'ю регіону. А це ж не тільки продукція, це і органічні добрива для низькогумусних полів та городів, задіяння в праці сільських жителів (біля 70 відс. працюючих в КСП зайняті у тваринництві), продукти харчування, які дають можливість вижити населенню регіону. Це і база для харчової промисловості.

Ще гірша ситуація з виробництвом молока, обсяги якого в цілому по області за 1997 рік знизились на 25 відс. Теж немає жодного району, який хоча б утримав показник на попередньому рівні - падіння складає від 16 відс. у Сосницькому районі до 34 відс. у Куликівському. Інші райони "приземлились" посередині. Причому, крім значного падіння поголів'я, дуже тривожним фактором є надій від однієї корови, який склав за рік 1258 кг і знизився у порівнянні з попереднім на 234 кг. Знову ж таки немає ні одного району, який хоча б утримався на попередньому рівні, а наприклад у Талалаївському надої зменшились на 542 кг - майже на третину. Городнянський, Щорський, та Новгород-Сіверський райони взагалі надоїли менше ніж 1000 кг. Ми не будемо говорити про надої від однієї корови у ФРН, Голандії чи Сполучених Штатах Америки, де вони у середньому від 6000 до 10000 кг. Але ж і в нас не так давно менше ніж 3000 кг надоювали рідко, а в окремих господарствах у середньому від багатьох сотень корів отримували 4000-4500 кг молока.

Між тим, у "Програмі економічного і соціального розвитку області на 1997 рік" (як і в програмах за кілька попередніх років), розробленій економічними та профільними службами і затвердженій на сесії обласної Ради народних депутатів, по відношенню до 1996 року були

встановлені зовсім інші, не дуже оптимістичні, але такі, що не передбачають подальшого падіння, показники: худоба і птиця в живій вазі - 100 відс.; молоко - 100 відс.; яйця - 103.3 відс. На протязі та в кінці року ніхто не проконтролював виконання, не запитав, хто і чому так спрацював. Дані цифри стверджують наступне:

* в регіоні відсутня відпрацьована та ефективно діюча система прогнозування економічних показників;

* науковий, практичний і управлінський потенціал області не задіяний на реалізацію задуманого;

* контроль за виконанням запланованого, своєчасне коригування з метою досягнення поставлених цілей знаходяться не в належному стані.

Це стосується не тільки "Програми соціально-економічного розвитку" на відповідний період, але і багатьох інших планів, заходів тощо, на розробку яких були затрачені значна енергія і зусилля економічних служб області, районів та сільськогосподарських (а в іншому випадку промислових) підприємств.

Як приклад повної безгосподарності в деяких колективних підприємствах та районах розглянемо ситуацію у птахівництві. Цифри в цілому по області там більш-менш нормальні - спад виробництва за 1997 рік склав лише 5 відс. Якби ж оте "лише" та було в сторону підвищення! Але справа не тільки в цьому. Результату досягнуто за рахунок різкого підвищення обсягів виробництва в спеціалізованих господарствах Козелецького (було введено нові форми організації та маркетингу), Прилуцького і частково Щорського районів. Там мають достатню кількість поголів'я, дотримуються технології вирощування, дають повноцінні корми. Як результат, від однієї несучки мають 208 яєць Козелецький район, 216 - Прилуцький, 200 - Щорський. Разом з тим "досягли" за рік 13 яєць у Бобровицькому районі (а ще нещодавно там було сильне міжгосподарське птахооб'єднання), 21 - у Городнянському, 7 - у Ічнянському, 21 - у Ніжинському, 17 - у Срібнянському і так далі. До якого ж ступеня безалаберності та, пробачте, прихватизації від керівника господарства і до працюючого на робочому місці треба дійти, щоб звітувати і підтвердити це в документах бухгалтерського обліку: курка несе одне яйце за півтора-два місяці. Хотів би я бачити ту людину, яка тримала б удома курицю з продуктивністю 7 яєць на рік. А громадський сектор у нашому некерованому суспільстві все стерпить. Виникають питання і щодо відповідності займаній посаді керівників КСП та їх шефів по наростаючій на шаблях владної драбини.

Відносно виконавців у секторі тваринництва, то їх паралізували загальна апатія і безгрошів'я. Авторіві згадується одна ситуація, яка мала місце у січні 1994 року. Якось був я в одному КСП області. Голова правління розпитував про можливості створення спільних підприємств з державами "далекого зарубіжжя". Дуже вже йому італійські технології подобались. Сам молодий, одяг модний, говорить красиво. А надої в господарстві біля 1600 кг на корову. Трохи більше від надоїв кози. Ну, думаю, тут ти на такій сировинній базі із своїми італійцями і розвернешся.

Пішли ми з ним на тваринницьку ферму, зайшли в корівник. Дивлюсь: корови ледь не падають, ребра стирчать, не чищені з місяць. І цепів для прив'язу немає, і підстилki теж. Розповідь можна продовжувати... Я мовчу, дивитись просто тяжко. Корми ж в колгоспі є, умови теж. Він напевне зрозумів, пропонує пройти далі, подивитись. Чесно кажучи, іти не хотілось, бо якщо скраю такий стан, то далі вже точно корови попадали. Виявляється, навпаки. Прекрасна група: вгодовані, вичищені і все інше. В чому тут справа? Та в тому, хто працює з групою тварин. В першому випадку це п'яниця з її станом безкінечних запоїв, а в другому - висококваліфікована трудівниця, що вболіває за свою справу.

Зустріч запам'яталася, та до неї необхідно внести деякі корективи. По-перше, 1600 кг на корову, які так злякали тоді, на сьогодні в умовах області дуже непоганий результат. По-друге, трудівниця, що вболівають за свою справу, стає все менше і менше. Та і важко вболівати, коли крім об'єктивних причин і ситуації в державі трудівники бачать безгосподарність та організаційну нерозбериху. Якщо вже галузь збиткова, непрофільна для господарства і всі спроби врятувати становище закінчились поразкою, ще можна зрозуміти керівника, який зважився на повне скорочення цього сектора виробництва. Але як пояснити, наприклад, таке: у Бобровицькому районі овечок залишили 200 шт., Носівському - теж 200, Прилуцькому - 300, Ріпкинському - 200, Сосницькому - 100. Це напевне, для того, щоб смак шашлика зовсім не забути. А був же час, коли регіон давав 700 тонн вовни на рік. Або ще цікавіше - курей залишили у Городнянському, Новгород-Сіверському та Семенівському районах рівно по 200 штук. Це майже стільки, як зубрів у Данівському лісництві.

В цілому за 1997 рік поголів'я великої рогатої худоби знову скоротилося, на цей раз на 148.4 тис. голів (20 відс.), в тому числі корів-на 31.6 тис. голів (14 відс.), свиней-на 47.8 тис. голів (26 відс.), овець-на 10,3 тис. голів (43 відс.), птиці всіх видів-на 4.4 тис. голів (1 відс.) Отримано приплоду телят 176.2 тис. голів-менше минулого року на 19 відс., поросят 223.7 тис. голів-на 23 відс., ягнят-5.6 тис. голів-на 38 відс. Це зумовлено як зменшенням маточного поголів'я у цілому, так і зниженням продуктивності. Так, в розрахунку на 100 голів вихід телят від корів склав 65 голів проти 71 у 1996 році, поросят від основних свиноматок-723 проти 768, ягнят-43 проти 45. Щодо овець, це взагалі незбагненно низька цифра, оскільки кожна вівця, як правило, народжує по двоє ягнят.

При вирощуванні та відгодівлі одержано приріст великої рогатої худоби 35.9 тис. тонн, свиней-4.8 тис. тонн, що менше 1996 року відповідно на 16.5 тис. тонн (31 відс.) та 3.1 тис. тонн (40 відс.) Середньодобові прирости склали: великої рогатої худоби-211 грамів проти 251 грама у попередньому році, свиней, відповідно, 99 і 117 грамів. Доцільно нагадати, що оптимальні прирости молодняка великої рогатої худоби при збалансованому харчуванні 600-700 гр. і до 1000 гр., а свиней-300-350 гр. Зменшення темпів приросту великої рогатої худоби відбулося у двадцяти районах, крім Корюківського та Ріпкинського; по свинях також у двадцяти, за винятком Срібнянського і Талалаївського.

Маємо значні порушення технології. Так, із 1004 пунктів штучного осіменіння худоби діють лише одиниці. Існують проблеми в забезпеченні галузі ветпрепаратами. Безкінечні відключення електроенергії, при цьому далеко не завжди у зручні для тваринництва часи, призводять до перебоїв у машинному доїнні корів. В занепаді знаходиться селекційна і племінна робота. Все це позначається на продуктивності галузі, як основи сільськогосподарського виробництва регіону.

Підійшов до закінчення наступний 1998 рік. Вологе, дощове літо не врятувало ситуацію з кормовиробництвом. У господарствах заготовлено 660.5 тисяч тонн кормів у перерахунку на кормові одиниці, що на 258 тисяч тонн менше попереднього року.

В цілому по області не вдалося зупинити негативну тенденцію щодо скорочення поголів'я худоби у господарствах суспільного сектора. У порівнянні з минулим роком поголів'я великої рогатої худоби зменшилось майже на 75 тисяч, корів-на 23 тисячі, свиней-на 6,2 тисячі, овець поменшало знову майже на третину.

В цих важких умовах ставку зробили на закупівлю продукції тваринництва в індивідуальному секторі виробництва. Але і тут результати отримано посередні. Так, якщо обсяги закупок молока зросли у порівнянні з попереднім роком на 26 відс., то закупівля худоби і птиці зменшилась на 22 відс., яєць-на 16 відс. Це при тому, що у селян є залишки молока, м'яса та яєць, потрібно тільки відпрацювати питання організаційно та своєчасно платити гроші за здану продукцію, про що вже писалось в іншому розділі дослідження.

Давайте повернемося трохи назад та згадаємо не так давно минулі роки. В 1992 році обласною адміністрацією під керівництвом В.Мельничука були розроблені "Заходи по стабілізації економіки в 1993-1995 роках", в яких задіяли економічні та організаційні фактори розвитку. Відповідно документу виробництво м'яса всіх видів у живій вазі повинно було скласти 255 тис. тонн, молока-1130 тис. тонн., яєць-450 млн. штук, вовни-255 тонн. Задумане не збулось в силу причин, незалежних від адміністрації - її просто не стало. В реаліях 1995 рік мав наступні характеристики: м'ясо -108.5 тис. тонн (менше більш ніж у 2 рази), молоко-869.4 тис. тонн, яйця-312.7 млн. штук, вовна-84 тонни (менше у три рази). Приблизно така ж ситуація склалася і по інших показниках.

В останній час поряд з об'єктивними причинами на зниження продуктивності та обсягів виробництва тваринницької продукції впливають фактори безгосподарності, ігнорування впровадження наукового потенціалу, сучасних методів господарювання. Створені колись спеціалізовані господарства втратили специфіку, наявні засоби механізації в них морально і особливо фізично застаріли.

В останні роки відсутність паритету цін між сільськогосподарською продукцією і засобами, необхідними для її виробництва, створили таку ситуацію, коли стало не вигідним виробляти багато видів продукції і сировини.

Особливо вплинули негативні економічні фактори на виробництво свинини. По стану на 1998 рік навіть для отримання сортів ковбас, де потрібна свинина, область змушена завозити м'ясо із сусідніх Київської та Полтавської областей, а також із Білорусі. Для стабілізації ситуації у свинарстві є практично все: кормова база, приміщення, кадри, маточне поголів'я. Відновити в попередніх обсягах цю галузь порівняно неважко, враховуючи скоростиглість

тварин і значну кількість молодняка, яку можна отримати. Треба тільки серйозно зайнятись виробництвом.

При цьому не можна забувати й імідж наших людей. Чи може українець жити без куска сала на столі? В усьому світі вважають, що не може. То ж не дамо підстав змінювати цю своєрідну рекламу. Особливо перспективним бачиться розвиток свинарства в південних районах області.

Загальнодержавна криза найбільше вразила галузь тваринництва в громадському секторі. Для її функціонування потрібні не тільки кормові ресурси, які стали надто дорогими, а і значні засоби механізації, будівництво. Все це не під силу економіці КСП і радгоспів, а тому йде процес скорочення поголів'я худоби і птиці. Не останню роль відіграє тут і відповідальність керівників господарств, які позбавились від адміністративного тиску з боку керівних структур районного та обласного масштабу, але не відчули внутрішньої потреби в господарюванні повному.

Ми десятиріччями в кулуарах і з високих трибун розповідали про неправильність політики нарощування кількості великої рогатої худоби, в результаті чого чисельність корів в тодішньому Радянському Союзі в кілька разів перевищувала їх поголів'я в Сполучених Штатах Америки, зате надой були в 3-4 рази менші, ніж у тих же США чи Голандії.

Наводились приклади, коли колгоспи, аби позбутись критики "зверху", вимушені були тримати нетелів, старих тварин і тому подібне, щоб тільки загальна кількість не зменшувалась. Звичайно ж, таке бувало... в недбайливих господарів, у яких не було достатнього "шлейфу" поголів'я, щоб поповнювати вибракуюваних тварин.

А що зараз? Ми різко зменшили поголів'я великої рогатої худоби, як, до речі, й інших тварин. Здавалось би, при умілому господарюванні повинна зростати їх продуктивність та ефективність - кормів на одну тварину має залишатись більше. На жаль, цього не сталося через ті ж причини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, про які було сказано раніше.

Автор вважає, що на значній території області доцільно переспеціалізувати тваринництво, змінити його профіль. Так, у північних та центральних районах, більш того, частково і не тільки в них, настав час перейти на вирощування м'ясних порід великої рогатої худоби. М'ясо постійно потрібне, воно завжди в ціні. Регіон матиме у великих обсягах прекрасний продукт для внутрішнього ринку, а також на експортні (включаючи бартерні) потреби області. Крім всього іншого, йти по такому шляху примушує і жорстока необхідність - відсутність людського потенціалу в селах на півночі області, та і не тільки там. При розвиненому секторі молочного скотарства головна біда - не вистачає доярок. До того ж скотарство і в цілому більш розвинено на поліській півночі регіону. Тому потрібно вирощувати не просто м'ясні породи великої рогатої худоби, базуючись на відходах рослинної сировини підприємств переробної промисловості, а ті, які невибагливі до умов проживання та харчування, не потребують великих затрат ручної праці.

Враховуючи значну конкуренцію на ринках м'ясних продуктів далекого зарубіжжя, якщо ми бажаємо вийти туди, якість яловичини повинна бути висока.

Як об'єднати ці, на перший погляд дуже різні питання і проблеми? Які перспективи? Що вже зроблено і що потрібно робити далі? Зупинимось на одному з напрямків роботи. З метою використання природних умов області, наявної значної кількості пасовищ і сінокосів, корективи в структуру тваринницької галузі в бік збільшення м'ясного поголів'я худоби на початку 90-х років почали вноситись у Козелецькому районі. Базовим господарством по розведенню м'ясних порід, з урахуванням географічного розташування, кормової бази і т.п., визначили колективне сільськогосподарське підприємство "Червона Україна", племрепродуктор абердино-ангуської породи. Державою за свої кошти були закуплені в США ембріони вищеназваної породи тварин. Для пересадки ембріонів використовують заздалегідь підготовлених корів та теличок, в основному чорно-рябої породи, а також червоно-рябої. Роди проводились в кошарах і навіть зимою, в 20-ти градусні морози, вони проходили успішно. Середня жива вага телят в 7-ми місячному віці - 250-350 кг, а середньодобові прирости становлять 1000-1500 грамів. Порода невибаглива до умов утримання. У господарстві вони цілий рік знаходяться в кошарах, обладнаних лише навісами, безприв'язно. Вихід телят від запліднених корів - до 100 відсотків.

Переваги вирощування породи очевидні. Проте цього поголів'я було недостатньо для прискорення розведення в господарствах району і області в цілому. Потрібно було на базі колективного сільськогосподарського підприємства "Червона Україна" побудувати комплекс-репродуктор по відтворенню м'ясної породи.

Для організації ведення племінної справи також необхідно створити сучасну лабораторію із спермобанками і відповідним обладнанням, побудувати додаткові навіси для цілорічного утримання худоби з годівницями та автопоїлками з електрообігрівом, вигульні майданчики з культурними пасовищами, силососховище на 2000 тонн та сіносховище на 200 тонн, вагове господарство, гноєсховище на 300 тонн, провести асфальтування території ферми та під'їзних доріг, а також забезпечити житлом спеціалістів.

Також потрібно придбати нову партію ембріонів м'ясної породи. На все це треба значні кошти. Затрати швидко окупляться, коли комплекс-репродуктор стане базою для подальшого перепрофілювання тваринницької галузі області. На жаль, за останні 5 років нічого в цьому напрямку не було зроблено, ситуація тільки погіршилася.

Крім молока і м'яса, як результатів діяльності тваринницької галузі, є ще й інша, дійсно безцінна продукція сільського господарства і його промислової переробки. В першу чергу маються на увазі мокросолені шкури великої рогатої худоби (ВРХ), сухе обезжирене молоко, молочний цукор, казеїн, білкозинова оболонка. Вся ця продукція характеризується великими бартерними можливостями. Її охоче купують в найбільш розвинених країнах світу за тверду валюту. А коли купують, то чому б і не продавати. І продають. Через малі підприємства по дуже низьких, різко відмінних від світових, цінах.

Прибуток іде до кишені працівників малих підприємств, дещо перепадає колективам переробної промисловості. Сам сільськогосподарський виробник, область в цілому, не отримують нічого. У свій час на рівні обласної держадміністрації ми намагались змінити стан речей. Дозвольте поділитись інформацією, як це робилось, та надати пропозиції по подальшому вирішенню питань.

Маючи особисту вигоду від торгівлі даними товарами, керівники так заплутали звітність, що розібрати щось було практично неможливо. Наприклад, незважаючи на всі перевірки, ми не змогли установити, скільки шкір ВРХ було продано за валюту в першій половині 1992 року. Подібне творилось і по інших видах продукції.

В одній упряжці з ними йшли і відомства, що прислали наряди на відправку, не гарантуючи ні оплати, ні виконання всіх інших умов, які передбачались держконтрактом (забезпечення нафтопродуктами, засобами захисту рослин і тварин тощо). Вся продукція теж здебільшого йшла на експорт. Область від цього нічого не мала. Для прикладу зупинимось на ситуації з тими ж шкурами ВРХ.

Крім вищеназваних факторів, ускладнювало проблему ще і те, що ми маємо свої взуттєві фабрики, яким потрібні вироби чинбарних заводів, а також Прилуцький завод білкозинової оболонки, який теж працює на сировині, що з'являється в процесі промислової переробки мокросолених шкур. Сировину для себе підприємства отримували з великими переборами і складнощами. Деякі види ліків, вкрай необхідних для населення, вакцину для тварин ми також могли отримати тільки в результаті бартерного обміну на цю продукцію.

Для виправлення ситуації було підготовлено відповідне розпорядження по області. У ньому передбачалась ув'язка поставок шкірсировини із зустрічним одержанням матеріально-технічних ресурсів. В результаті підприємства та організації отримали засоби захисту рослин і тварин, шкіртовари, взуття, насіння тощо.

Рекомендувалось поставку шкур будь-яким споживачам здійснювати виключно на підставі договорів та письмової згоди уповноваженого на це працівника апарату управління області. Об'єднанню м'ясної промисловості, м'ясокомбінатам, облспоживспілці було запропоновано:

* на початку року укласти договори із шкірпереробними підприємствами на поставку шкур великої рогатої худоби, свинячих, дрібних під зустрічну поставку шкіртоварів згідно із спеціально розробленим асортиментом і подати їх комітету економіки (управлінню ресурсів, яке входило до його складу) для затвердження;

* забезпечити узгодження зазначених обсягів поставок і споживачів в Мінсільгосспроді та Укоопспілці відповідно;

* надавати комітету економіки щомісячну інформацію про хід виконання робіт.

У разі порушення встановленого порядку управління ветеринарної медицини не видавало свідоцтв, необхідних для відвантаження шкірсировини за межі області.

Управлінню з питань торгівлі і облспоживспілці було запропоновано забезпечити укладання річних договорів, які б повністю задовольнили потреби населення в асортименті продукції, що виробляється взуттєвими підприємствами регіону.

Пропонувалось Прилуцькій, Чернігівській, Семенівській взуттєвим фабрикам, підприємству "Чернігіввзуття", фірмі "Чернігівсервіс", заводу білкозинової оболонки:

- * укласти угоди на отримання шкіртоварів відповідно до визначеного асортименту та обсягів поставок;
- * розробити і провести організаційно-технічні заходи по підвищенню якості та розширенню асортименту продукції, що виробляється;
- * укласти угоди з торговельними організаціями області.

Обсяги шкірсировини, що перевищували зазначену в розпорядженні кількість, розподілялись за рознарядкою комітету економіки для додаткового товарообміну на засоби захисту рослин, ветпрепарати, взуття, шкіртовари, нафтопродукти, інші найбільш важливі для області матеріально-технічні ресурси. Підставою для розгляду питання про виділення шкірсировини був лист-клопотання та господарський договір відповідного підприємства чи організації.

Як приклад, наведу таку ситуацію. Львівське чинбарне виробниче об'єднання "Світанок" отримувало потрібні їм шкури тільки при умові зустрічних поставок хромових шкіртоварів для колективного підприємства "Берегиня", фірми "Чернігівсервіс", оптової бази "Чернігіввзуття". Така ситуація відпрацьовувалась і з іншими споживачами. За рахунок цього були збільшені ресурсні можливості, забезпечена робота підприємств області.

Намагаючись повністю взяти під контроль ресурси регіону по шкірсировині, добитись їх ефективного використання, до цієї роботи були залучені і ринкові структури. Так, з метою заохочення ініціативи Українського концерну спільних підприємств "Едланд" по насиченню регіону товарами народного споживання, його запросили до реалізації на шкільних базарах дитячого взуття, виготовленого по кооперації за участю СП. Цьому ж спільному підприємству запропонували взяти участь у комплектуванні магазинів "Ветеран" та інших торгових точок, особливо тих, що знаходяться в сільській місцевості, взуттям і шкірвиробами за погодженням з обласним органом управління.

При цьому для зацікавлення підприємства виділялась певна кількість шкур ВРХ, а також дозволялась їх заготівля у населення там, де цим питанням з якихось причин не займалась облспоживспілка.

За кілька років, які пройшли з того часу, ситуація різко змінилася, але автор впевнений, що подібні варіанти вирішення питань навіть більш прийнятні в умовах сьогодення з їх розвиненою бартеризацією, взаємозаліками, великими грошовими надбавками посередницьких структур, яких вдається уникнути при такому підході. Важелі впливу державних адміністрацій теж достатні для ефективної організації роботи.

Харчова галузь, що базується на тваринництві, на сьогодні є заручником загального спаду виробництва продукції, хоча ще кілька років тому була стратегічним напрямком іноземного інвестування в регіоні. Зупинимось на її двох основних складових.

М'ясна харчова промисловість розташовується насамперед з урахуванням сировинного фактору, оскільки питома вага сировини і матеріалів у собівартості продукції досягає 95 відс. Тому доцільним є розміщення підприємств м'ясної промисловості в сировинних зонах, де висока густота поголів'я тварин на 100 га угідь, а також в центрах споживання м'яса. В області це в основному враховувалось, хоча такий підхід не завжди витримувався в повному обсязі. Регіон має Чернігівський м'ясокомбінат та підприємство "Ритм" в обласному центрі, а також комбінати по переробці м'яса у Прилуках (два), Бахмачі (два), Ніжині та Новгороді-Сіверському.

Випускається свіже (парне), охолоджене та заморожене м'ясо, субпродукти великої рогатої худоби, свиней і птиці, а також копченості, ковбаси, сосиски, кулінарні напівфабрикати тощо. Був час, коли певна кількість продукції з Чернігівського м'ясокомбінату відправлялась на експорт, зокрема у країни Ради економічної взаємодопомоги, а також у Фінляндію та Японію (от вам і неконкурентоздатне виробництво!)

Враховуючи дефіцитність сільськогосподарської сировини, м'ясокомбінати намагаються підвищити свою конкурентоспроможність, тісніше співробітничати з виробниками, а також знизити собівартість виробництва. Доцільно ввести на території області невеликі заводи із сучасною технологією по переробці сировини та незначними затратами на одиницю продукції. Часи гігантоманії пройшли. Як один з її проявів працює Прилуцький м'ясокомбінат потужністю, що дорівнює сумарній потужності м'ясо- та птахокмбінатів регіону. Гігантські приміщення, величезні, як підземні гроти, морозильні камери. Скрізь порушення технології, викликані бажанням хоч трохи зменшити енергозатрати, чи просто нерозпорядністю керівництва. Велика собівартість переробки сировини. А щоб поправити фінансовий стан, відповідно, більш низька закупівельна ціна. І везуть колгоспи півдня області велику рогату худобу в інші регіони України, а м'ясокомбінат задіяний набагато менше своєї потужності.

Необхідна значна кількість невеликих м'ясокомбінатів типу того, який розміщений в с. Тур'я Щорського району, тільки з більш повною глибиною переробки. Переробка не до рівня м'ясних туш, а до рівня консервів - це зніме питання енергозатрат при зберіганні продукції, продовжить термін зберігання, підвищить конкурентоздатність виробів, спростить їх транспортування. Можна навести ще безліч переваг випуску не по суті напівфабрикатів, а готових виробів.

При умові активізації сільськогосподарського виробництва та достатнього нарощування обсягів м'ясної сировини в регіоні доцільно передбачити будівництво Чернігівського м'ясопереробного заводу потужністю 30 т ковбаси за зміну (якщо підвищиться життєвий рівень і купівельна спроможність населення), а також консервного заводу потужністю 25 муб. м'ясних консервів за зміну на Прилуцькому м'ясокомбінаті та введення в експлуатацію Щорського м'ясоконсервного комбінату. Це дасть змогу наростити потужність по ковбасних виробках більш ніж у 2 рази. Одночасно значно виросте глибина переробки - кількість продукції, яка виробляється з 1 т м'ясної сировини.

По стану справ на кінець 1998 року десь біля 53 відс. м'ясної продукції з області вивозиться сировиною. Наведені заходи, а також отримання консервів, в тому числі і для дитячого харчування, на виробничих лініях шляхом кооперації з плодоконсервною промисловістю (на звільнених потужностях по виробництву сушеної продукції) дадуть можливість наростити випуск кінцевих виробів та зробити м'ясний комплекс більш дієвим і конкурентоздатним.

Молочна та маслосироробна промисловість складається з підприємств, які розміщені на території області залежно від наявності сировини і масового споживання. Заводи розташовані більш-менш рівномірно майже в усіх районах. Разом з тим, рівень концентрації галузі далеко не однорідний. Біля 70 відс. виробничих потужностей підприємств розміщено у центральних і південних районах. Найбільші заводи теж знаходяться у південній і центральній частинах регіону: Чернігівський молочний комбінат, Ніжинський міськмолзавод, Менський сирзавод, Бобровицький та Ічнянський заводи сухого знежиреного молока, Бахмацький молочноконсервний комбінат. Найбільшу питому вагу мають маслосирзаводи, на які припадає біля 60 відс. всіх виробничих потужностей по переробці молока. Крім того, масло виробляють майже всі молокозаводи регіону. Отже маслоробна промисловість є провідною і до останнього часу рентабельною. Виробництво сухого знежиреного молока також рентабельне, продукція користується попитом. Після переробки молока на підприємствах залишається велика кількість відходів, які переробляються на місці з метою отримання харчових продуктів (сиру, кисломолочної продукції, казеїну тощо), або відправляються виробникам, де використовуються для відгодівлі молодняка.

Слід окремо відмітити спеціалізоване підприємство молочної галузі Бахмацький молочноконсервний комбінат значної потужності, який випускає згущене молоко (профільна продукція), а також у порівняно невеликій кількості згущені вершки, какао із згущеними вершками, какао із згущеним молоком тощо. Сировинна зона комбінату об'єднала Бахмацький і Борзнянський, а також ряд господарств Менського та Ічнянського районів.

За станом на кінець 1998 року ситуація в молочної та маслоробній промисловості вкрай тяжка. В осінньо-зимовий період підприємства забезпечені сировиною тільки на 10-15 відс. Навіть літом сировини для роботи на повну потужність не вистачає. Крім того, багато видів продукції, особливо масло та молочні консерви, більшу частину року не отримують попиту населення і торговельних організацій. Мали місце такі, що важко виправляються, помилки керівництва по договірній роботі із споживачами, отриманню кредитів у значних розмірах під високі проценти тощо. Тому галузь в цілому та ряд окремих підприємств знаходяться у стадії фактичного банкрутства, яке, не виключено, скоро буде підтверджено і в судовому (арбітражному) порядку.

Для виправлення положення та реанімації галузі необхідні:

1. Місцева сировинна база в достатніх обсягах.
2. Купівельна спроможність населення області, яка відповідала б обсягам продуктів, необхідних для раціонального харчування.
3. Впровадження нових технологій з достатньою якістю та глибиною переробки сировини, що забезпечить як необхідну рентабельність, так і просування конкурентоздатної продукції хоча б на внутрідержавний ринок та ринки співдружності незалежних держав.
4. Підписання міжурядових рішень з країнами СНД, в першу чергу Росією, Білоруссю та Казахстаном, щодо режиму найбільшого сприяння торгівлі продукцією тваринництва.

Для цього потрібні час та цілеспрямована праця в центрі і на місцях. А в найближчій перспективі доцільно створити на діючих молоко- та маслозаводах цехи по виробництву продуктів дитячого харчування на молочній основі. Крім того, в кожному районі необхідно мати потужності по виробництву продукції з незбираного молока. Враховуючи дефіцит сировинної бази, ми мусимо максимально направити на випуск продуктів харчування вторинні молочні ресурси (нежирне молоко, сироватку). Це також дозволить поряд із іншими видами молочних продуктів виробляти доступні для широких верств населення (як дешеві), із зниженим вмістом жиру та нежирні вироби.

Зернові культури. Коли б ми проводили дослідження з поезії чи народознавства, можна було б в епічному стилі написати не один розділ, згадати сотню прислів'їв типу "хліб-всьому голова", встановити один корінь слів "життя" та "жито" і так далі. З давніх віків хліб у житті людини дійсно голова. Але автор проводить економічне дослідження і на одній народній творчості тут "не виїдеш". То чому ж у поліській Чернігівській області, де ґрунти та клімат не зовсім підходять для вирощування зернових, де тверді пшениці не родять, а кукурудза на зерно - тільки на півдні регіону і то при сприятливій погоді та абсолютному дотриманні технологій, де урожаї набагато нижчі, ніж в лісостеповій частині, а особливо в українських степах, автор пропонує назвати галузь пріоритетною, та ще і розміщує її відразу після тваринництва? Звичайно, льон і картопля, як оптимум, області більше підходять в умовах збалансованого між попитом і пропозицією, врівноваженого з цінових позицій, відпрацьованого в технологічному та організаційному відношенні ринку праці і виробництва. Але такого ринку у нас немає, і ми віддаляємося від нього кожен день. А в ситуації розвалу сільськогосподарського комплексу та непрацюючого економічного механізму держави якраз зернові і дають можливість хоч якось протриматись. Назвемо основні переваги галузі в умовах сьогодення:

1. Технологія вирощування потребує набагато менше нафтопродуктів ніж, скажімо, технічні культури, що має неабияке значення при нинішній дорожнечі пально-мастильних матеріалів.

2. Урожайність культур в меншій мірі залежить від рівня внесених органічних і мінеральних добрив, гербіцидів та пестицидів.

3. Клімат Полісся, що характерний дощами в кінці травня - на початку червня, дає можливість ідеально сформувати стебло і сприяє колосінню.

4. Виведені низькорослі сорти, якими на сьогодні засівають поля на Поліссі, не бояться вологого літа, не вилягають.

5. Культури не потребують ручної праці, що особливо важливо для малолюдних сільських поселень.

6. Зерно стабільно і довго зберігається, легко транспортується тощо, не потребуючи ніяких умов, крім сухого приміщення (наприклад, плюсова температура для картоплі, чи навпаки, мінусова для тваринницьких продуктів). В такому вигляді воно може перечекати інфляцію та інше.

7. Зернові культури-сировина для багатьох видів продукції, які випускає харчова промисловість, головна частка першооснови існування-хліба (це як повітря: поки воно є, не помічаєш, а без нього не можеш), а також кормових раціонів для тваринництва.

8. Російська Федерація і Білорусь, які межують з областю, завжди мають потребу в імпорті зерна, як фуражної сировини.

9. Жито є районованою цінною культурою Полісся.

10. На сьогодні зерно- один з найбільш придатних продуктів для бартеру, взаємозаліків, виплати зарплати, пенсій тощо (на жаль, і про таке доводиться писати).

Тому зерновий клин все більше поширюється на північ. В основному завдяки погодним умовам за кілька останніх років в області отримані непогані урожаї. Під погодними умовами маються на увазі майже щоденні дощі у травні-червні. Зернові, що набрали силу, не можуть заглушити ні суріпа, ні волошка. І хоча багато полів були то сині від волошки, то жовті від суріпи, це незначно завадило урожаю.

Назвемо деякі з найбільш поширених видів. Головною зерновою культурою області є озима пшениця. Вона має найвищу територіальну концентрацію посівів, яка доходить до 30 відс. Вирощують її практично повсюдно, але в ефективності виробництва є деякі відмінності. Південні і центральні райони мають вищі показники концентрації посівів та урожайності, ніж на півночі області.

Озиме жито найбільш часто сіють у поліських та перехідних районах, де воно займає площі до 30 відс. зернових. Найбільш раціонально цю культуру розміщувати на кислих дерново-підзолистих ґрунтах.

Кукурудза на зелену масу є головною культурою кормовиробництва. Але тут мова йде про кукурудзу на зерно, як дуже цінний продукт для тваринницької галузі. Її посіви займають невелику площу в південних і центральних районах області. Це культура лісостепових територій. Найбільших успіхів по її вирощуванню завжди досягали у Бобровицькому районі.

Інші культури, які мають досить високий потенціал- ярий ячмінь, овес, гречка, горох тощо.

Із-за наведених переваг зернових культур вони займають значні площі. Але тут необхідно зробити одне застереження: на думку науковців, частка зернових в усіх посівах не повинна перевищувати 47 відс., оскільки щільніша їх концентрація не дає змоги розмістити посіви на кращих попередниках. Сівозмін треба дотримуватися, якщо ми хочемо мати стабільні урожаї не 2-3 роки, а значно більший період, краще завжди. Про попередники, як було сказано, теж не можна забувати. І взагалі, автор має шанс отримати звинувачення у некомпетентності, написавши про абсолютну невибагливість зернових культур. Це вірно як принцип у порівнянні, скажімо, жита з картоплею, але звичайно ж, все має свою межу, в тому числі і терпеливість рослин щодо порушення вимог агротехніки.

Розглянемо стан справ у зерновому господарстві області, виходячи з даних наведеної нижче таблиці. Проаналізуємо, що стоїть за сухими колонками цифр.

Стан зернового господарства .

п/п	Роки		Одиниця виміру	1985	1990	1995	1996
	Показники						
1	2	3	4	5	6	7	
1.	Валовий збір зернових і зернобобових (у вазі після доробки)	тис.т	1511.3	1737.2	1248.6	1002.1	
2.	Урожайність зернових і зернобобових культур	ц з 1 га	21.7	26.3	18.4	15.9	
3.	Продаж зерна	тис.т	403.1	380.9	225.8	167.0	
4.	Виробництво хліба і хлібобулочних виробів	т	285298	266982	134094	112871	
5.	Виробництво на душу населення:						
5.1.	зерно	кг	1052.7	1232.8	919.1	747.3	
5.2.	макаронні вироби	-/-	6.2	12.3	10.3	6.3	
5.3.	хліб і хлібобулочні вироби	-/-	199.2	189.5	98.7	84.1	
6.	Посівні площі:						
6.1.	зернові культури	тис.га	697.6	662.7	682.2	638.9	
6.2.	озимі зернові	-/-	332.0	354.8	318.8	318.0	
	пшениця	-/-	226.0	252.3	193.6	189.3	
	жито	-/-	105.2	102.5	125.2	128.7	
6.3.	ярі зернові:	-/-	365.6	307.9	363.4	320.9	
	ячмінь	-/-	138.3	123.6	170.4	138.9	
	овес	-/-	89.1	65.4	86.1	78.2	
	кукурудза	-/-	32.6	22.7	14.3	12.5	
	просо	-/-	10.3	8.1	7.7	10.0	
	гречка	-/-	35.3	33.4	31.0	30.1	
	зернобобові	-/-	60.0	54.4	40.6	32.5	
7.	Урожайність у тому числі:	ц	21.7	26.3	18.4	15.9	
7.1.	пшениця озима	-/-	25.6	31.9	22.3	18.7	
7.2.	жито	-/-	16.6	22.7	16.8	16.8	
7.3.	кукурудза на зерно	-/-	39.2	32.0	33.9	32.9	
7.4.	ячмінь ярий	-/-	24.9	26.5	17.2	14.1	
7.5.	овес	-/-	18.9	23.8	18.0	14.6	
1	2	3	4	5	6	7	
7.6.	просо	-/-	9.5	10.3	13.5	7.7	
7.7.	гречка	-/-	8.3	14.1	6.5	7.1	
7.8.	зернобобові	-/-	13.0	18.4	14.4	11.6	
8.	Валовий збір зернових культур						

8.1.	пшениця озима	тис.т	579.7	804.3	430.0	351.2
8.2.	жито озиме	-/-	174.4	232.1	210.3	214.6
8.3.	кукурудза на зерно	-/-	128.8	73.7	48.8	41.3
8.4.	ячмінь ярий	-/-	343.8	326.7	291.2	192.0
8.5.	овес	-/-	168.0	155.1	153.4	112.5
8.6.	просо	-/-	8.6	7.7	10.0	6.7
8.7.	гречка	-/-	29.2	36.3	19.7	20.6
8.8.	зернобобові	-/-	78.8	100.6	58.6	37.5

1. Незважаючи на всі переваги зернових культур та їх стійкість проти порушень технологій вирощування урожаїв, загальне зниження обсягів виробництва, правда у значно меншому вигляді (в 1.7 рази), зачепило і дану галузь, підірвавши і з цього, досить несподіваного боку, потенціал Чернігівщини.

2. Головним фактором пониження валового збору зерна стала врожайність зернових, яка з 1990 року впала більш ніж у півтора рази.

3. Виробництво хліба і хлібобулочних виробів зменшилось більш ніж у 2 рази. Основна причина - різке підвищення цін на продукцію, низький життєвий рівень більшості населення.

4. Обсяги зерна на продаж впали більш ніж у два рази. Культура, як фінансовий донор галузі та сільськогосподарських підприємств, фактично не була задіяна.

5. Посівні площі під зернові знизились у незначному розмірі. Проте рілля, яка звільнилась внаслідок невикористання площ під сільськогосподарські культури іншого напрямку, зерновими засіяна теж не була.

6. Відбулось деяке збільшення посівів під жито, як особливо невибагливу, районовану для Полісся культуру. Таке рішення було доцільним, оскільки урожайність жита теж залишилась практично на одному рівні.

7. Площі під кукурудзу на зерно, і так досить незначні, зменшились більш ніж у 2.5 рази. Ця культура потребує особливого догляду і обробітку, а також обов'язкової сушки зерна, можливостей у проведенні яких в основній частині підприємств суспільного сектору виробництва немає.

8. Впала урожайність абсолютної більшості сільськогосподарських культур.

9. Валовий збір зернових, за виключенням жита, теж значно понизився.

Такі об'єктивні реалії із зерновими, що не зовсім відповідають офіційній інформації та статтям у пресі. До речі, свої показники по виробництву зерна погіршили всі райони області.

В 1997 році валовий збір зерна підвищився до 1124.5 тис.тонн, а урожайність культур - до 17.6 ц. Причому, в особистих підсобних господарствах населення валовий збір зернових і зернобобових культур склав 119.9 тис.тонн, що теж на 4.5 тис.тонн більше, ніж у попередньому році. Доля підсобних господарств у загальному виробництві зерна склала 10.7 відс. Фермерськими господарствами вироблено 12.6 тис. тонн зерна (при середній урожайності 13.4 ц з 1 га), що на 0.7 тис.тонн більше, ніж у 1996 році. Доля фермерів у загальному виробництві зерна склала 1,1 відс. (у 1996 р. - 1.2 відс.).

До речі, по валовому збору зерна в плані економічного та соціального розвитку на 1997 рік передбачалась значно більша цифра - 1272.7 тис.тонн. Вона не була виконана. А от в "Заходах по стабілізації економіки на 1993-1995 роки" обґрунтовувалась реальність цифр зовсім іншого порядку - 1890 тис.тонн.

1998 рік все остаточно розставив на свої місця. Майже нічого не вкладаючи в землю, важко чекати від неї повноцінної віддачі. Валовий збір зерна нижчий торішнього ледь не на третину - на 254 тис. тонн, середній намот зернових становив 15 ц з гектара. Такого ще не було в останнє десятиріччя. Зернові лани поменшали на 41 тисячу гектарів, в тому числі кукурудза на зерно - на 5 тисяч. Значні збитки господарства несуть через загибель посівів. Зернові загублено майже на 70 тисячах гектарів. Щоб їх засіяти, витрачено насіння на 3.0 млн. грн.

В області зруйнована система насінництва. Елітгоспи знаходяться в тяжкому фінансовому становищі. Державне замовлення ліквідовано, бартеризація насінницьким господарствам не вигідна. Без розв'язання цієї проблеми ефективно вирощування зернових неможливе. За останні сім років внесення органічних добрив скоротилось більш ніж утричі, мінеральних - у 12 раз. Значну роботу слід провести і станціям захисту рослин. Ними послаблена увага до протруювання насіння, боротьби із шкідниками і хворобами. Є господарства, де взагалі сіяли непротруєним насінням і озимі знищують гризуни.

В регіоні розробляються програми розвитку зернового господарства "Насіння", "Ріпак", "Гречка" та інші. Час покаже, будуть вони реалізовані, чи залишаться на рівні намірів та декларацій.

Доцільно зупинитись на кількох проблемах цього напрямку землеробства. Розпочнемо з вирощування жита. Про переваги культури та на перший погляд достатню увагу хліборобів щодо її виробництва вже було сказано. Але чи всі можливості задіяні?

Озиме жито - одна з важливих і найбільш економічно вигідних продовольчих культур. Воно має велике агротехнічне значення і є цінним попередником для просапних, бо добре знищує бур'яни, а також чудовою покривною культурою для багаторічних трав. Перевагами жита бачаться його пристосованість (це ми відчуваємо по ситуації в своєму регіоні) до умов вирощування та невибагливість до поживних речовин ґрунту.

Зерно жита користується великим попитом на міжнародному ринку. В той же час потреби населення України в житньому хлібі, згідно медичних норм, задовольняються тільки на 6.82 відс. Це тоді, коли сучасні сорти озимого жита мають високий і стабільний рівень урожайності, стійкі до висихання і хвороб, зимостійкі, потребують мінімальних затрат праці та нафтопродуктів.

Чернігівщині пощастило з базою для нарощування потенціалу даного напрямку - на її території знаходиться Носівська селекційна станція, яка займається житом. Сорти Носівської станції мають стабільну врожайність, високу зимостійкість і якість зерна, стійкість до вилягання і хвороб. За останні роки до "Реєстру рослин України" занесено носівські сорти "Олімпіада-80", "Боротьба", "Богуславка", "Воля", "Київський-96". Сорти "Боротьба" і "Богуславка" є національними стандартами України. На державному сортовипробуванні перебуває новий сорт - синтетик "Арфа". В його генотип спрямовано введено гени домінантної короткостеблості, імунітету до борошнистої роси та стійкості до бурої і стеблової іржі, рецесивні гени крупності зерна та гени високої кущистості. У виробничих умовах сорт-синтетик "Арфа" забезпечив урожайність 60-70 ц з гектара.

Випробування селекційних сортів Носівської станції, проведене на полях селекційної фірми "Крузе-Заатен" в Німеччині в 1996 році, довело переваги вітчизняних сортів-синтетиків над кращими гібридами першого покоління іноземного походження. При експортно-імпортних операціях багато уваги приділяється якості жита. По цьому показнику носівські сорти теж переважають іноземні.

Враховуючи особливості культури та переваги вітчизняних сортів, на Чернігівщині є всі можливості значно розширити обсяги озимого жита не тільки для себе, але і для продажу, в першу чергу на території України. Цим регіон покращить свої фінансові можливості, а також допоможе державі позбутися ганебного імпорту зерна жита з Білорусі, Польщі та Російської Федерації.

Ще одне дуже важливе питання-фінансова ситуація навколо запасів зерна в області. Вона вкрай тяжка, якщо не сказати тупикова, і має безліч першопричин, складових та попутних орієнтирів. Як же все-таки трапилось, що така малозатратна галузь, як вирощування зерна, стала збитковою на рівні комплексних хлібоприймальних пунктів (КХП), а самі вони впритул наблизились до банкрутства, хоча ще 2-3 роки тому були найбільш заможними та впливовими. На думку автора, цьому є дві основні причини:

1. Намагання повірити головну частину проблем КХП за рахунок зернової галузі, через що були нереально завищені ціни на зерно.

2. Неврахування ситуації світового ринку зерна, відкритості для нього наших кордонів, не менш дешевого і в достатніх кількостях зерна південних областей України в 1997 році, високої процентної ставки під значні кредити банків з ціллю створення зернового запасу для забезпечення потреб області з допомогою жорстко нав'язаного регіонального замовлення.

Регіональний контракт був ініційований обласною адміністрацією ще у 1992 році, продовжений новим складом виконавчої влади і зіграв роль гаранта на обласному зерновому ринку на протязі 1992-1995 років. Надалі, по мірі лібералізації із ринком зерна в Україні, від нього треба було відмовитись. Цього не зробили. На сьогодні ми маємо на елеваторах зерно, в тому числі дворічної давності, по нереально високих цінах, відсутність ринку збуту по такій вартості, величезні борги приймальних пунктів перед банками тощо. Ситуація важка, КХП близькі до банкрутства. Приватизація більшості з них навряд чи врятує становище.

На роботі колективних сільськогосподарських підприємств в даному напрямку (а вони на сьогодні виробляють майже 90 відс. зерна) негативно позначається, як не дивно це звучить, і роль зерна як гаранта виконання КСП своїх зобов'язань. Господарства повністю опутані павутиною боргів. Між тим пально-мастильні матеріали, запасні частини до майже повністю

зношених машин та механізмів потрібні постійно і в наростаючих кількостях. Фірми-посередники заставою визнають тільки зерно майбутнього урожаю. Таким чином, багато підприємств продали зерно "на корені" на 2-3 роки наперед. В даному випадку вони втратили можливість маркетингового маневру, варіантів збуту щодо умов, включаючи цінові пропозиції тощо, не кажучи вже про відсутність можливості використання зерна для власних потреб тваринницької галузі і так далі.

Зупинимось на промисловій переробці зерна, харчовій галузі даного напрямку. Вона в основному представлена хлібопекарною та макаронною сферами. Це хлібокомбінати у Чернігові, Ніжині, Прилуках та відповідні цехи і невеликі пекарні у районних центрах, а також комерційні пекарні з технологіями "повітряного хліба", який спершу мав великий збут, але з часом попит населення значно зменшився.

Макаронна промисловість в основному представлена Чернігівською макаронною фабрикою, а також цехами і невеликими підприємствами в районах. Вона досить успішно конкурує із засиллям іноземних товарів.

Ще один напрямок галузі-комбикормові заводи, в основному міжгосподарські. Вони, на жаль, простоюють через нераціональні, дуже енергозатратні технології, відсутність сировини та коштів у споживачів, чим у свою чергу ослаблюється галузь тваринництва.

Для подальшого ефективного функціонування харчової галузі даного напрямку було б доцільно при збереженні діючих потужностей розширити асортимент, передбачивши при цьому випуск продукції дитячого та дієтичного харчування.

Спиртова промисловість. В основному для виробництва спирту використовуються зернові культури. Звичайно, сировиною може бути, крім них, цукор-сирець, дефектний цукор, патока та інше. Зокрема, на Чернігівщині в свій час активно використовувались патока та картопля, під які придатні обладнання і технологія виробництва кількох заводів. Та все-таки домінуючою основою для галузі завжди залишалось зерно, а серед зернових переважають пшениця, жито, ячмінь і кукурудза.

Потужності спиртової промисловості в цілому відповідали сировинній базі, а обсяги спирту задовольняли потреби підприємств, які його використовують. Передбачалось подальше вдосконалення технології виробництва, модернізація обладнання, підвищення продуктивності праці та зниження собівартості, а також посилення комбінування і кооперації з іншими галузями народного господарства. Доцільним вважалося впорядкування сировинних зон, тобто закріплення за кожним заводом постійних господарств-виробників сировини, які матимуть високу концентрацію зернових під спиртову промисловість, підписання обома сторонами довготермінових угод щодо подальшого співробітництва тощо. На базі спиртових заводів перспективним було створення відгодівельних комплексів (про це вже писалось раніше), а також організація виробництва лимонної кислоти, вітамінів, комбикормів, пекарських і кормових дріжджів, харчових виробів із зернових культур, переробка сивушних масел та інше.

В Чернігівській області працюють сім спиртових заводів - Ічнянський, Шабалинівський (Борзнянський район), Ковалівський (Городнянський), Крисківський (Коропський), Новоборовицький (Щорський), Холминський (Жорюківський) та Чемерський (Козелецький). Крім того, у Чернігові є лікєро-горілчаний завод. Галузь працювала ефективно. Для подальшого вдосконалення потрібні були деякі заходи. Наприклад, концентрація зернових господарств навколо заводів тощо.

Прийшли роки так званої перебудови, а з нею і чадний дим псевдоалкогольної кампанії. Вирубувались виноградники, зупинялись спиртові заводи в усьому Радянському Союзі, знищувалось високорентабельне обладнання, перша хвиля безробіття пройшла по спрацьованих і кваліфікованих колективах підприємств. В той складний період у керівництва області знайшлись здоровий глузд та мужність, щоб відстояти галузь. Роботу регіону перевіряли вищі урядові і партійні комісії, стягнення отримали чиновники ідеологічного та господарського апарату, виробництво спирту і горілки різко зменшилось. Але заводи в цілому, їх трудові колективи і технологічне обладнання були збережені.

Коли на терені СРСР з'явилися суверенні держави, які почали створювати свої економічні моделі, першочергова увага була приділена високодоходним галузям - тютюновій, спиртовій та горілчаній тощо. Спирт став потрібний в кожній країні, кожному регіоні. Свої заводи там були знищені. Тому на протязі 1992-1995 років спиртова галузь області переважно працювала на давальницькому зерні в основному із Казахстану та Російської Федерації. Вигідність такої співпраці не викликає сумнівів: на заводі залишались половина отриманого спирту (як плата за переробку зерна), а також відходи виробництва на корм великій рогатій худобі.

Крім того, була пом'якшена ступінь державної монополії на виробництво спирту - колгоспам дозволялось отримувати продукцію як результат переробки давальницького зерна. Там, де колективні господарства відзначались низькою дисципліною і недбалістю керівництва, нововведення користі не принесло. Більш того, воно посилювало алкоголізм та деградацію сільського населення. Але для галузі це стало ще одним сприятливим фактором.

Заводи буквально розквітли. Посилилась їх технічна озброєність. Багато уваги стало приділяти зовнішньому вигляду підприємств, культурі виробництва. Висока технологічна дисципліна, відсутність порушень в частині організації праці доповнювали картину. Села, чії люди працювали на заводах, почали розширювати і покращувати соціальну сферу - будівництво і реконструкцію шкіл та дитячих садків, газифікацію, обладнання водою тощо. Заасфальтованою, завітчанною і прикрашеною виглядала територія більшості підприємств. Особливо сучасним по всіх цих показниках був Новоборовицький спиртовий завод. Крім вже вказаних факторів, на ньому була розширена сфера підсобного господарства - появились тепличні комплекси та інше.

Одним з важливих елементів подальшого розвитку галузі було стійке і послідовне неприйняття керівництвом об'єднання спиртової та лікеро-горілчаної промисловості різних псевдоринкових нововведень, "параду суверенітетів" цехів, заводів та фабрик, який охопив абсолютну більшість народногосподарського комплексу області. Об'єднання в той час не поділилось, його ланки у важких умовах не кинули напризволяще.

Нарощував потужності, асортимент і якість виробів лікеро-горілчаний завод, чію продукцію знали далеко за межами України.

Прибутки галузі були значними, державний та місцевий бюджети мали стабільне і солідне поповнення. Здавалось би, спиртовій та лікеро-горілчаній промисловості забезпечено довге і безбідне життя, роль заможного осередку у розваленому економічному механізмі держави. Цьому сприяв і незмінний попит населення, який відводить горілці роль натхненника та стимулятора життєвих процесів, а також сприймає пляшку із прозорою рідиною як тверду національну валюту у господарських взаємовідносинах між фізичними особами (гривню в цьому питанні вона явно переважає).

Одним із факторів, який стимулював подальший розвиток галузі у 1994-1995 роках, було те, що в умовах бартеризації народного господарства України, наприклад, обмін спирту на нафтопродукти у два рази вигідніший, ніж аналогічний обмін зерна, яке використано на його виготовлення. Та ще і барда залишається для потреб виробництва.

Тому автор вважає, що в той період на рівні регіону було доцільне будівництво мінізаводів по виробництву спирту на базі зернових культур на півдні області, а також на базі картоплі - на півночі. Для випуску обладнання потрібно було задіяти потужності підприємств військово-промислового комплексу та конверсії регіону чи знайти інші можливості. Водночас необхідно акцентувати, що даний напрямок роботи був сприятливий тільки при стабільній економічній політиці держави, включаючи її податкову та зовнішньоекономічну складову, а також організаційні важелі і законодавче забезпечення.

Між тим за кілька останніх років галузь із стану прискореного розвитку перейшла в положення депресії та занепаду. Назвемо і коротко охарактеризуємо головні чинники ситуації:

1. Періодичні немотивовані і непередбачені спроби вищих владних структур залучити якомога більше коштів до державного бюджету від підприємств спиртової та лікеро-горілчаної промисловості за рахунок значного підвищення ставок акцизного збору. Розпочалася ця епопея в жовтні 1993 року, коли акцизний збір виріс з 70 до 90 відсотків. Відразу значно упав попит на товар, а з ним і надходження до бюджету. На підприємствах накопичились спирт та горілчані вироби, вони вимушені були різко скоротити обсяги виробництва. Ситуація протрималась до березня 1994 року, і аж тоді держава зменшила ставку. Заводи знову запрацювали. Так повторювалось неодноразово. Останній раз ставка акцизного збору піднялась у вересні 1998 року, щоб знову понизити рівень виробництва та торгівлі і, як наслідок, податкові надходження до скарбниць держави та регіону.

2. Неврегульованість зовнішньоекономічних зв'язків відносно експорту спирту та лікеро-горілчаних виробів до інших держав, особливо до Російської Федерації, яка раніше була головним споживачем, а на сьогодні з допомогою високого митного збору майже закрила свій споживчий ринок для наших підприємств, водночас сприяючи ввезенню товарів цієї групи із країн дальнього зарубіжжя.

3. Значна сфера "тіньового" спирту та продажу лікеро-горілчаних виробів в державі і регіоні. Так, в області тільки в галузі оптової торгівлі лікеро-горілчаними виробами видано понад 200 ліцензій, а в роздрібній зареєстровано майже 3 тисячі горілчаних точок. Між тим,

наприклад, демонополізована країна Швеція, що налічує 8 млн. населення, має 320 роздрібних спеціалізованих об'єктів, які торгують алкогольними напоями. Безумовно, в такій ситуації можна проконтролювати і кількість, і якість, на відміну від досліджуваного регіону, де і року не вистачить, щоб обійти всі горілчані точки та перевірити, яким товаром вони торгують. Крім того, масово йде торгівля без ліцензій, а самі ліцензії видаються формально чи корисливо, з безліччю порушень. В області катастрофічно не вистачає грошей, а ліцензії на роздрібну торгівлю видаються представникам інших регіонів. Як у містах, так і особливо в сільській місцевості процвітає самогонваріння для особистого вжитку та плати за послуги (привезені дрова, заколото свиня тощо), а також на продаж.

4. Повна відсутність обмеження ввозу низькопробних спиртових напоїв із-за кордону. Держава кинула напризволяще вітчизняного товаровиробника. Маючи негативне зовнішньоторговельне сальдо, величезні проблеми з поставками критичного імпорту (нафтопродукти, газ та інше), держава дозволяє з мінімальним митним збором завозити не тільки високоякісні виноградні вина, які у нас не виробляються (це ще в якійсь мірі було б зрозуміло, хоча і не виправдано в умовах розвалу свого виробництва та нестачі критичного імпорту), але і напої, основною складовою яких є етиловий, причому в ряді випадків низькоякісний, спирт. При цьому спирт, вироблений в Україні, зокрема в Чернігівській області, не знаходить споживача.

5. Низька купівельна спроможливість населення, відсутність коштів для споживання навіть найбільш необхідних продуктів харчування. Коли у 1998 році ставка акцизного збору збільшилась з 3 до 7 екую, реалізація горілчаних виробів різко знизилась. Потім акцизний збір знову зменшили (тренують як виробника, так і споживача методами шокової терапії), на цей раз до 3.5 екую, але гривнева ціна, по суті, не зменшилась із-за падіння курсу гривні. У випадку збереження акцизної ставки на рівні 7 екую вартість пляшки горілчаних виробів складала б 9-10 гривень, що було абсолютно нереально. Але і в даному випадку населення в своїй основній масі не в змозі купувати продукцію лікєро-горілчаної промисловості.

6. Реконструкція діючих і створення нових заводів Російською Федерацією, Казахстаном та іншими країнами ближнього зарубіжжя, подолання наслідків антиалкогольної компанії, після чого вони мають можливість виробляти спирт у себе, а не відправляти зерно, як давальницьку сировину для його виробництва, на Чернігівщину.

7. Нереально висока вартість місцевого зерна урожаю 1997 року в області внаслідок фіксованих цін на регіональне замовлення.

8. Занепад галузей машинобудування, таких як авіа-, приладо-, суднобудування, електронна промисловість та інші, що у масових кількостях використовували спирт як складову частину технологічних процесів виробництва і експлуатації.

Тому станом на 1998 рік виробничі потужності області досягають 3 млн. декалітрів, а випущено менше ніж 500 тисяч, тобто майже 15 відс. від можливого. Заслабли трудові колективи, не відраховуються кошти до бюджету. Тіньова промисловість перебиває "світлу" економіку і в цьому секторі виробництва. Намагаючись виправити стан справ у сфері реалізації, позбавити свободи дій підпільних алкогольних магнатів, держава на рівні областей створила управління з монополії на виробництво та обіг спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Їх завдання - навести порядок в оптовій та роздрібній торгівлі, підтримати власного виробника, забезпечити наповненість державного бюджету. Звичайно, владні структури стурбовані тим, що у 1991 році в доходній частині консолідованого бюджету податки від реалізації горілчаних виробів складала 40-42 відс., а за 9 місяців 1998 року - 5 відс. Але спроба в черговий раз вирішити проблему не економічними, а силовими методами не може привести до стабільних та значних результатів. Між тим ще одна силова фіскальна державна структура додалась, кошти на її утримання в дірявому бюджеті уряд та Верховна Рада вимушені будуть передбачити.

Лікєро-горілчана промисловість шукає свої шляхи виходу з кризи. В 1997-1998 роках в Чернігівській лікєро-горілчаний завод вкладено майже 300 тисяч гривень, щоб вперше в Україні розпочати розлив грузинських коньяків "Варцихе", "Гремі" і "Дуже старий" семи-, восьми- та п'ятнадцятирічної витримки, які у світі відзначені тринадцяттю золотими та сімома срібними медалями. Підписані відповідні контракти. Особливо важливим є продаж спирту обласних заводів у Грузію як еквіваленту за придбаний коньяк (практично бартерні умови, які частково вирішать проблему реалізації продукції спиртової промисловості). Час покаже, чи спрацює дана угода. Перешкод на шляху її реалізації чимало - і значна ціна на високоякісні коньяки в умовах бідності населення, і нестабільна економічна та політична ситуація в Україні та Грузії, і втручання Росії, як це часто буває, враховуючи залізничне сполучення через її

територію (останнє питання має альтернативне вирішення - морські шляхи спілкування Чорним морем). Та навіть у випадку впровадження і щасливої долі даного проекту, він тільки на незначні відсотки вирішує проблеми спиртової і лікєро-горілчаної галузей. Для їх повного відродження і ефективного функціонування відносно всіх складових необхідне подолання на державному та регіональному рівнях проблем, що були названі і охарактеризовані раніше.

Вирощування картоплі. Чернігівська область має сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування цієї культури. Елементарне виконання вітчизняних технологій дозволяє отримувати її врожаї біля 170 ц/га. Товарна картопля має бути одним з основних продуктів виробництва колективних та індивідуальних господарств поліських районів області. Особливо сприятливі умови для її вирощування мають Менський, Сосницький, Ріпкинський, Щорський, Корюківський, Коропський та Чернігівський райони.

Ще в 1970 році картоплею було засаджено 13.9 відс. структури посівних площ всіх категорій господарств області. У той час майже тридцять років тому Чернігівщина збирала понад 3 млн.т., або 15 відс. валового збору республіки. Середня урожайність картоплі складала 149 ц/га. Впроваджувались сучасні тоді зразки техніки, з'являлись нові сорти, був забезпечений гарантований ринок збуту, нарощувались потужності та різноманітність виробів переробної промисловості.

35 років тому створена Чернігівська дослідна станція в смт. Седневі. У 1985 році на її базі організоване науково-виробничне об'єднання "Чернігівеліткартопля". Важко переоцінити роль закладу в розвитку галузі. Виведені науковими співробітниками і передані у виробництво нові сорти, забезпечення елітних господарств репродуктивним матеріалом, розроблення ґрунтозахисної, безгербіцидної технології вирощування картоплі, що не поступається технологіям розвинених країн - все це сприяло стабільним урожаям та додатньо високому валовому збору культури. Звичайно, були помилки, недоліки і невдачі. Особливо ніщівних ударів картоплярство зазнало у другій половині 90-х років. Для підтвердження розглянемо показники наведеної таблиці.

Вирощування картоплі в регіоні.

№ п/п	Роки		Одиниця виміру	1985	1990	1995	1996
	Показники						
1.	У господарствах всіх категорій						
1.1.	Посівні площі		тис.га	184.7	172.4	119.8	113.0
1.2.	Валовий збір		тис.т	2653.9	1597.6	1244.2	1687.3
1.3.	Урожайність		ц/га	162	103	119	168
1.4.	Продаж заготівельним організаціям		тис.т	451.3	182.0	23.6	31.6
2.	Вироблено на душу населення		кг	1848.5	1133.7	915.9	1257.8
3.	Вироблено у господарствах населення (без фермерських господарств)		тис.т	1145.1	827.7	1088.7	1445.8*
4.	Споживання на душу населення		кг	263.2	227.7	206.9	210.5

*- це складає 85.7 відс. всієї картоплі, вирощеної в регіоні.

Доповнимо їх основними характеристиками діяльності галузі у 1997 році, коли господарствами суспільного сектора було зібрано 128.6 тис.тонн картоплі, що знову менше попереднього періоду на 110.6тис.тонн. Середня урожайність склала 70 ц з одного гектара. В той же час населенням вирощено 1050.4 тис.тонн картоплі при середній урожайності 130 ц з 1 га, або 88.0 відс. загального виробництва. Врожайність у фермерських господарствах становить 79 ц, а валовий збір - 2.5 тис.тонн, або 0.2 відс. загального виробництва.

До речі, "Програмою економічного і соціального розвитку області" на цей рік передбачалось її виробництво в обсягах 1462.3 тис.тонн. Показник не був виконаний, та і як його виконати, чи хоча б передбачити більш-менш реально, коли у суспільному секторі виробництва вирощують тільки десятину культури, урожаї нижчі, ніж 30 років тому, у два рази і більше, а індивідуальний сектор господарювання програмному управлінню практично не підлягає. В той же час у вже згадуваних "Заходах по стабілізації економіки на

1993-1995 роки” прогнозувались обсяги виробництва картоплі 2160 тис.тонн. Економічні та управлінські важелі, визначені “Заходами...”, не були задіяні.

З наведених показників можна зробити наступні висновки:

1. Валовий збір зменшився за останні 12 років більш ніж у 2.5 рази. Це відбулось внаслідок скорочення посівних площ під культуру, а особливо за рахунок зниження урожайності.

2. Продаж картоплі заготівельним організаціям зменшився більш ніж у 14 разів, що характеризує стан підприємств по заготівлі як паралізований.

3. Виробництво культури в індивідуальних господарствах населення та його частка в загальних обсягах з кожним роком збільшуються і в даний період складають біля 89 відс. всіх урожаїв. Це ті господарства, де практично не використовують механізований обробіток та збирання, хімічні засоби захисту від шкідників (крім колорадського жука), сівозміни та інші атрибути цивілізованого ведення рослинницької галузі. Між тим урожаї на ділянках майже у 2 рази вищі. Це показує, до якого ступеню деградації і безгосподарності ми дійшли у секторі суспільного виробництва з його об’єктивно кращими стартовими можливостями.

4. Споживання продукції на душу населення зменшилось на незначні відсотки при тому, що заготівля її майже відсутня. Більшість людей самі вирощують картоплю для споживання. Це характеризує її як основну продовольчу культуру жителів області в умовах їх низького життєвого рівня, що не відповідає рекомендаціям щодо здорового та раціонального харчування.

5. Програмне регулювання, застосоване керівними економічними службами регіону щодо розвитку цієї пріоритетної поліської культури, неефективне і не дає результатів.

Ситуація пояснюється, перш за все, скороченням попиту на картоплю.

З наданням населенню міст і селищ земельних ділянок під сади і городи переважна більшість сімей забезпечує себе з власного урожаю.

Південні області - традиційні споживачі Чернігівської картоплі - також зменшили заготівлі, оскільки транспортні витрати настільки збільшились, що їм стає не вигідним одержувати продукцію. Вони починають самі вирощувати культуру.

Традиційним споживачем сушеної картоплі у значних обсягах був Північний флот і взагалі північні регіони держави. Це стимулювало як розвиток картоплярства, так і переробну галузь. З розпадом Радянського Союзу ринки збуту втрачені.

В умовах енергетичної кризи господарствам стає не вигідно займатися виробництвом енергозатратних культур, зокрема таких, як картопля. Для її вирощування на 1 га необхідно до 400 кг пального, тоді як, наприклад, на зерно - 60-80 кг. Картопля також потребує багатьох інших матеріальних затрат. Затрати на 1 га картоплі в цілому більш ніж у 7 раз перевищують витрати на зернові, а рентабельність виробництва нижча від тих же зернових у 6-7 разів.

Відсутнє держзамовлення на картоплю. Чітко відпрацьованої системи, яка включала б у себе фінансову відповідальність за зрив угод, також немає, за відмову від заготівель практично ніхто відповідальності не несе.

Місцеве замовлення для торгівлі, громадського харчування, переробних галузей в умовах інфляції не отримало стабільної основи. Відсутність взаємопогодженої ціни ставить товаровиробника і заготівельника в невизначені умови, що в кінцевому рахунку негативно позначається на розвитку галузі.

З метою стабілізації цього напрямку сільськогосподарського виробництва з боку держави було б доцільно визначити споживачів та обсяги поставок на перспективу (не менше 4-5 років) з гарантіями взаємної відповідальності. Причому, попередню ціну треба взяти аналогічну світовій ціні на картоплю. Хоча при таких умовах виробництво важко зробити високорентабельним, оскільки рівень технічної забезпеченості у наших картоплярів набагато нижчий, ніж в розвинених країнах, які спеціалізуються на цій культурі і, як наслідок, значно нижча продуктивність праці, але буде стабільність цінового курсу, деякий паритет цін. Буде стимул знижувати собівартість продукції, нарощувати її обсяги, щоб мати більший прибуток.

Необхідно також сприяти товаровиробникам в експорті її за межі країни з тим, щоб закріпити там ринки збуту, а також мати таку необхідну нам валюту, в тому числі близького зарубіжжя. Крім того, гарантований збут, в першу чергу у Росію і Казахстан, знову “потягне за собою” збільшення виробництва, дасть поштовх розвитку цієї чисто поліської культури.

Потрібно все насінництво взяти під державну опіку, починаючи з матеріально-технічного забезпечення і кінчаючи фінансуванням. Треба зберегти насінницьку галузь, укріпити господарства, що нею займаються.

Доцільно мати спеціальну програму розвитку переробної промисловості під картоплю, що включала б у себе не тільки виготовлення з неї спирту чи крохмалю, але і значну кількість

інших продуктів, які можна виробити, коли освоїти відповідні технології і закупити чи виготовити обладнання.

Ставлячи понад усе інтереси держави та її населення, а значить і захист вітчизняного товаровиробника, потрібно з допомогою митного податку захистити український ринок від картоплі та продуктів її переробки з інших країн, водночас стимулюючи впровадження сучасних технологій і створення спільних підприємств.

Дещо детальніше розглянемо окремі питання розвитку картоплярства та його переробної галузі. Те, що на Чернігівщині діє вже згадуване науково-виробниче об'єднання "Чернігівеліткартопля" - позитивний фактор для картоплярів регіону, який конче потребує ефективного використання. Так, ще десять років тому ця організація разом з елітними господарствами області реалізовувала насіння до 130 тисяч тонн на рік в центральні та північні регіони Росії і практично в усі області України. В 1997 році показник упав ... до 1.5 тисяч тонн. Закон "Про насіння", яким віддаються переваги вітчизняному виробнику, не виконується. У підприємства відсутні кошти. Воно не в змозі вивезти свою продукцію навіть на ринки міст і селищ для продажу населенню. Сортооновлення на присадибних ділянках майже відсутнє.

Разом з тим сорти картоплі в об'єднанні за своїми смаковими якостями переважають західні зразки, оскільки вирощені на благодатному ґрунті за екологічно чистими технологіями. Поки що, незважаючи на труднощі, залишилися господарства по вирощуванню елітної картоплі на насіння в с.Ковпита Чернігівського, с.Макошине Менського, с.Авдіївка Сосницького, с.Атюша Коропського, с.Наумівка Корюківського районів. Нині вимоги до насінницьких господарств значно підвищені, агротехніка має відповідати міжнародним стандартам. Необхідно надавати такий матеріал, який вигравав би у порівнянні з найкращими західними сортами. "Чернігівеліткартопля", як і раніше, продовжує роботи по селекції, насінництву, технології виробництва і зберігання культури. Сорти "Пекурівський", "Витязь", "Сіверська", та "Чернігівська рання" рекомендовані для широкої культивуації не тільки в області, а й в Україні. Готуються до атестації деякі інші впровадження, насамперед у своїй області. Потрібні зустрічні кроки керівництва та фахівців господарств регіону.

Інший напрямок співпраці - контакти з фахівцями із Сполучених Штатів Америки. Вони вчать наших спеціалістів, як працювати в майбутньому, освоювати технологію виробництва та завойовувати ринки збуту. Це нормально, враховуючи їх багатий досвід у світі бізнесу і менеджменту, як його важливої складової. Тільки необхідно враховувати, що вони представляють іншу країну, яка ставить понад усе і захищає насамперед свої інтереси.

У зв'язку з цим актуальним бачиться питання про трансгенну картоплю, яка активно впроваджується в Україні. Суть проблеми у наступному. Для стійкості картоплі проти колорадського жука вчені за океаном до структури рослини ввели ген білка - пестицида. Такі посіви не треба обприскувати. Отрута є вже у самій картоплі. Спробувавши її, жук гине.

Здавалося б, новина повинна відразу піти на поля технологічно передових та раціональних Канади і Сполучених Штатів Америки, де її було винайдено. Але чомусь не пішла. Європа також не сприйняла нововведення. Німеччина відразу відкинула його, справжній бум зчинився в Англії, незважаючи на те, що компанія "Монсанто" витратила на рекламу трансгенної картоплі мільйон фунтів стерлінгів. Зараз в усьому світі нею зайнято лише 20 тис. гектарів. Причина несприйняття одна - занепокоєння, як білок-отрута вплине на людський організм, як взагалі сприйметься змінена структура білка, як це позначиться на наступних поколіннях, чи не канцерогенний він тощо? Подібних запитань дуже багато. Тож у цивілізованому світі вважають: новинку треба спочатку всебічно вивчити.

Тоді бізнесмени, що сподіваються отримати на трансгенній картоплі значні прибутки, кинулися з пропозиціями в Україну, де швидко знайшли відгук. Ще тільки ведуться її випробування на дослідних ділянках інституту картоплярства щодо стійкості до жука, відсутні основоположні документи для впровадження таких сортів, а вже практично розгорнено насінництво. В 1999 році картоплі вистачить десь на 900 гектарів. Автор вважає, що без ґрунтовних досліджень за довготривалий період, в тому числі і з участю Міністерства охорони здоров'я, застосування картоплі на полях України, включаючи Чернігівський регіон (особливо якщо враховувати її можливу взаємодію з радіонуклідами), небезпечне, необґрунтоване і шкідливе.

У нас в достатніх кількостях є свої районовані сорти, які потребують всебічної уваги та впровадження. Мабуть, тут буде якраз доцільно на сторінках економічного аналізу процитувати наступні рядки Шевченківського "Кобзаря":

І на Січі мудрий німець

Картопельку садить,
 А ви її купуєте,
 Їсте на здоров'я
 Та славите Запоріжжя.
 А чиєю кров'ю
 Ота земля напоєна,
 Що картоплю родить,-
 Вам байдуже.

Як би нам від картоплі, яку не сприйняв цивілізований світ, водночас не заперечуючи нашої потенційної ролі камікадзе, не отримати ще одного лиха на зразок Чорнобильського.

І на завершення питання про картоплю дещо про її переробку. В Україні нині переробляється (на спирт та крохмаль) 0.3 відсотка вирощеної картоплі. На споживчий ринок у вигляді чипсів, крекерів, картоплі фрі та інше потрапляє лише 0.03 відсотка. В Сполучених Штатах Америки маємо наступну ситуацію: 30 відсотків зібраного врожаю реалізується після первинної обробки (картоплю вимито, відкалібровано, розфасовано), а решта поступово переробляється на готові до вживання вироби, перелік яких складає понад сто найменувань.

В Чернігівській області великі резерви виробництва з картоплі спирту, крохмалю на базі діючих підприємств, які повинні запрацювати в повну силу в міру економічного поживлення у регіоні та державі. Значний потенціал і ресурси переробних підприємств в Мені і Семенівці у випадку успішної реалізації проектів. Потребує міждержавного врегулювання питання поставки на північ Росії сушеної та мороженої картоплі. Незадіяний у цьому плані і споживчий ринок країн Середньої Азії.

Крім того, в цій галузі промисловості доцільно передбачити реконструкцію та технічне переозброєння діючих заводів, а також практикувати будівництво підприємств середньої та малої потужності безпосередньо в зонах вирощування рослинницької культури, застосовуючи при цьому інвестиційні можливості і міжвідомчу кооперацію коштів та ресурсів. Раціональним бачиться створення потужностей по виробництву продуктів харчування з картоплі як на діючих підприємствах харчової промисловості (спиртових, плодоовочевих і так далі), так і на тих, котрі заплановано спорудити та ввести в дію.

Картоплярство, як одна з визначальних пріоритетних галузей Чернігівщини, має значні можливості і перспективи, повинно бути задіяним у механізмі народногосподарського комплексу регіону.

Льонарство. Льон - це та культура, яка при зваженому підході та усуненні чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру в змозі вилікувати хвору економіку поліських сільськогосподарських підприємств області без великих затрат на її відновлення. Льон - довгунець (саме його вирощують на Чернігівщині) - типово поліська культура, яка у недалекому минулому відзначалася дуже високою рентабельністю. В той час площі під нею досягали 40 тис.га і більше, а обсяги виробництва складали біля 20 відс. льоноволокна України. Льон був головною технічною культурою області, неабиякою опорою в цілому невеликим та слабким поліським колгоспам. За останні роки ситуація різко змінилася. Для проведення подальшого аналізу наведено дані наступної таблиці.

Стан льонарства в регіоні.

№ п/п	Роки		Одиниця виміру	1985	1990	1995	1996
	Показники						
1.	Продаж льоноволокна						
	Посівні площі		тис.т	24.9	29.0	15.1	6.1
2.	Урожайність		тис.га	40.2	38.5	27.5	19.0
3.	Валовий збір		ц/га	6.2	7.5	5.6	4.0
4.			тис.т	25.0	28.7	15.2	6.5

В 1997 році становище ще більш погіршилось. Господарствами суспільного сектора одержано 3.6 тис.тонн льоноволокна, що на 2.9 тис.тонн менше попереднього періоду, урожайність склала 3.2 ц з 1 га. Програма 1998 року взагалі виконана на 26 відсотків - ще один приклад нереальності показників планування та неефективності управлінських зусиль щодо виконання передбаченого. По урожайності льону область опустилася до рівня 1966 року. До речі, у вищеназваних "Заходах по стабілізації економіки" обґрунтовувалось досягнення цифри щодо обсягів льоноволокна 24 тис.тонн.

Наведений матеріал вказує на повний занепад галузі льонарства. Це в однаковій мірі відноситься до таких показників як посівні площі, врожайність та валовий збір льоноволокна. Причому, процеси мають цілеспрямовано та прискорено понижений на кожному відтинку часу характер. Якщо ситуація буде розвиватись у тому ж напрямку, через кілька років льонарство зникне з економічного небосхилу області.

Між тим, в недалекому минулому, займаючи 6-7 відсотків у структурі посівних площ, галузь забезпечувала понад 80 відс. чистого прибутку, який давало все виробництво. Отримані кошти сприяли розвитку інфраструктури, вирішенню соціальних питань на селі.

Для вирощування і переробки льону була створена відповідна матеріально-технічна база: побудовані сушильні комплекси, придбано достатню кількість комбайнів та іншої техніки, освоєна і відпрацьована технологія механізованого вирощування та збирання.

Зважаючи на пріоритетність і високу складність у роботі галузі, до 1990 року для стимулювання виробництва льонопродукції державою проводилася доплата з бюджету (як це робиться в усьому цивілізованому світі по відношенню до більшості галузей сільського господарства) 45 відс. вартості проданої продукції, а також компенсація витрат на насіння, понесених господарствами при сортооновленні, та інші заохочувальні заходи. З початку дестабілізації в економіці країни і, зокрема, у сільськогосподарському виробництві та після позбавлення державної підтримки вирощування льону стало збитковим, що і призвело до наведених вище результатів.

Між тим це не тільки сільськогосподарська галузь, що само по собі дуже важливо, а ще і база для переробної промисловості. Льонопереробні агропромислові комплекси області були сформовані на основі розвитку тривало діючих виробничих зв'язків по вирощуванню льоносировини і її промисловій переробці. Цьому сприяли природні та сировинні умови. Були створені і довго та досить ефективно працювали такі льонозаводи як Киселівський Чернігівського, Батуринський Бахмацького, Сядринський Корюківського, Іванівський Семенівського районів, а також розташовані в районних центрах Куликівський, Козелецький, Ріпкинський та інші. Зараз всі ці підприємства, що сплачували значні податки до державного бюджету, утримували соціальну сферу, забезпечували роботою і достатньою заробітною платою працівників, а гідними умовами для життя - їх сім'ї, знаходяться в стані економічної кризи, ряд з них - на межі банкрутства. Через відсутність сировинних ресурсів виробничі потужності льонозаводів завантажені на 20-25 відс. Підприємства працюють неповний час. В таких умовах переробка трести є збитковою. Заводи не в змозі своєчасно проводити розрахунки із господарствами за продаж сировини. До того ж вони забезпечували до 30-40 відс. надходжень до місцевих бюджетів, Пенсійного фонду і сплати інших платежів у поліських районах. Тепер, коли підприємства фактично не працюють, місцеві бюджети цих коштів позбавлені. Таке становище створило великі проблеми з виплатою пенсій, зарплати вчителям, медичному персоналу, іншим працівникам бюджетної сфери.

Льонарство, як і вирощування картоплі, стало не вигідним і не престижним. До того ж основні льоносіючі райони потрапили в зону високого рівня радіаційного забруднення, що негативно вплинуло на обсяги виробництва. Крім того, культура потребує значної ручної праці, а цю проблему дуже непросто вирішувати в малолюдних, якщо не сказати обезлюднених, поліських селах Чернігівщини.

Головні особливості льонарства, які негативно відбиваються на товаровиробниках:

- * відсутня можливість маневрувати з реалізацією, як це робиться з іншою сільськогосподарською продукцією;
- * розтягнутий в часі процес переробки;
- * місцеві льонозаводи не доводять продукцію до готових виробів, а поставляють її в інші регіони як напівфабрикат, що стримує систему розрахунків та ставить підприємства у залежність від фінансового стану кінцевого і часто єдиного споживача.

Починаючи з 1997 року, відношення держави до галузі та сама ситуація дещо змінилися. Додатково до закупівельної ціни господарствам пообіцяна дотація в розмірі 80 відсотків від суми, яку виплачують заводи за здану тресту. Попит на волокно і насіння льону теж з'явилися. Тільки от чи не пізно державні структури взялися виправляти становище? Чи піднімуться колективні сільськогосподарські виробники (у галузі льонарства задіяні в основному тільки вони), і чи буде така політика держави носити довготривалий та послідовний характер?

1997 рік на ці питання відповів негативно. Господарства отримали аванс під вирощування льону, проте трести з різних причин не продали, або виростили та здали дуже низької якості. 220 сільськогосподарських підприємств заборгували бюджету 1,2 млн. гривень за виплачений аванс. Піраміда взаємних боргів і неплатежів продовжує наростати. Було надано аванс з

бюджету і під урожай 1998 року, але це не змінило стану справ, про що уже було сказано раніше. Заборгованість господарств бюджету досягла 3 млн. гривень.

1200 гектарів посівів загинуло, в тому числі у Сосницькому районі 42 відс., в Борзнянському - 30 відс. Крім того, 1540 гектарів льону зібрано, проте треста не піднімалась. На 200-300 гектарах залишилась не піднятою треста в Городнянському, Козелецькому, Коропському та Новгород-Сіверському районах. В цілому 22 відсотки посіяної площі через несвоєчасне збирання продукції не дали, а та, що була вивезена на заводи, дуже низької якості із-за грубих порушень технології збирання.

Сівба проводиться з великим запізненням, в більшості випадків по веснооранці. Не все насіння протруюється, тому посіви вражені грибковими захворюваннями. Добрива, особливо калійні, не вносяться, а це головна причина низького вмісту льоноволокна у тресті. Як ніяка інша культура, льон дуже болісно реагує на запізнення із збиранням. Воно повинно проводитись у липні на протязі 12-15 днів, а розтягується більш ніж на три місяці.

Основні напрямки виправлення положення:

- * концентрація виробництва;
- * виконання технологічних вимог;
- * зменшення витрат на вирощування.

Спрацювати подібним чином дуже важко, оскільки на протязі 10 останніх років техніка в льонарстві майже не оновлювалася. Вона фізично і морально застаріла. Відновити технічний рівень і ефективно його використовувати зможуть господарства, які будуть засівати від 100 до 200 га культури. Тоді вони зможуть вирощувати 400-600 тонн трести і мати значний прибуток. Абсолютна більшість господарств, які займаються льонарством, цих показників, в силу ряду вищеназваних обставин, не досягли.

В перспективі головними напрямками розвитку даної культури є підвищення урожайності на базі всебічної механізації процесів вирощування, а також визначення найбільш сприятливих угідь для посівів льону та дотримання сівозмін.

Льонопродукція має не тільки регіональне, але й загальнодержавне значення. Тому відносно неї повинна бути відповідна довготермінова та послідовна державна політика, яка через систему матеріальних заохочень має і в подальшому створювати необхідні умови для товаровиробників. Разом з тим рівень організації виробництва в самих господарствах теж потребує значного підвищення, як і відповідальність керівників КСП та радгоспів.

Позитивним для розвитку галузі було б вирішення питань експорту продукції в дальнє зарубіжжя при умові спільної зацікавленості товаровиробників з переробними підприємствами в кінцевих результатах, пропорційного розподілу валютного прибутку. Це може значно краще вирішуватись при наявності власних переробних підприємств із закінченим циклом виробництва - виготовленням тканин, а також готових виробів з них. Будівництво заводу із сучасною технологією вкрай необхідне. Також доцільне виробництво деяких видів товарів народного споживання безпосередньо на існуючих потужностях льонозаводів. Крім того, реальне створення на базі підприємств військово-промислового комплексу регіону цехів по виробництву і ремонту обладнання, запасних частин та механізмів для заготівлі і переробки льону-довгунця. В подальшому можна запропонувати подібні послуги іншим областям України. Це також буде сприяти розвитку регіону.

Буряківництво. Значну питому вагу в сільськогосподарському комплексі області займають посіви цукрових буряків. Велике народногосподарське значення цукру загальновідоме. Крім безпосереднього вживання, він широко використовується у виробництві кондитерських, хлібопекарських, плодоовочевих виробів, вітамінів, вин, харчових концентратів та інше. Найбільшим споживачем цукру є кондитерська промисловість.

Чернігівська область по обсягах вирощування цукрових буряків та виробництву цукру (біля 2 відс. загальнореспубліканських обсягів) завжди набагато поступалася перед такими бурякосіючими регіонами як Вінницька, Полтавська, Черкаська області, які розміщені в лісостепу і мають кращі для вирощування буряків ґрунтово-кліматичні умови. Основними територіями виробництва цукрових буряків є південні лісостепові райони. Серед них і розміщені п'ять нині працюючих цукрових заводів: Носівський цукрокомбінат, який крім цукрового заводу включає в себе два бурякорадгоспи, відгодівельний пункт та сировинну зону у складі 52 КСП Носівського, Куликівського, Бобровицького, Козелецького та Ніжинського районів; Линовицький комбінат Прилуцького району з цукрозаводом, трьома спеціалізованими бурякорадгоспами, відгодівельними пунктами та 73 бурякосіючими КСП Ічнянського, Ніжинського, Прилуцького та Срібнянського районів; Бобровицький цукрокомбінат з цукровим заводом, радгоспом і сировинною базою у складі 35 КСП Бобровицького, Борзнянського,

Козелецького та Ніжинського районів; Парафіївський цукрокомбінат Ічнянського району - цукровий завод і сировинна база у складі 48 КСП Бахмацького, Ічнянського, Срібнянського і Талалаївського районів; Новобиківський цукрокомбінат Бобровицького району - цукровий завод і його сировинна база в кількості 20 бурякосіючих КСП Бобровицького, Ніжинського, Носівського та Прилуцького районів і одного бурякосіючого радгоспу.

Цукрокомбінати поєднують у собі власне переробні підприємства, а також допоміжні (відгодівельне, насінницьке, комбікормове та інші) і обслуговуючі (виробництво та ремонт деякого обладнання, тари, видобуток вапна і його випалювання тощо).

В часи командно-адміністративної економіки галузь розширювалась і розвивалась, займаючи свою невизначальну, але і не останню нішу в народногосподарському механізмі регіону.

Найбільш пріоритетним напрямком буряківництва став у перші роки незалежності України, коли через цукор велась більша частина товарообмінних операцій в середині держави, а особливо між країнами близького зарубіжжя. З набуттям цукром високої бартероспроможності виробництво цукрових буряків в основному стабілізувалося в лісостеповій зоні та почало розвиватись в багатьох господарствах Полісся.

В Менському районі, де раніше буряки ніколи не вирощувались, в 1993 році їх було посіяно на площі 200 га, в Козелецькому - 536 га, в обох випадках без держзамовлення, як давальницька сировина.

В основному вони вирощувались і здавались на цукрові заводи колективними сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами, щоб отримати цукор в значних обсягах для проведення бартерних операцій, а також населенням з метою мати дешевий цукор як для власного споживання, так і для продажу, щоб трохи поправити своє фінансове становище. Адже платня людей села за основним місцем роботи була дуже мала, і для значної частини селян головним засобом існування стало власне господарство.

Збільшення виробництва цукру на селі мало ще один напівпідпільний аспект - працювали власні "винокурні", успішно конкуруючи з об'єднанням спиртової і горілчаної промисловості, підриваючи державну монополію на винятково високорентабельну продукцію.

Виходячи з потужностей цукрових заводів, період переробки складав по держконтракту 84 доби, а всієї сировини майже 130 діб при порівняно оптимальних строках в 90 - 100 днів. Як правило, в листопаді-грудні в області бувають значні заморозки, а потім відлиги, що призводить до втрати цукру з сировини. Тому потужності області потребували їх нарощування з тим, щоб при прогнозованому збільшенні обсягів виробництва цукрових буряків була змога всю сировину переробляти на місцевих підприємствах без вивозу за межі регіону.

Проте уже в ті роки почали проявлятися, а в подальшому посилюватися проблеми в розвитку галузі, які потім доповнились загальноекономічними труднощами держави та складнощами у взаємовідносинах з країнами ближнього зарубіжжя. Ефективність виробництва цукрових буряків знизилась - рівень рентабельності у 1993 році склав 69.9 відс., тоді як за попередній період було 125 відс. Враховуючи рівень інфляції, який значно перевищував наведені цифри, буряківництво становилось збитковим. Ситуація з галуззю характеризується наступними показниками (дані таблиці).

Стан буряківництва

п/п	Роки		Одиниця виміру	1985	1990	1995	1996
	Показники						
Цукрові буряки							
1.	Посівні площі	тис. га	39,7	40,5	41,3	38,2	
2.	Валовий збір	тис. т	898,1	1045,5	747,2	615,0	
3.	Урожайність	ц/га	226,6	258,0	184,0	167,0	
4.	Виробництво на душу населення	кг	625,5	741,9	549,8	458,4	
Цукор							
5.	Виробництво	т	10557 9	13066 3	80723	74969	
6.	Виробництво на душу населення	кг	77,3	92,7	59,4	55,9	
7.	Споживання на душу населення	кг	51,0	50,5	33,4	34,8	

В 1997 році виробництво цукрових буряків в господарствах суспільного сектора склало 446,6 тис. тонн при середній урожайності 159 ц з 1 га, що, відповідно, на 147,3 тис. тонн і 8 ц з 1 га менше, ніж у 1996 році. Населення одержало 12,4 тис. тонн цукрових буряків при середній урожайності 278 ц з 1 га, що становить 2,6 відс. загальних обсягів. Фермерські господарства виростили 8,7 тис. тонн буряків при середній урожайності 197 ц з 1 га. На їх долю припадає 1,9 відс. загального виробництва.

Відповідно “Програми соціально-економічного розвитку на 1997 рік” передбачились цифри 784 тис. тонн. До жодної передбачуваної цифри по обсягах сільськогосподарських культур реальні показники навіть не наблизились. В той же час відповідно “Заходів по стабілізації економіки на 1993-1995 роки”, при умові раціонального землекористування та маркетингових досліджень в частині збуту продукції, обґрунтувалась реальність цифри 1125 тис. тонн.

В 1998 році виробництво знову скоротилось на 100 тис. тонн, програмні показники виконані на 59 відсотків. Рівень отримання сировини нижчий критичних показників завантаження потужності переробних підприємств.

Висновки, що напрашуються з отриманої інформації:

1. Період збільшення площ цукрових буряків у поліських регіонах для отримання цукру, як результату переробки давальницької сировини для подальшої його ефективної реалізації, виявився короткочасним.

2. Обсяги виробленої сировини зменшуються з кожним роком, що в першу чергу є наслідком зниження урожайності цукрових буряків, а також зменшення площ під їх посіви.

3. Падає рівень виробництва, а також споживання цукру на душу населення, що призводить до погіршення раціонального харчування жителів області.

4. Цукрові буряки поки що вирощуються в суспільному секторі і не стали профільною культурою особистих селянських та фермерських господарств. Тому у цій сфері спад громадського виробництва не замінюється спалахом активності індивідуального сектора, як це, скажімо, на даному етапі відбувається з картоплярством. Хоча там, де селяни беруться за справу, урожаї значно вищі, ніж у колективних сільськогосподарських підприємствах.

Причини кризи в буряківництві носять як загальнодержавний, так і регіональний характер. Серед них:

* втрата ринків збуту цукру на геополітичному просторі Радянського Союзу, особливо в Російській Федерації, яка шляхом жорстких митних зборів фактично закрила доступ продукції до своїх споживачів. Крім того, “цукрова карта” розігрується при вирішенні економічних та політичних питань, є засобом тиску чи шантажу при відстоюванні Росією своїх інтересів і переваг;

* відсутність дотування галузі державою;

* встановлення жорстких і водночас нереально високих оптових державних цін на цукор, що призводить до накопичення продукції на складах виробників, відсутності її нормальної реалізації та відповідної оплати по боргових зобов'язаннях колективним сільськогосподарським підприємствам та інше;

* значні кредити цукрової галузі, отримані від банків під високі проценти, неможливість своєчасно розрахуватись з вищеназаних причин, сповзання у все глибшу боргову яму з потенційно реальним банкрутством;

* фізично зношене та морально застаріле обладнання цукрових заводів, кожен з яких конче потребує реконструкції і впровадження сучасних технологічних ліній;

* критичний фінансовий та організаційний стан колективних сільськогосподарських підприємств і радгоспів, які не в змозі цілеспрямовано і ефективно займатись вирощуванням такої енергоємної та трудомісткої технічної культури, що потребує суворого виконання вимог технологічних процесів і високого ступеня їх механізації, як цукрові буряки. Господарства не мають достатньої кількості мінеральних і органічних добрив, пально-мастильних матеріалів та інше;

* відсутність спеціальної порівняно недорогої техніки достатньої якості, яка може забезпечити виконання майже всіх робіт без використання ручної праці. Це надало б можливість працювати у даному секторі сільськогосподарського виробництва фермерським господарствам;

* невідпрацьованість системи заготівлі цукрових буряків в індивідуальному секторі та своєчасних розрахунків за продукцію, що спонукало б селянина активніше включатись в

буряківництво, тим більше, що урожаї в індивідуальних селянських господарствах отримують високі.

На останні дві проблеми необхідно звернути особливу увагу, оскільки вони звужують напрямки буряківництва, обмежують його тільки неефективними на сьогодні та в найближчому майбутньому колективними сільськогосподарськими підприємствами і бурякорадгоспами.

Авторові бачаться наступні шляхи подолання кризових явищ.

1. Повернення російського ринку цукру для нашої держави. Підписання довготермінової угоди, відпрацювання її по всіх організаційних та фінансових складових.

2. Державне дотування галузі на період виходу її з кризи. Забезпечення реального державного замовлення, підкріпленого ціновим фактором, який був би сприйнятним як для виробників, так і для споживачів.

3. Організація системи заготівлі цукрових буряків в індивідуальному секторі сільськогосподарського виробництва.

4. Створення спеціальної техніки для фермерів, яка має забезпечити їм можливість займатися вирощуванням цукрових буряків.

5. Реконструкція та технічне оновлення цукрових комбінатів регіону з нарощуванням потужностей окремих з них, упорядкування сировинних зон по реконструйованих заводах. У міжсезонний період на базі цукрових заводів з використанням окремого їх обладнання налагодити багатопрофільне виробництво продуктів харчування.

6. З метою скорочення залізничних перевезень сировини і її втрат при цьому побудувати Бахмацький цукрозавод, а потребу інших заводів в буряках перекрити вищою їх концентрацією виробництва та урожайністю в межах сировинних зон.

7. Передбачити повну переробку цукрових буряків на підприємствах області. В пору найвищого збору урожаю в кінці 80-х років із області вивозилось 200 тисяч тонн сировини, вихід цукру з неї дорівнював 24 тис.т. (не говорячи про патоку, жом та інше). Переробка такої кількості буряків можлива на Парафіївському цукровому заводі при умові здійснення його реконструкції. Для поглиблення ступеня переробки та зменшення в області і державі дефіциту лимонної кислоти доцільно передбачити будівництво відповідного підприємства. Як сировину можна використати вторинний продукт переробки - патоку. Здійснення реконструкції Парафіївського цукрозаводу та будівництво заводу лимонної кислоти дозволить знизити втрати цукрових буряків, підвищити ефективність галузі і досягти обсягів виробництва цукру 130 тис.т, а також зменшити дефіцит лимонної кислоти для потреб харчової промисловості.

8. Забезпечити впровадження передових технологій, відповідний рівень механізації при проведенні робіт на всіх етапах вирощування цукрових буряків в громадському секторі виробництва. Це неможливо без комплексної допомоги держави, ефективного керівництва на регіональному рівні та кваліфікованої і самовідданої праці в колективах.

Забезпечення нафтопродуктами. Зanedбаний і деградуєчий сільськогосподарський комплекс регіону має безліч проблем та нереалізованих можливостей і пріоритетів. Але найбільш складним і глобальним з них все-таки бачиться забезпечення виробників пально-мастильними матеріалами в достатніх кількостях і за прийнятними цінами. Цей напрямок держава віддала на відкуп псевдоринковій стихії, що заповнила нішу безліччю посередницьких структур, створила атмосферу здириництва, хаосу, взаємних неплатежів та надмірно високих цін. Автор вважає, що на перехідному етапі від командно-адміністративної до ринкової економіки стратегічні напрямки розвитку та найбільш важливі оперативні господарські питання, від яких залежить життєдіяльність держави і її регіонів, повинні бути в руках виконавчої влади вищого та регіонального рівнів.

Таким чином вирішувались питання забезпечення нафтопродуктами Чернігівською державною адміністрацією під керівництвом В.Мельничука на протязі 1992-1994 років. Пройшло кілька років. Регулюючі важелі державного впливу були пом'якшені, потім взагалі перетворились у формальність. Між тим ситуація у сільському господарстві в частині забезпечення пально-мастильними матеріалами далеко не покращилась. Про це свідчать незасіяні поля, техніка, що простоє, величезні борги колективних сільськогосподарських підприємств своїм постачальникам, бартеризація проведення операцій та інше.

Тому доцільно ще раз повернутись до виваженого і продуманого підходу, який застосовувала виконавча влада в першій половині 90-х років, намагаючись пом'якшити енергетичну кризу в сільськогосподарському комплексі області.

Вже в той період держава практично зняла із себе відповідальність за забезпечення нафтопродуктами цієї галузі Чернігівщини. До речі, подібна ситуація по всіх інших областях України, але в цьому матеріалі ми будемо говорити тільки про одну область. Регіон був

вимушений взяти вирішення питання на себе. Була створена обласна комісія по забезпеченню і розподілу нафтопродуктів, очолювана першим заступником керівника області Б.Суховірським. Безпосередню роботу по організації забезпечення проводив комітет економіки та ринку.

Розпочнемо з розподілу. Постійна дефіцитність пального, значна потреба в ньому ставили перед керівництвом області завдання ефективного використання наявних ресурсів. Розподіл проводився по регіональному принципу. Причому основна маса нафтопродуктів, що розподілялись централізовано, йшла на потреби сільського господарства. Відповідне обласне управління визначало процентну потребу району в пальному, виходячи із загального 100-відсоткового балансу області. При цьому враховувались і обчислювались такі фактори:

- * загальна кількість посівних площ;
- * структура посівів;
- * вид ґрунтів, що підлягають обробці.

Крім них, при розподілі враховувались наявність чи відсутність місцевого пального, географічне положення і, як наслідок, різні строки польових робіт, бартерні можливості, вміння керівництва району самостійно забезпечити себе нафтопродуктами.

На останньому зупинюсь дещо детальніше. Можна тільки вітати намагання району зайнятися самозабезпеченням. Тому тим районам, які вирішували питання самостійно, виділялось і централізоване пальне, але в дещо менших розмірах, ніж звичайно. Адже займаючись самозабезпеченням, райони все-таки в більшості випадків використовували якщо не ресурсний, то фінансово-кредитний потенціал не тільки свого регіону, а всієї області.

Враховувалось, що ціна на пальне, яке йшло за рознарядками держави, була значно нижчою, ніж по інших каналах постачання. Особливо це стосується бензину і дизельного палива, вироблених з місцевої давальницької нафти, а також пального, що надходило з Надвірнянського нафтопереробного заводу. Він теж працює на українській нафті, яка значно дешевша за російську, та і транспортні витрати майже відсутні.

Нафтопродукти відповідно рознарядок відправлялись в райони, де за таким же принципом розподілялись районною комісією по колективних сільськогосподарських підприємствах та організаціях. Така система розподілу була досить ефективна, нарікань на місцях вона майже не породжувала.

Але головним було не розподілити, а придбати пальне. Що робилось в цьому напрямку?

Значну частину року господарства області і регіон в цілому хронічно страждали від нестачі фінансових ресурсів. Абсолютна більшість підприємств перебували у вкрай тяжкому економічному стані. Кредитні можливості теж практично знаходились на нульовому рівні. Тому було необхідно сконцентрувати гроші на найважливіших напрямках економіки, одним з яких являється енергозабезпечення. З такою метою і створювалась міжбанківська обласна рада.

Її очолив перший керівник області В.Мельничук, поточну роботу проводив комітет економіки та ринку. Головним завданням міжбанківської ради була підготовка пропозицій по розподілу вільних кредитних ресурсів банків.

Комерційним банкам було рекомендовано постійно мати значний резерв (вказана конкретна цифра кожному банку) кредитних ресурсів для забезпечення невідкладних потреб області. Обласному управлінню Національного банку України доручено контролювати використання всіх видів кредитів комерційних банків.

На жаль, ці рішення не зовсім співпадали з вимогами “Закону про банки і банківську діяльність”, який гарантував банкам повну самостійність та свободу дій, в неринкових умовах дозволяв будувати відносини із суб’єктами підприємницької діяльності та органами державного управління обласного рівня на чисто ринкових принципах. Крім того, керівництво області не проявило достатньої твердості у впровадженні в життя своїх же рішень. Але все-таки деяку концентрацію кредитних ресурсів це давало.

Забезпечення області нафтопродуктами проводилось по таких напрямках:

- * державні поставки;
- * поставки по лінії Укragротехсервісу;
- * прямі контакти з російськими компаніями;
- * самозабезпечення через бартер сільськогоспо-дарських виробників;
- * постачання нафтопродуктів з використанням ресурсного фонду області;
- * поставка місцевої нафти;
- * торгівля з далеким зарубіжжям;
- * виробництво газового стабільного бензину.

Тут були названі основні складові забезпечення регіону. Зупинюсь на них дещо детальніше.

Розпочнемо з державних поставок бензину, дизельного палива, мазуту та автомобільних масел, які повинні були проводитись під егідою Державного комітету по нафті і газу. Це досить жорстка централізована структура. Вона отримувала нафту по міждержавних угодах, працювала з нафтопереробними заводами, розподіляла нафтопродукти між окремими областями (доводила їм план поставок) і повинна була забезпечувати виконання цього плану. На жаль, план набагато менший потреб області, та і виконувався він лише на 20-30 відсотків. До складу вищезазначеного комітету входило об'єднання “Укрнафта”, якому підпорядковувалось підприємство “Чернігівнафто-продукт”, що безпосередньо працювало (або, як ми бачимо, майже не працювало) на потреби області.

Така ж ситуація, якщо не гірша, і по “Укragротехсервісу”. До речі, область в той час практично нічого не отримувала за цукор, зерно та інші продукти, відправлені по нарядах “Агротехсервісу” під зустрічні поставки енергоносіїв. Всі наші доводи і домагання були марними. “Агротехсервіс” захопила манія торгівлі через “Нордек”, інші компанії. До речі, чи не безглуздо, або значно гірше, виглядала спроба купувати російську нафту через посередницькі організації третіх країн?! Багато подібних чудес можна було побачити, аналізуючи питання забезпечення енергоносіями.

Але повернемося до потреб Чернігівського регіону. Нафтопродукти, що йшли в область, дуже часто мали адресний характер. Бувало, що половину нафтопродуктів всієї області отримувало... одне господарство. В чому тут причина? Та в тому, що його очолює депутат Верховної Ради, один з керівників держави їх земляк чи щось подібне. Виходило “одним густо, іншим пусто”. Одні могли торгувати пальним, а решта господарств не мала його навіть на найнеобхідніші потреби. Довго довелося боротись керівництву області, щоб відмінити ці адресні поставки за рахунок загальнообласного ресурсу, добитись для всіх рівних умов перед державою.

Ми намагались активізувати забезпечення області пальним і маслами через державні структури. Так на початку 1994 року було видано розпорядження “Про додаткові заходи щодо забезпечення області нафтопродуктами”. Ним затверджувались граничні ліміти витрат нафтопродуктів для споживачів агропромислового комплексу. Обласним нафтопостачальницьким організаціям доводились відповідні завдання по закупці пально-мастильних матеріалів.

Для забезпечення виконання всього комплексу польових робіт було рекомендовано створити в районах недоторканий запас нафтопродуктів у товаровиробників в розмірі 30 відс. від загальної їх потреби на цей період.

Для проведення централізованих закупок пального і масел у мінімально необхідних обсягах затверджені завдання по мобілізації протягом року матеріальних і кредитних ресурсів.

Завдання носили конкретний характер, про їх виконання комітет економіки та ринку, фірма “Чернігівнафтопродукт”, комітет “Облагротехсервіс”, обласне управління Національного банку України щотижнево доповідали комісії по забезпеченню і розподілу нафтопродуктів. По інформації на засіданнях комісії приймалися необхідні заходи.

На жаль, на державні поставки пального вкрай негативно впливали недостатні фінансові ресурси області, відсутність у цих підприємств власних коштів, пільгових чи навіть звичайних кредитів. Разом із загальнодержавною політикою поступового відходу від забезпечення нафтопродуктами проблеми місцевого характеру створювали ситуацію, коли сподіватись на державу в питаннях отримання пального було безрозсудно.

Крім того, як “Чернігівнафтопродукт”, так і “Облагротехсервіс” дуже пасивно працювали по бартерному обміну, не використовуючи потенціал регіону. Все це по факторах об'єктивного характеру призвело вищезазначені структури до вкрай тяжкого стану, величезної заборгованості.

Але в такій ситуації “Облагротехсервіс” знайшов в собі сили активніше включитися в роботу по забезпеченню сільськогосподарських підприємств області пальним. Це стосується отримання газового стабільного бензину, договорів з далеким зарубіжжям і особливо довгострокових угод з постачальницькими організаціями Росії. До того ж торгова надбавка на пальне в “Облагротехсервісі” була значно нижча, ніж в “Чернігівнафтопродукті”, а це значить, що і загальна його ціна теж нижча. Та повернемося до довгострокових угод. Вони проводились на бартерній основі через одну з районних організацій “Облагротехсервісу”, але в ряді випадків працювали не тільки на район, а на весь народногосподарський комплекс області.

Для прикладу зупинимось на одній з найбільш ефективних угод тих років, у якій безпосередньо брала участь і обласна адміністрація - угоді з корпорацією “Росконтракт”. Через корпорацію в 1994 році планувалось завезти 76 тис. тонн автобензину, 114.6 тис. тонн дизельного палива, 1.5 тис. тонн дизельного масла. Договір був укладений через Коропське

підприємство “Агротехсервіс”. Взамін відвантажувалась продукція промпереробки сільського господарства. Співвідношення продукції були виключно вигідні для області. Всі ці поставки, як міждержавні, зараховувались сільськогосподарським підприємствам у виконання державного замовлення.

Отримані пально-мастильні матеріали були значно дешевшими від звичайної ціни за рахунок вигідного співвідношення і відсутності “накруток” посередників. Умови угоди були обговорені з товаровиробниками і одержали підтримку практично всіх районів. В області було прийнято розпорядження, основні положення якого хотілось би навести.

“Враховуючи, що виділені під державний контракт пально-мастильні матеріали забезпечують лише 12 відс. потреби, проведена робота по закупівлі на бартерній основі через корпорацію “Росконтракт” необхідної кількості пального.

З метою отримання договірної кількості нафтопродуктів, враховуючи зарахування поставленої областю продукції в обсяги міждержавних поставок, встановити такий порядок роботи:

Керівникам районів разом із сільськогосподарськими товаровиробниками забезпечити необхідні поставки сільськогосподарської продукції переробним підприємствам на давальницьких умовах.

Встановити на переробку партії сільськогосподарської продукції, яка використовується для бартерного обміну на нафтопродукти з корпорацією “Росконтракт”, граничний розмір рентабельності 10 відс. до собівартості переробки (без вартості сировини).

Обласному виробничому об’єднанню державних підприємств м’ясної промисловості, орендному підприємству “Чернігівмолпром”, асоціації “Чернігівцукор”, Бахмацькому молочноконсервному комбінату забезпечити приймання і переробку давальницької сировини та відвантаження і здачу її корпорації “Росконтракт”. У зв’язку з відсутністю у товаровиробників коштів на оплату за переробку передбачити в умовах договорів відшкодування витрат по переробці і відвантаженню продукції за рахунок заборгованості по розрахунках за продукцію, що надійшла в державні ресурси.

Комітету “Облагротехсервіс” разом з керівництвом підприємства “Райагротехсервіс” на договірній основі забезпечити координацію відправки продуктів харчування та поставку районним підприємством “Агротехсервіс” пально-мастильних матеріалів в кількості, що відповідає відвантаженій областю продукції”.

Робота, яка проводилась по забезпеченню палим сільськогосподарських виробників області через “Росконтракт”, давала значний ефект і мала великі перспективи.

Значну частину нафтопродуктів регіон і тоді отримував від комерційних структур, в тому числі у вигляді разових поставок. Керівництво області йшло на таке співробітництво, тому що мова велась про забезпечення життєдіяльності території. Але, набувши досвіду співпраці з ринковими структурами, ми неодмінно дотримувались деяких принципів роботи з ними. Наприклад, якщо вирішувалось питання оплатити за продукцію, ми ніколи не йшли на попередню оплату, а платили тільки по факту поставок.

Коли ж нафтопродукти область отримувала в результаті бартерного обміну на продукцію з ресурсного фонду чи безпосередньо від товаровиробника, в угоді обов’язково записувались і витримувались наступні основні критерії:

- * відпускна ціна нафтопродуктів;
- * термін їх поставки;
- * розподіл пального і мастил обласною комісією.

При такому підході ефект був позитивний. На структури, що не виконували угоди, матеріали про їх невиконання передавались до арбітражного суду.

Було зроблено ряд спроб економічними важелями направити найбільш ефективно діючі і з бездоганною репутацією ринкові структури на профільну діяльність по забезпеченню регіону нафтопродуктами. З цією метою із деякими з них комітетом економіки були укладені угоди про взаємне співробітництво. При цьому зобов’язання сторін були приблизно такі:

Комітет економіки сприяє у виділенні продукції з обласного ресурсного фонду для товарообмінних операцій з метою придбання пально-мастильних матеріалів, допомагає в оформленні ліцензій з пільговим оподаткуванням. Крім того, економічна служба координує дії постачальника і ринкової структури, між якими буде укладений господарський договір, а також розподіл обсягів пального, що поступило, серед споживачів.

Ринкова структура бере на себе зобов’язання по придбанню і оплаті промислової продукції і товарів народного споживання для бартерного обміну, а також оформляє документи для прикордонного і митного контролю і проводить відвантаження продукції постачальнику.

Постачальник виконує зустрічні поставки пально-мастильних матеріалів.

Такі угоди давали ефект, на деякий час закріплювали зусилля підприємців на забезпеченні нафтопродуктами. Але слід сказати, що поставка пального і мастил - справа настільки складна і багата несподіванками, що більшість комерційних структур обласного масштабу з часом відходила від неї і починала займатися більш прибутковим та спокійним бізнесом.

В області були зроблені спроби завезення пального з країн далекого зарубіжжя, зокрема з Ірану. Всі вони мали позитивний ефект, завершувались успішно. Напрямок цей потрібно розвивати.

Окремо стоїть питання використання місцевої нафти і попутних продуктів її видобутку. Адміністрація добилась отримання у вигляді пально-мастильних матеріалів 5 відс. видобутку нафти, а з нових свердловин - 40 відсотків. Це вагомий внесок в забезпечення палим сільськогосподарських підприємств, особливо на півдні області. Важливим буде впровадження на Гнідинцівському заводі по стабілізації нафти лінії по виробництву з попутного газу і газоліну кондиційного бензину. Це питання потребує вирішення.

А поки що ми задовольнялись тим, що брали для області 12.0 тис. тонн газоліну по ціні майже в 2.5 раза нижчій, ніж відпускна ціна для інших областей України. Крім того, велась робота по включенню у певній пропорції відходів спиртового виробництва в газовий стабільний бензин для підвищення його октанового числа. Деякий ефект вона давала.

В цілому робота по забезпеченню нафтопродуктами народногосподарського комплексу області, хоча і з великою напругою, але дозволила вести сільськогосподарські роботи, підтримувати життєдіяльність регіону. Незасіяних площ, як це ввійшло у звичай в подальшому, не було.

Відпускатись пальне і населенню. По найбільш низьких цінах і в установлених обсягах пально-мастильних матеріалів обслуговувались інваліди Великої Вітчизняної війни.

Автор дуже шкодує, що не вдалося створити спільних українсько-російських підприємств по видобутку та переробці нафти. На його думку, це значно покращило б ситуацію з енергоносіями в регіоні.

Але вихід з енергетичної кризи на перехідному етапі до ринкових відносин, як тимчасовий захід, бачиться в повному державному регулюванні закупок, переробки і розподілу нафтопродуктів, як, до речі, і всіх інших енергоносіїв.

Пріоритетні галузі Чернігівщини, в силу факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, помилок і прорахунків на державному, регіональному і місцевому рівнях, знаходяться у важкому економічному стані. Їх обсяги виробництва та рівень прибутковості скорочуються, можливості не використані. Автором узагальнені матеріали, проведено дослідження та надані пропозиції по виправленню становища, виходу галузей із кризового стану, їх сприянню загальному соціально-економічному розвитку регіону.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

На економіці Чернігівської області дуже важко відбився розрив господарських зв'язків, пов'язаний з розвалом СРСР. Адже раніше вона особливо плідно співробітничала з сусідніми областями Росії і Білорусі. Між тим регіон володіє унікальним геополітичним положенням: 194 кілометри кордонів з Росією та 227 - з Білоруссю.

Для ефективною реалізації такого стану необхідне тісне економічне співробітництво, в тому числі з регіонами колишнього Радянського Союзу. Незважаючи на значні труднощі, пов'язані з розвалом СРСР та створенням на його території ряду самостійних держав, що проголосили своїм стратегічним курсом входження до європейського співробітництва, реалії сьогодення такі, що визначальним залишається співробітництво з країнами співдружності незалежних держав, а не з державами дальнього зарубіжжя. Так, Чернігівська область мала за 1995 рік наступний баланс зовнішньої торгівлі (в подальшому матеріалі також часто будуть використані дані за 1995 рік):

Зовнішня торгівля (тис. дол. США.)

№ п/п	Держави	Експорт	Імпорт	Баланс
1	2	3	4	5
1.	Всього	170152,9	98703,4	71449,5
2.	Країни колишнього СРСР	144454,6	57073,9	87380,7
3.	В т.ч. Російська Федерація	112280,4	57073,9	74060,2
1	2	3	4	5
4.	Європа	25698,3	41629,5	-15931,2
5.	Азія	757,7	2604,0	-1846,3
6.	Америка	4519,8	3631,3	688,5
7.	в т.ч. США	4167,6	3591,3	576,3
8.	Австралія	-	299,9	-299,9

Як видно з наведених даних, область мала значне позитивне сальдо і досягнуте воно в основному за рахунок експорту продукції в країни колишнього СРСР, зокрема в Російську Федерацію. На ці ж країни припадало і біля 80 відсотків всього товарообігу. Приблизно така ситуація і по бартерних операціях.

Результати досягнуті за рахунок постійного прагнення регіону співробітничати в напрямку економіки зі своїми колегами з минулої держави на всіх рівнях:

- * на державному через участь у спільних програмах і проектах;
- * на обласному через підписання відповідних міжобласних угод про взаємне співробітництво;
- * на районному між прикордонними районами областей;
- * між підприємствами-суміжниками області та інших країн, а також шляхом створення спільних підприємств, фінансових структур.

Такою працею була охоплена більшість регіонів колишнього СРСР, і на сьогодні ми маємо приклади успішного економічного співробітництва з Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Грузією і так далі (про тісні економічні контакти з Російською Федерацією вже говорилося раніше).

Разом з тим в ряді випадків ми спостерігаємо значну практичну невідпрацьованість угод. Так, якщо розглянути дані по ввозу і вивозу деяких видів продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання, то побачимо слідувачу картину:

Ввіз і вивіз деяких видів продукції.

№ п/п	Найменування продукції	Вивіз	Ввіз	Сальдо
1.	Вовна нату-ральна (тонн)	3169	1098	2071
2.	Природний газ (млн. м. ³)	267,1	236,1	31
3.	М'ясо і м'ясо-продукти в перерахунку на м'ясо (тонн)	10146	2333	7813
4.	Цукор (тонн)	8068	4372	3696
5.	Кондитерські вироби (тонн)	1327	3197	-1870
6.	Мука (тонн)	7538	12560	-5022

По ряду найменувань ми маємо зустрічні перевозки. До речі, ще більше їх в міжобласних вантажопотоках самої України, але то вже тема іншого дослідження. Якщо це стосується різного асортименту виробів, ситуацію можна пояснити ринковою конкуренцією в частині вартості (ціни) та якості. А якщо асолютно однакової продукції, наприклад, цукру? Тут мова йде вже про додаткові транспортні витрати, незахищеність місцевого товаровиробника і тому подібне. Всі ці питання повинні бути обумовлені в міжрегіональних угодах.

Доцільно навести приклад співробітництва, що вже відбулось, і того, яке планується в найближчій перспективі, його напрямків та проблем. На рівні підприємств це спільна маркетингова діяльність на ринках України по реалізації продукції одного з найбільших заводів Білорусі - гомельського Гомсільмашу. Чернігівська область виступила практично дилером по реалізації цієї продукції в Україні.

В перспективі Чернігівщина може стати таким дилером товарів та послуг по обидві сторони кордону трьох держав. Для цього необхідно повністю реалізувати можливості статусу прикордонної області, визначеного їй Указом Президента України, а також створити на її території точкові вільні економічні зони.

Що ж тривожить в структурі експорту та імпорту регіону? Щоб відповісти на це питання, необхідно розглянути ще кілька невеликих таблиць та цілес-прямований цифровий матеріал. Розпочнемо з товарної структури експорту по основних групах товарів.

Структура експорту по основних групах товарів.

№ п/п	Група товарів	Питома вага, відсотків
1.	Живі тварини та продукція тваринництва	28,8
2.	Продукція рослинного походження	1,8
3.	Продукція харчової промисловості	18,2
4.	Текстиль та текстильні вироби	19,6
5.	Деревина та вироби з неї	0,4
6.	Метал та вироби з нього	0,7
7.	Машини, устаткування та механізми	3,8
8.	Засоби наземного, повітряного та водного транспорту	16,5

Якщо відкинути посередницьку діяльність щодо засобів наземного, повітряного та водного транспорту, яка, звичайно, має право на існування, та і бюджет держави поповнює, але нічого не дає у сферах зайнятості населення і розвитку народногосподарського комплексу, то більше половини експорту ми отримуємо від продукції тваринництва і харчової промисловості, яка базується на ній же, а також на рослинництві. На фоні інших непогано тримається акціонерне товариство "Чексіл", даючи більш ніж п'яту частину експорту у вигляді тканин з вовни. Крім цієї структури практично нічого на експорт не дають наші гіганти промисловості міст Чернігова, Ніжина та Прилук. До речі, як і на внутрішній ринок. Їх виробництво знаходиться у стані фактичної зупинки. Тому склалася така ситуація, що регіон вимушений був покладати надії тільки на продукцію агропромислового комплексу.

Ситуацію вірно оцінюють іноземні інвестори (звичайно, з вигодою для себе), направляючи туди свої вкладення. Так, прямі іноземні інвестиції в економіку області за галузями склали:

Іноземні інвестиції в галузі економіки.

№ п/п	Галузь	Питома вага, відсотків
1.	Харчова промисловість	87,9
2.	Внутрішня торгівля	4,0
3.	Машинобудування і металообробка	0,2
4.	Народна освіта	2,2

5.	Фінанси, кредит, страхування і пенсійне забезпечення	4,9
6.	Інші галузі	0,8
7.	Всього	100,0

Інвестування переважно йде в харчову промисловість, яка базується на продукції сільського господарства місцевого виробництва. Тому дуже тривожною є вірогідність послаблення сировинної бази, що зовсім підірве віру іноземних інвесторів в надійність та стабільність економіки Чернігівщини. Достатньо навести хоча б той приклад, що за 5 років обсяги картоплі та овочів зменшилися у 5 разів і, наприклад, капусту торгіві організації вимушені завозити з Луганської області. Дуже важкий стан у тваринництві. Надія в основному залишається на такий незадіяний сектор, як особисті господарства селян, про що вже йшла мова в іншому розділі книги. Необхідно відзначити, що це можливо і реально при чіткій організації заготівельної справи в регіоні та районах областей, які межують з Чернігівською. Поки що виходить навпаки: вони самі забирають сировину, виплачуючи гроші дещо більші, а головне, своєчасніше.

Які ж країни інвестують економіку області? Прямі іноземні інвестиції склали:

Прямі іноземні інвестиції.

№ п/п	Найменування країни	Тис. дол. США за рік
1.	Російська Федерація	736,4
2.	Інші країни колишнього СРСР	-
3.	Бельгія	50,2
4.	Великобританія	10613,1
5.	Віргінські острови (Британія)	262,8
6.	Єгипет	1,3
7.	Ірландія	50,0
8.	Нідерланди	50,0
9.	Німеччина	-1,6
10.	Швейцарія	242,0
11.	Сполучені Штати Америки	79,3

Ситуація явно протилежна тій, що стосується товарообігу і була показана раніше. Країни колишнього Радянського Союзу не дуже хочуть інвестувати економіку регіону, до речі, як і України в цілому. Це ще дуже м'яко сказано, ніхто з них, крім Росії, не вклав у неї жодної копійки. Навіть сусідня Білорусь "спрацювала" подібним чином. Та і Росія інвестувала нас в 12 разів менше, ніж, наприклад, Великобританія. Причин такої ситуації багато, як об'єктивних, так і суб'єктивних. Серед них:

1. Взаємопроникнення виробництв колишнього Радянського Союзу по випуску кінцевої продукції, яке і тепер продовжується на міждержавному рівні.

2. Економічні складнощі в самих державах, що потребує інвестицій у свою економіку.

3. Загальний спад виробництва.

4. Однакові напрямки галузей в колишніх республіках Радянського Союзу і, зокрема, відсутність на Чернігівщині унікальних виробництв та запасів ресурсів міждержавного значення. Наприклад, у нас є ліс, але, звичайно ж, більш довготривалий ефект дасть інвестування лісопромислового комплексу Сибіру, у нас є нафта, але ефективніше вкласти свої капітали в тюменський нафтопромисловий комплекс і так далі.

5. Наміри більшості новостворених держав співробітничати з країнами ринкової економіки.

6. Наміри Росії тримати в своїх руках економічні важелі впливу щодо непоступливої та маючої свій зовнішньополітичний курс України і наша недостатньо гнучка та продумана політика, відсутність рати-фікованої довготривалої угоди між двома державами.

7. Зв'язок (автомобільний, залізничний і так далі) України з більшістю республік колишнього СРСР тільки через Росію і, відповідно, побоювання (враховуючи попередній

пункт) щодо стабільності та безперервності таких зв'язків. Достатньо згадати тільки періодичні нафтові і газові тромби під різними приводами. Автор не має на увазі, що Росія проводить агресивний зовнішній курс чи щось подібне. Такі реалії співіснування. Ситуація ускладнилася ще і тим, що на півночі України у Росії з'явилася вірна союзниця, яка йде у фарватері її політичного та економічного життя - Білорусь. Тому вона має можливість резервування своїх економічних зв'язків з країнами Західної і Центральної Європи, яку в даний час прискорено реалізує. Достатньо згадати про газопровід через Білорусь. За ним можна з достатньою ймовірністю прогнозувати і залізничні та шосейні маршрути. Тому Україні необхідні міждержавна угода і стабільні відносини з Росією. Особливо це відчуває досліджуваний регіон, в якому є прагнення бути зоною тісного економічного співробітництва, а не напруги та ворожнечі.

8. Бажання Росії створити аналоги заводів, що виробляють кінцеву продукцію в Україні, а не інвестувати останні. Це реально впливає з двох попередніх пунктів і особливо стосується підприємств військово-промислового комплексу.

9. Відсутність чіткої концепції розвитку регіону, що враховувала б його геополітичне становище.

Автор назвав як загальнодержавні проблеми, так і питання регіонального рівня. Незважаючи на них, необхідно більш активно працювати в даному напрямку. Так, у нас фактично зовсім не відпрацьовані напрямки спільних проектів та інвестування Казахстаном і Туркменістаном з їх досить стабільною економікою, платоспроможністю (досить назвати тільки туркменський газ) та постійною потребою в продуктах харчування і недорогій, надійній та простій техніці. Щодо спільних робіт в цьому напрямку, то можна більш поглиблено відпрацювати і варіанти з країнами, що знаходяться за Кавказьким хребтом.

Інформація наведеної таблиці цікава і іншим. Ліва частка інвестицій належить Великобританії та країнам Британської співдружності - понад 97 відс. Дещо вкладала Швейцарія - 2 відс. А разом взятим таким нашим друзям і рятувальникам як Сполучені Штати Америки, Нідерланди (досить тільки згадати компанію Америкен Телефон енд Телеграф) та іншим належить менш 1 відсотка. Німеччину, виявляється, взагалі сама Чернігівська область інвестувала, хоч і в незначній кількості, таким чином "взявши на буксир". В цьому немає нічого страшного, такі вже склалася обставини. Тільки чим тоді пояснити лавину хвали та бурю вдячності щодо останніх країн, якими рясніють сторінки нашої офіційної регіональної преси? Незнанням ситуації чи чимось іншим? Хоча, крім прямих інвестицій, є кредитні вкладення, спонсорська допомога і так далі. Там ситуація дещо відмінна від вищеназваної. Та і рік на рік не приходиться, ситуація в подальшому могла змінитися.

Інвестиціям в економіку не сприяє імідж області, як малосприйнятної для них. Всі ці питання необхідно враховувати.

Багато видів продукції область ввозить. Так роблять всі, навіть супердержави. Тільки от сальдо було б позитивним. Воно у нас є, та за рахунок чого? В значній мірі за рахунок незавезення дуже необхідного для нас експорту по причині низької купівельної спроможності як населення, так і підприємств та організацій. Зупинимось на народногосподарському комплексі. Для його нормального функціонування необхідна техніка. Скільки ж її завезли? Автобу-сів - 7, кранів на автомобільному ході - 6, тракто-рів - 19, екскаваторів - 3, тракторних причепів - 1, комбайнів буряко-збиральних - 5, комбайнів кормо-збиральних та силосозбиральних - 10, бульдозерів - 0 і так далі. Кілька років тому більше отримували не тільки окремо взятий район, а і деякі сільськогосподарські підприємства.

Між тим для нормального прискореного розвитку держави треба, щоб у ній щорічно замінювалось не менш ніж 8 відс. обладнання, машин та механізмів. В Японії, наприклад, ця цифра рівняється 12 відсоткам. А у нас? Відповідно темпів нашого оновлення, як не страшно це звучить, потрібно значно більше 100 і навіть 200 років для повної заміни, якщо будемо отримувати необхідне такими темпами. От що стоїть за зовнішньо правильними цифрами торговельного балансу регіону. До речі, як і держави в цілому.

Якщо розглядати окремі показники ввозу та вивозу товарів по асортименту на міжобласному рівні, то напрошуються наступні висновки:

1. Область продовжує залишатись своєрідним сировинним придатком країни, не розширюючи перелік вироблюваної в значних обсягах кінцевої продукції. Наприклад, вивіз деревини та пиломатеріалів у нас значно переважає ввіз, зате деревостружкові і дерево-волокнисті плити ми повністю ввозимо в регіон, так і не освоївши їх виробництво.

2. Ми не виробляємо складних побутових виробів, які випускали раніше або планували освоїти в рамках переходу регіону на випуск складної електропобутової техніки на базі підприємств військово-промислового комплексу і конверсії. Це стосується магнітофонів, пральних машин і так далі. Між тим, будучи завезеними в область, вони знаходять свого споживача.

3. Деякі місцеві виробники споживчих товарів досить міцно тримають внутріобласний ринок. В першу чергу це стосується акціонерного товариства "Десна" та підприємства "Чексіл". Щодо інших, то їм необхідно виправляти положення. Це відноситься до кондитерської фабрики "Стріла", а також заводу лікєро-горілчанних виробів та інших.

На завершення табличного матеріалу розглянемо динаміку ввозу та вивозу продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання. В ній показані області-партнери, з якими дуже тісні чи, навпаки, несподівано слабкі господарські стосунки.

Господарські зв'язки області з деякими регіонами України (у відс.).

№ п/п	Назва регіону, області	Вивезено (відс.)	Ввезено (відс.)
1.	Республіка Крим	2,0	0,8
2.	Дніпропетровська	4,4	7,9
3.	Донецька	7,7	6,9
4.	Житомирська	1,7	3,0
5.	Закарпатська	0,3	0,4
6.	Запорізька	2,3	3,1
7.	Київська (без м. Києва)	16,0	4,0
8.	Луганська	5,5	13,6
9.	Львівська	2,1	4,9
10.	Полтавська	22,1	15,3
11.	Сумська	5,4	8,1
12.	Тернопільська	0,6	0,6
13.	Харківська	3,8	2,9
14.	Черкаська	1,5	2,3
15.	Чернівецька	0,7	0,8
16.	м. Київ	9,3	7,6

Що стосується величезної частки товарообігу з Полтавщиною, то це пояснюється нафтою, яка направляється по трубопроводу на Кременчуцький нафтопереробний завод, та нафтопродуктами, що поступають з нього. І хоча Чернігівська область далеко не Тюмень, більш того, обсяги видобутої нафти падають з року в рік (наприклад, з 1975 року вони зменшилися у 16 разів), та при загальному зниженні виробництва і, відповідно, товарообігу ця частка стала дуже значною.

Дуже слабкі економічні контакти з областями Західної України. Між тим у них виробляється продукція, якої немає в нас, і навпаки. Тому ці контакти необхідно значно розширити за рахунок підписання відповідних міжобласних угод, участі в обласних ярмарках товарів народного споживання та послуг. Крім того, Західна Україна - цікавий і своєрідний геополітичний простір, прикордонна територія з країнами східної та центральної Європи, ворота до неї. Так що це практично новий і своєрідний регіон для співробітництва.

Як же розвивались зовнішньоекономічні зв'язки Чернігівської області в подальшому. Експорт товарів в 1996 році понизився в порівнянні з попереднім періодом на 4,7 млн. дол. США, зате імпорт виріс на 15,5 млн. Зовнішньоекономічне сальдо все ще залишалось позитивним, але невпинно йшло до критичної відмітки.

Основним показником, що зменшив експортний потенціал регіону, стало скорочення обсягів виробленої, а особливо такої, що відповідає міжнародним стандартам, продукції тваринництва. Деякі дані щодо цього показані в наступній таблиці.

Експортні поставки продукції тваринництва (тис. дол. США)

№ п\п	Найменування продукції	1995	1996
1.	Живі тварини	282,1	-

2.	М'ясо та субпродукти	25791,7	18310,8
3.	Молоко і молочні продукти	22825,6	12489,4
4.	Продукти тваринного походження	65,3	40,4
5.	Вироби з м'яса *	1723,0	141,7
6.	Шкіряна сировина	1810,7	981,9

* показник надається разом з виробами із риби, кількість яких незначна.

Причина одна - невпинно скорочується ресурсна база сільськогосподарського виробництва в цілому, а в даному випадку - тваринницької галузі.

В 1997 році експорт склав 143,4 млн. дол. США - 87 відс. від рівня попереднього року, а імпорт - 145 млн. дол. - 127 відс. Вперше за три роки склалось від'ємне сальдо в розмірі 1,6 млн. дол. Причому, в зовнішньоекономічній діяльності підприємств області треба відзначити чітко виражену тенденцію до зменшення позитивного та збільшення негативного сальдо товарообігу майже з усіма значними країнами-партнерами (крім Білорусі та Сполучених Штатів Америки). Це обумовлено скороченням вивазу товарів, виробництво яких є одним із стратегічних напрямків у розвитку експортного потенціалу регіону. Порівняно з 1996 роком показники їх продажу за кордон склали: м'ясо - 83 відс., молоко та молокопродукти - 48 відс., алкогольні і безалкогольні напої - 20 відс., тютюн - 41 відс., кордні тканини - 69 відс., транспорт та обладнання до нього - 69 відс. Крім того, різко збільшився імпорт по таких вагомим позиціях як тютюн - 122 відс., папір - 113 відс., транспортні засоби - 125 відс.

За 8 місяців 1998 року від'ємне зовнішньоекономічне сальдо по Чернігівському регіону вже склало 15965,9 тис. дол. США. Падіння в економічне провалля продовжувалось. Причому, в показниках не враховані човникові поїздки наших комерційних туристів, операції із завезенням турецьких, китайських, в'єтнамських та інших товарів широкого вжитку тощо. А там же торгівля йде практично в одну сторону: наші долари - їх продукція. Це тіньова частина зовнішньоекономічного сальдо, яка підриває підвалини нашої економіки, а особливо стабільність грошової одиниці гривні. Як їй, бідній, боротись із долларом, коли свого виробляємо та продаємо все менше і менше ?

У 1996 році в порівнянні з попереднім періодом покращились інвестиційні показники регіону. Та вже в наступному році вони знизились майже в 2 рази відносно 1996 і стали нижчими від 1995-го. Тенденція не стала незворотньою, іноземний інвестор не поспішає вкласти свої капітали в економіку регіону із-за ряду причин як державного, так і територіального характеру. Переважне інвестування західними партнерами і відсутність таких намірів у бізнесменів із країн Співдружності незалежних держав збереглися.

Говорячи про міждержавні економічні відносини, ми часто звертаємося до питань внутріобласного та внутрідержавного виробництва. Адже ці питання тісно пов'язані між собою. Так, плідно співробітничати державам колишнього СРСР не дають нестабільність економічної ситуації та взаємні неплатежі, що особливо страшно для підприємців, які розпочинають справу. Спад виробництва об'єктивно зменшує нашу конкурентоспроможність і шанси в торгівлі. Це стосується, наприклад, виробництва зброї, де нашу нішу швидко займають інші високорозвинені країни, чи інших виробів, де спад обсягів виробництва призводить до підвищення собівартості продукції. Останнє особливо притаманне агропромислому комплексу, поки що най-більш конкурентоспроможній нашій галузі.

Відносно напрямків торгівлі... Співро-бітничати необхідно з тим, з ким вигідно на сьогодні і на перспективу. Торгівля з країнами Заходу, якщо, звичайно, вона не низькопробний сурогат з підрубкою виробів, це в першу чергу:

- * високий рівень якості та послуг;
- * навчання на практиці цивілізованим ринковим відносинам;
- * завершення періоду односторонньої орієнтації, монополії єдиного партнера, які у нас поки що є.

Але це більш мрії та задуми, ніж реалії. Хто ж проти того, щоб наші наукоємні виробництва (один з пріоритетів машинобудівного комплексу області) відправляли продукцію на експорт до Сполучених Штатів Америки або, скажімо, до Японії? Тільки чи її там чекають? Та ми і самі, як було показано раніше, поки що не можемо освоїти її навіть для внутріобласних потреб.

Торгівля з третіми країнами теж прийнятна. Наприклад, підприємницькі структури Великобританії перепродують нашу продукцію, в тому числі і промислову, у країни

Північної Африки. Чому б цього не робити нам самим? Подібні контакти необхідно налагоджувати.

Окреме питання - експорт робочої сили, про який вже писалось раніше. Жителі України на сьогодні плавають по морях під прапором Росії, качають тюменську нафту, будують дачі в Підмосков'ї, сидять за кермом тролейбусів у Москві і Санкт-Петербурзі, займаються сільгоспроботами у Польщі та Німеччині, працюють у сфері послуг в Греції і так далі. Мова йде не про поодинокі випадки, а про масову міграцію робочої сили.

Позитивне це явище чи, навпаки, свідчить про нашу недовіру в області економіки та неспроможність забезпечити нормальний життєвий рівень населення? Скоріше останнє. Ті, хто має протилежну думку, посилаються на досвід представників Туреччини і Югославії, які у свій час заповнили Європу, стали її дешевою робочою силою. Мовляв, вони там отримали кваліфікацію, а зараз працюють уже на свої країни, сприяють їх розвитку. Це дійсно так, але вони мали роботу там, де високі технології і рівень організації виробництва. Наші ж люди працюють там, де і раніше або на чисто "підсобних" роботах, нічого не приносячи "на алтар" своєї держави. Такою діяльністю забезпечується вирішення двох проблем:

- * надання іншим країнам дешевої робочої сили;
- * підтримка матеріального рівня частини нашого населення.

До речі, масовий виїзд людей до Росії на заробітки в сфері торгівлі та виробництва - вагомий доказ того, що на сьогодні економічний стан там, особливо в Москві, значно більш сприятливий, ніж у нас.

Звичайно, зовсім по-іншому ситуація виглядала б при умові створення спільних підприємств по видобутку нафти, переробці лісу і так далі. Але такого поки що немає, хоча подібний підхід до організації справи буквально напрошується.

Щодо навчання наших менеджерів в країнах ринкової економіки, то воно потрібне, щоб перебороти відчуття відірваності від цивілізованого світу, побачити інші держави тощо. Автор скептично ставиться до основної мети стажування - навчитись працювати "як у них" за один-два тижні. У своєму житті я бачив реальний ефект від такої науки та практики тільки один раз - коли молоді і вже в деякій мірі досвідчені спеціалісти сільського господарства працювали і одночасно опонували спеціальні дисципліни у фермерів Німеччини на протязі трьох років (з деякими перервами) з вилами в руках, точніше, за кермом трактора і так далі. В тій чи іншій мірі, та з усіх їх з часом вирости вмілі керівники-реформатори агро-промислового комплексу області. Але для цього треба засукати рукава і попрацювати, як Цар Петро I у свій час в Нідерландах, а не подискутувати за круглим столом у перервах між відвідинами супермаркетів та музеїв.

На закінчення розділу хотілось би показати історичні корені нашого економічного спілкування на рівні регіону і України в цілому, зіславшись при цьому на фундаментальну статтю А. Маслова в газеті "Ділова Україна" та дослідження А. і Є. Харламенків.

Київська Русь мала два транзитні шляхи економічного спілкування, що проходили через територію нинішньої північно-східної України:

- * з варяг у греки (через Дніпро та Десну);
- * північна нитка "великого шовкового шляху" на межі лісу і степу.

Це сприяло розвитку Київської Русі, особливо Великого Київського та Великого Чернігівського князівств. Київська Русь стала не тільки жертвою військових дій зі сторони татаромонгольських військ (це є наслідком, а не першопричиною), а і того, що перестали функціонувати її торгові маршрути, заблоковані степовиками. Потім з'явилися дороги через Московське князівство, які виводили на Волгу, через неї в країни Сходу, а також на Балтику, в Північні моря. Територія сучасної України була відключена від активної економічної діяльності майже на 500 років, перетворившись у глуху європейську провінцію. Це викликало економічний підйом в деяких інших європейських державах, в першу чергу у Німеччині та північній Італії, які монополізували балтійську та середземноморську траси, що оживились у зв'язку з подіями в Київській Русі. Не випадково на Куликовому полі разом з монгольськими воїнами билась і генуезька піхота (що не дуже відомо нашим сучасникам). Із закінченням Північної війни, ліквідацією Речі Посполитої та Оттоманської імперії бар'єр було подолано, транспортні артерії через Чорне та Серед-земне моря, а також на схід, відновлено. Це стало основою інтенсивного економічного розвитку території теперішньої України на протязі від початку XIX і до другої половини XX сторіччя.

Велике потрясіння шляхи міждержавного сполучення отримали в 1991 році. Зовнішні транспортні магістралі були заблоковані діями політиків, які вирішили, що вони можуть проігнорувати об'єктивні закони еко-номіки. На сьогодні вихід із ситуації один - знайти реальні шляхи співробітництва, вигідні всім.

Волею долі Україна потрапила на перехрестя великих трансконтинентальних шляхів і гріх цього не використати. Міцна перспективна економіка повинна будуватись тільки з урахуванням можливостей еко-мічного співробітництва, а не в розрахунок на перспективу отримання іноземних кредитів для погашення бюджетного дефіциту.

Які ж висновки напрашуються з наданого матеріалу?

1. Україна і, зокрема, Чернігівщина, мають вигідне геополітичне положення, стратегічні шляхи міждержавного та міжобласного економічного спілкування.

2. Розвал Радянського Союзу та створення на його терені ряду незалежних держав порушив рівновагу, розірвав економічні та господарські зв'язки. Їх треба якнайшвидше відновити вже на новій основі.

3. Ратифікація довготермінової угоди з Російською Федерацією допоможе міждержавному спілкуванню та економічному підйому держави і регіону.

4. Необхідно законодавчо сприяти розвитку економічних зв'язків, для чого:

4.1. встановити реальні розміри податку, що стимулював би експорт;

4.2. встановити не заборони, а справедливий податок для представників так званого комерційного туризму. Заборони вони все одно обійдуть. Від цього матимуть тільки нечисті на руку представники контрольних служб. В запропонованому випадку - і населення, і держава. Для прикордонних областей надати можливість встановлювати такий податок самостійно;

4.3. відмінити податкові пільги під різними вивісками, включаючи чорнобильську, для підприємницьких структур. Це той "чорний хід" зовнішньо-економічних зв'язків, що дозволяє вести торгівлю в нерівних з іншими умовах, фактично на терені тіньової економіки, маючи величезні прибутки та нічого не даючи державі.

5. В регіоні чимало зроблено для відновлення господарських зв'язків, покращення товарообігу, особливо з Російською Федерацією та республікою Білорусь.

6. Разом з тим доцільно відмітити і запропонувати наступне:

6.1. нас не повинно заспокоювати і радувати відносно непогане торговельне сальдо. Воно досягнуто в основному не за рахунок підвищення експорту, а внаслідок низького рівня імпорту необхідних товарів, важкого економічного стану і неплатоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності всіх форм власності та низької купівельної спроможності населення;

6.2. необхідно відновити виробництва, в тому числі експортоспроможної продукції;

6.3. робота по створенню вільних економічних зон різко активізує зовнішньоекономічну діяльність, можливість використання давніх торговельних шляхів;

6.4. сприятливий інвестиційний клімат дозволить розраховувати на співпрацю на довготривалій основі як із західними партнерами, так і з країнами СНД;

6.5. необхідно звернути увагу на перспективні незадіяні зони міждержавної торгівлі з Казахстаном та Таджикистаном, а також на торговельне співробітництво з регіонами Західної України;

6.6. міжрегіональні програми спільної діяльності можливі і потрібні. Як приклад такого підходу можна назвати поки що нереалізовану програму "Полісся". Подібні проекти можуть охоплювати регіони як однієї, так і кількох країн, що мають спільні інтереси та пріоритети і готові співробітничати по їх реалізації.

Успішна зовнішньоекономічна діяльність - ознака розвиненої економіки регіону і держави, їх цивілізованого входження до світового співробітництва, один з критеріїв, що сприяють заможному життю населення.